

BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ

SAD | **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**
SSRJ | Social Sciences Research Journal

Cilt / Volume:7

Sayı / Issue:1

Yıl / Year: 2024

e-ISSN 2651-2599

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

Sahibi/Owner

Prof. Dr. İsmail BOZ (Rektör)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Responsible Publication Manager

Prof. Dr. Ahmet AYDIN

Editörler/Editors

Prof. Dr. Ahmet AYDIN

Doç. Dr. Çağatay BAŞARIR

Alan Editörleri /Field Editors

Prof. Dr. Zekai METE

Prof. Dr. Osman ÜNLÜ

Doç. Dr. Özer YILMAZ

Doç. Dr. Altuğ GÜNAR

Doç. Dr. Orsolya FALUS

Doç. Dr. Cemile ŞAHİN

Doç. Dr. Bülent ARPAT

Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU

Bilim ve Danışma Kurulu /Scientific & Advisory Board

Prof. Dr. İsmail BOZ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Alpaslan SEREL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa SARI (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Serap PALAZ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER (İzmir Demokrasi Üniversitesi)

Prof. Dr. Rıza ARSLAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Özcan KARAHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bahçeşehir Üniversitesi)

Prof. Dr. Cüneyt AKAR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Selami SEZGİN (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL (TED Üniversitesi)

Prof. Dr. Serpil AYTAÇ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Özlem İŞİĞİÇOK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Şakir SAKARYA (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ARIKAN (Çukurova Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuz KARADENİZ (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Aydın OKUYAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Şinan AYTEKİN (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Slavoljub MILOVANOVIC (University Of Nis)

Prof. Dr. Surhan CAM (Cardiff University)

Prof. Dr. Meryem DUYGUN (University of Nottingham)

Prof. Dr. Mohamed SHABAN (University of Leicester)

Prof. Dr. Saniye DEDEOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep YÜCEL (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Prof. Dr. Şennur SEZGİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Metehan YILGÖR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Marija ANDJELKOVIC (University Of Nis)

Doç. Dr. NEVENKA POPOVIĆ ŠEVIĆ (Faculty of Contemporary Art-Belgrad)

Doç. Dr. Mirsad Karić (International University of Sarajevo)

Lecturer Anton VORINA (Vocational College of Economics, SLOVENIA)

Yayın Kurulu Sekreteryası/Editorial Board Secretaries

Öğr. Gör. Hayrullah ALTINOK

Arş. Gör. Kadriye Sena ERŞAN

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (BANÜSAD)

Editörlüğü, 10200, Bandırma/ BALIKESİR

Telefon: +90 266 717 01 17

Fax: +90 266 717 00 30

E-posta: banusad@bandirma.edu.tr

Haziran/June 2024

Cilt 7/Volume 7

Sayı 1/Issue 1

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi sosyal bilimler alanında ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel ve nitelikli çalışmalarını yayımlayarak bilim dünyasına ve akademik hayata yeni bir soluk getirmeyi amaçlamaktadır.

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yayımlanan İktisat, İşletme, Maliye, Kamu Yönetimi, Uluslararası ilişkiler, Endüstri ilişkileri, Sosyal Politika, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Tarih, Sosyoloji, Coğrafya, Eğitim Bilimleri, Edebiyat ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları gibi başlıkların oluşturduğu geniş bir alanda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalarını desteklemeyi ve yayımlamayı amaçlayan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide özgün makalelerin yanı sıra kitap tanıtımı ve eleştirileri ile editöre mektuplar, toplantı ve konferans raporları da yayımlanabilir. Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanacaktır.

Dergi, Sosyal Bilimler alanını ilgilendiren konularda yayın yapan elektronik bir dergidir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerindeki makaleler yayımlanmaktadır. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen makalelerin, daha önce yayınlanmamış olması, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması, yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar (lar) a aittir. Yayımlanan eserlerin telif hakları Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen ve uygun bulunan makalelere üç hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, rapor çerçevesinde yazar (lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilmektedir. Hakemlerden iki olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde yayımlanabilmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi **Social Sciences Research Journal**

SUNUŞ

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Elektronik Dergisi **BANÜSAD**'in Yedinci Cilt, Birinci sayısını okurlarıyla buluşturmuş olmaktan dolayı mutluluk duyduğumuzu ifade etmek isteriz.

BANÜSAD'in 2024 yılının ilk sayısında, makaleleriyle katkı sağlayan yazarlarımıza, gelen çalışmalarını değerlendiren hakemlerimize, yayın ve danışma kurulunda olan değerli Bilim İnsanlarımıza dergimize olan katkılarından dolayı şükranlarımızı sunarız.

Dergimizin kuruluş aşamasından beri desteğini gösteren dergi yönetimine ve dergimizin düzenli olarak yayınlanmasını sağlayan rektörümüz Sayın Prof. Dr. İsmail BOZ'a teşekkür ederiz.

Yeni sayılarımızda buluşmak dileğiyle...

PRESENTATION

Bandırma Onyedi Eylül University, Electronic Journal of Social Sciences Research BANU SSRJ's Seventh Volume, First Issue, we would like to express our happiness to have brought together with its readers.

In the first issue of BANU SSRJ in 2024, we would like to express our gratitude to our authors who contributed with their articles, our referees who evaluated the incoming studies, and our valuable scientists in the editorial and advisory board for their contributions to our journal.

We would like to thank the journal management for their support since the establishment of our journal and our rector Prof. Dr. İsmail BOZ for the regular publication of our journal.

We hope to meet in our new issues...

Ahmet AYDIN
Prof. Dr.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi **Social Sciences Research Journal**

Cilt / Volume: 7

Sayı / Issue: 1

Haziran/June 2024

İÇİNDEKİLER / CONTENT

SEGİRNAME'NİN YENİ BİR YAZMA NÜSHASI ÜZERİNE

ON A NEW MANUSCRIPT COPY OF SEĞİRNAME

Beytullah BEKAR, Okan Celal GÜNGÖR1-19

TARİHİN SAYFALARINDA DESTANLAŞAN BİR İMGE: BABEK

AN IMAGE EPICISED IN THE PAGES OF HISTORY: BABEK

Nevriye BOZDEMİR.....22-37

ELEŞTİREL TEORİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

A GENERAL EVALUATION ON CRITICAL THEORY

Zeynep DİLEKLİ KARATAY.....32-47

SWARM / FOURSQUARE UYGULAMALARI ÜZERİNDEN SOSYAL MEDYANIN ANALİZİ

ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA VIA SWARM/FOURSQUARE APPLICATIONS

Yalçın KAHYA, Onur BAYRAKÇI.....50-63

HAFTADA DÖRT GÜN ÇALIŞMA: YENİ ÇALIŞMA DÜZENİ OLABİLİR Mİ?

WORKING FOUR DAYS A WEEK: COULD THERE BE A NEW WAY OF WORKING?

Bilal COŞAN64-83

COVID-19 VE ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKA AKTÖRLERİNİN BÜYÜK SINAVI

COVID-19 AND THE GREAT EXAM OF INTERNATIONAL SOCIAL POLICY ACTORS

Birol ALTUN84-105

NET DÖVİZ POZİSYONUNUN FİRMA KARLILIĞINA ETKİSİ: BİST 30 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖRE FİRMALAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA

THE EFFECT OF NET FOREIGN CURRENCY POSITION ON FIRM PROFITABILITY: AN APPLICATION ON COMPANIES TRADED IN BIST 30 INDEX

Mehmet Ozan AKMAN, Hasan Aydın OKUYAN106-123

ETİK TÜKETİM ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON ETHICAL CONSUMPTION

Ruşen SEZEN KIŞLALIOĞLU124-144

SEĞİRNAME'NİN YENİ BİR YAZMA NÜSHASI ÜZERİNE

Beytullah BEKAR¹

Okan Celal GÜNGÖR²

ÖZET

İnsan, yaratılışı itibarıyla merak duygusuyla dünyaya gelir. İnsanoğlu daha çok gelecekte gerçekleşecek olaylara, bilinmeyene dönük bir merak duygusu taşır. İnsanların bu duygularını tatmin edebilmek için farklı yol ve yöntemlere başvurduğu görülür. Bu yol ve yöntemlerden biri de faldır. Türk edebiyatında fal türündeki ilk eser, Eski Uyğurlar dönemine ait olan ve 9. yüzyılda yazıldığı düşünülen Irk Bitig'dir. İnsan vücudunun çeşitli yerlerinde meydana gelen seğirmelerin gelecekte yaşanacak olumlu ya da olumsuz çeşitli hadiselerle işaret ettiğine dönük yorumları içeren hem manzum hem de mensur yazılan seğirname de bir tür fal kitabı özelliği taşır.

Seğirname türüne ait eserlerin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Çalışmanın konusunu teşkil eden seğirname Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi Kütüphanesi Ma VII 11'de kayıtlı mecmua içindedir. Çalışmada, Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 18. yüzyıla ait seğirname nüshası, bu konuyla ilgili bilahare yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amacıyla çeviriyazıyla Latin harflerine aktarılmış ve seğirnameyle ilgili verilen kaynakçadaki eserler taranarak vücuttaki seğiren organların dizini çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seğirname, Seğirmek, Fal, Organ adları, Klasik Türk edebiyatı

ON A NEW MANUSCRIPT COPY OF SEĞİRNAME

ABSTRACT

Human beings are born with a sense of curiosity. Human beings have a sense of curiosity about future events and the unknown. People use different ways and methods to satisfy these feelings. Fortune telling is one of the most important ways and methods. The first work in the genre of fortune telling from Turkish literature is Irk Bitig, which is thought to have been written in the 9 th century during the Old Uyghur

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, beytullahbekar@gmail.com

² Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, okancelalgungor@gmail.com

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

period. Segirname include interpretations that twitches occurring in various parts of the human body indicate various positive or negative events that will occur in the future.

These works are a kind of fortune telling. There are many copies of Segirnames in various libraries at home and abroad. One of the segirnames, which constitute the subject of the study, is in the collection recorded in Tübingen Eberhard Karls University Library Ma VII 11. In the study, the 18th century copy of seğıirname, located in the Tübingen Eberhard Karls University Library, was translated into Latin letters with transcription in order to contribute to the studies on this subject. By scanning the bibliography of the works on twitching, the index of twitching organs in the body was created.

Keywords: *Segirname, Twitching, Fortune, Organ names, Classical Turkish literature, Classical Turkish literature*

1. GİRİŞ

İnsan, yaratılışı itibarıyla merak duygusuyla dünyaya gelir. İnsanoğlu daha çok gelecekte gerçekte olacak olaylara, bilinmeyene dönük bir merak duygusu taşır. İnsanların bu duygularını tatmin edebilmek için farklı yol ve yöntemlere başvurduğu görülür. Bu yol ve yöntemlerin başında da fal gelir. Toplumda zamanla falı meslek edinen ve büyük itibar gören kâhin, müneccim, sihirbâz, büyücü, şifâci, falcı ve bakıcı olarak adlandırılan kişiler ortaya çıkmıştır (Aydın, 1988: 134). İnsanoğlunun gelecekle ilgili umutlarını, kaygılarını, merakını, inancını ortaya koyan gizli ve bilinmeyi öğrenme isteğini gösteren, falın çeşitlilik arz ettiği görülür (Özyaşamış Şakar, 2010: 214).

İnsanoğlunun yaşamındaki bilinmeyi bilmeye olan tutkusu ve bu amaçla kullandığı yol ve yöntemler zamanla edebiyata da yansımış ve neticede falname türünde eserler ortaya çıkmıştır (Gökdemir, 2020: 45). Türk edebiyatından fal türündeki ilk eser ise Eski Uygurlar döneminde 9. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen *İrk Bitig*'dir.³ Yıldızlara, kuma, kılık kıyafete vb. unsurlara bakılarak kişinin geleceğine, karakterine dönük yorumları içeren eserler dışında doğrudan insan vücudunu ve insan vücudundaki değişimleri odağı olarak yapılan yorumları içeren eserler de vardır. İnsan vücudunun çeşitli yerlerinde meydana gelen seğıirmelerin gelecekte yaşanacak olumlu ya da olumsuz çeşitli hadiselerle işaret ettiğine dönük yorumları içeren hem manzum hem de mensur yazılan bu eserler, edebiyatta *seğıirname*, *ilm-i ihtilaç*, *ihtilacname* olarak adlandırılır (Süer, 2011: 288; Sümbüllü, 2010: 27).

Seğıirmek kelimesi, “genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak, seğıirmek” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 2057). İnsanoğlu, vücudunda

³ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım, F. (2017) “İrk Bitig ve Orhun Yazılı Metinlerinin Dili”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Tekin, T. (2007) *İrk Bitig*, “Eski Uygurca Fal Kitabı”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

meydana gelen bu fizyolojik olaya, hayal gücünün genişliği ve bilinmeyene olan tutkusu nedeniyle olumlu veya olumsuz çeşitli anlamlar yüklemiş ve bu seğirmeleri bir çeşit haber kaynağı olarak görmüştür (Özçelik, 1996: 98). Bu yönüyle seğirnameler aslında bir tür faldır. Bilinen en eski *Seğirname*, Eski Uygur Türkçesiyle yazılmıştır. Seğirmeyi ihtiva eden bu 13 satırlık metin, ilk önce Reşid Rahmeti Arat tarafından transkribe edilmiş ve Almancaya çevirisiyle birlikte *Turkische Turfan Texte*'de yayımlanmıştır (Sertkaya, 2011: 1533). Arap harfli seğirnameler üzerinde ilk çalışan kişi, W. Zajaczkowski'dir. Bu çalışmalardan sonra çok sayıda seğirname bulunmuş ve bunlar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bunlar dışında yurt içi ve yurt dışı çeşitli kütüphanelerde çok sayıda seğirname nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri de Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi Kütüphanesi Ma VII 11'de kayıtlı mecmua içindedir. Çalışmanın konusunu teşkil eden bu seğirnamenin bulunduğu mecmua, 18. yüzyıla aittir. Mecmua içinde 3b'den 28b'ye kadar *Seğirname*, 28b'den 54b'ye kadar *Simurg Hikâyesi*, 54b'den 66b'ye kadar *Fatiha Suresinin Tefsiri*, 66b'den 89a'ya kadar *İblis'in Nasihatleri*, 89b'den 127b'ye kadar *Olağandışı Yaratıklar* başlıklı bölümler, 127b'den 129b'ye kadar ise farklı isimler ve tarihler yer almaktadır. Mecmuada 129b'den 132b'ye kadar olan sayfalar boştur. Seğirnamenin bulunduğu kısımda her bir sayfada 11 satır bulunmakta olup metin çerçeve içine alınmıştır.

Nesir olan bu *Seğirname*'nin bir özelliği de seğiren organların olumlu ya da olumsuz yorumlarının Dânyâl Peygamber, Süleyman Peygamber, Suhayb, Ca'fer-i Sâdık ve Zülkarneyn'den rivayetle verilmesidir. Eserde seğiren uzuvlar *baştan omuzlara, omuzlardan ferce, kollardan parmaklara, oturak yerinden ayak uçlarına* kadar olmak üzere dört bölümde incelenmiştir.

Çalışmada, Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan seğirname nüshası, bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amacıyla çeviriyazıyla Latin harflerine aktarılmıştır. Bununla birlikte kaynakçada seğirnameyle ilgili verilen eserler taranarak vücuttaki seğiren organların dizini çıkarılmıştır. Bu dizini çıkarmadaki amaç, vücuttaki hangi organın nasıl adlandırıldığıının ve vücudun hangi bölgelerin seğirdiğinin tespitidir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız Bars, M. E. (2023) "Yeni Bir Karşılařtırılmalđ Seğirname Nüshası Üzerine Değerlendirmeler", Akra Kùltür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 29(11): 95-110.

2. SEĞİREN UZUVLAR DİZİNİ⁵

Baştan omuzlara

baş (kafa): başın tamamı (cümlesi), başın ortası (tepesi), başın altı, başın tepesinin sağı, başın önü, başın ardı (eğrisi), başın sağı, başın solu, başın sağ ardı, başın sol ardı, başın çevresi (etrafi), tepenin sağ yanı, başın yarısı, kafanın içi

beyin: beyin

zülûf (saç): sağ zülûf, sol zülûf

alın: alnın tümü, alnın ortası, alnın sağ yanı, alnın sol yanı

kaş (ebru): sağ kaş, sol kaş, sağ kaş ortası, iki kaş ortası (arası), her iki kaş, sol kaşın kuyruğu, kaşın ucu, sağ kaşın ucu, sol kaşın tepesi (tümbeşi)

göz: sağ gözün tamamı, sol gözün tamamı, sağ göz köşesi, sol göz köşesi, sağ göz kuyruğu, sol göz kuyruğu, sağ gözün yukarı (üst) kapağı, sol gözün yukarı (üst) kapağı, sağ gözün aşağı (alt) kapağı, sol gözün aşağı (alt) kapağı, sağ gözün çevresi, sol gözün çevresi, sağ gözün pınarı, sol gözün pınarı, sağ gözün bebeği, sol gözün bebeği, sağ gözün içi, sol gözün içi, sağ gözün kirpiği, sol gözün kirpiği, sağ gözün alt (aşağı) kirpiği, sol gözün alt kirpiği, sağ gözün üst kirpiği, sol gözün üst kirpiği, sağ gözün burun tarafı (yanı), sol gözün burun tarafı (yanı), sağ gözün ucu, sol gözün ucu, sağ gözün ağı, sol gözün ağı, sağ gözün başı, sol gözün başı, sağ gözün karası, sol gözün karası, sağ gözün aşağı gerisi, sol gözün yukarı gerisi

kaş ve göz: sağ kaşla sağ göz ile, sol kaşla sol göz ile, sağ göz ile sağ kaşın dört yanı

ense: ense, ensenin sağ yanı, ensenin sol yanı, ensenin çukuru

şakak (tuluñ): sağ şakak, sol şakak

duluk: sağ duluk, sol duluk

avurt: sağ avurt

yanak: sağ yanak, sol yanak, yanak altı, sağ yanak altı

çene (enek): çenenin tamamı, çenenin sağı, çenenin solu, çenenin çukuru, çenenin altı

⁵ Seğiren uzuvlar dizini, hem elimizdeki nüsha hem de 17 seğirnamenin işlendiği Yusuf Ziya Sümbüllü tarafından kaleme alınan *Seğirname* isimli çalışmadan hareketle oluşturulmuştur.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

kulak: sağ kulak, sol kulak, sağ kulağın yumuşağı, sol kulağın yumuşağı, sağ kulağın ardı (sırtı, arkası), sol kulağın ardı (sırtı, arkası), sağ kulak deliği, sol kulak deliği, sağ kulağın altı, sol kulağın altı, sağ kulağın ucu, sol kulağın ucu, sağ kulağın üstü, sol kulağın üstü

ağız: ağzın tamamı, ağzın sağ yanısı (kõřesi), ağzın sol yanısı (kõřesi), ağzın çukuru, ağzın içi, ağzın altısı

dil: dilin tamamı, dilin altısı, dilin üstü, dilin ucu, dilin yanısı, dilin sağ yanısı, dilin üstünün dokunduğu enek, dilin altının dokunduğu enek

diş: diş

dudak: üst (yukarı) dudak, alt (aşağı) dudak, üst (yukarı) dudağın sağ yanısı (kõřesi), üst dudağın sol yanısı, aşağı dudağın sol yanısı, aşağı (alt) dudağın sağ yanısı (bucağı, kõřesi), iki dudak birden, dudağın kõřeleri, dudağın kenarı, dudak bucağı

burun: burnun tamamısı (cümlesi, küllisi), burnun başısı, burnun ucu, burnunun çevresi, burnun sağ yanısı (kanadı), burnun sol yanısı (kõřesi, kanadı), burnun altısı, burnun üstü, burnun sağ tarafının üstü, burnun sol tarafının üstü, burnun içi, burnun sağ tarafının içi, burnun sol tarafından içi, burnun sağ deliği, burnun sol deliği

yüz: yüzün tamamısı, yüzün sağ yanısı, yüzün sol yanısı, yüzün içi, yüzün önü, yüzün başısı

sakal: sakal, sakal altısı, sakalın sağısı, sakalın soğu

bıyık: bıyık

boyun (gerdan): boynun tamamısı (cümlesi, küllisi), boynun çevresi, boynun sağ yanısı, boynun sol yanısı, boynun iki yanısı, boynun çukuru, boynun sağ yanısının yukarısı, boynun üstü, boynun altısı

boğaz (gulu): boğazın tamamısı, boğazın sağ yanısı, boğazın sol yanısı, boğazın ortası, boğazın yukarı çenesi (u tarafı), boğazın aşağı çenesi

gıtrlak: gırtlağın sağ yanısı, gırtlağın sol yanısı

kursak: kursak

Omuzlardan oturak yerine (kabalara)

omuz (iğin): sağ omuz, sol omuz, iki omuz birden

gõđüs (bağır): gõđsün cümlesi, gõđsün sağ yanısı, gõđsün sol yanısı, gõđsün ortası, gõđsün aşağı yanısı, gõđsün yukarı yanısı, gõđsün altısı (aşağısı), gõđsün başısı

kaburga (eye): sağ kaburga, sol kaburga

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

yürek (kalp): yüreği seğirse, yüreğin üstü, yüreğin ortası

meme (emcek): sağ meme, sol meme, her iki meme birden, memenin altı, sol meme altı, memenin çukuru, sağ meme çukuru

bel: bel, belin sağ yanı, belin sol yanı, belin altı, belin üstü, belin ortası, kuşak yeri, beli bir uğurdan (yönden)

omurga: oñurga

arka (sırt, yağrın, dal): arkanın tamamı (cümlesi), arkanın sağ yanı, arkanın sol yanı, arkanın ortası, arkanın arası, arkanın üstü

kaynak⁶: kaynak

uyluk kemiği: sağ uyluk, sol uyluk, iki uyluk birden, sağ uyluk içi, sol uyluk içi, sağ uyluk dışı (taşrası), sol uyluk dışı, uyluğun iç başı, uyluğun altı, uyluğun üstü

kürek kemiği (talı): sağ kürek kemiği, sol kürek kemiği

karın: karnın sağ yanı, karnın sol yanı, karnın cümlesi

göbek (nāfa): göbeği seğirse, göbeğin sağ yanı, göbeğin altı, göbeğin üstü

göbek ve karın: göbekte karın birlikte

mide: mide

göbek ve kasık ortası: göbek ve kasık ortası birlikte

göbek ve kafa: göbek ve kafa birlikte

böbrek: böbrek, sağ böbrek, sol böbrek

böğür (pehlu): sağ böğür, sol böğür, iki böğür birden, böğürün altı

kasık: kasığın cümlesi (tamamı), kasığın sağ yanı, kasığın sol yanı, kasığın ortası, kasığın kökü

Kollardan parmaklara

kol: sağ kol, sol kol, iki kol birden, sağ kol üzeri, sol kol üzeri

koltuk: sağ koltuk sol koltuk

pazı (bazu): sağ pazı, sol pazı, iki pazı

⁶ Sırt etlerinin but etlerine yapıştığı yer.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

dirsek: sağ dirsek, sol dirsek, iki dirsek birden

bilek: bileğin tamamı, sağ bilek, sol bilek, sağ bilek üstü, sol bilek üstü, sağ bilek altı, sol bilek altı, sağ bileğin üstü ve altı, sol bileğin üstü ve altı, bileğin ortası

el: sağ elin tamamı, sol elin tamamı, sağ el, sol el, sağ elin ucu, sol elin ucu, sağ elin ayası, sol elin ayası, sağ elin içi, sol elin içi, sağ elin üstü, sol elin üstü, sağ elin arkası, sol elin arkası, elin ucu, sağ elin ucu, sol elin ucu, sağ elin ortası, sol elin ortası, iki elin arkası

el ve bilek: sağ el ve bilek, sol el ve bilek

aya (avuç): sağ aya, sol aya, iki aya birden

el ve aya: sağ ve sol el ayasıyla

pençe: sağ el pençe, sol el pençe

el parmakları: sağ elin parmaklarının tamamı, sol elin parmaklarının tamamı, sağ elin baş parmağı, sol elin baş parmağı, sağ elin ikinci (şehadet) parmağı, sol elin ikinci (şehadet) parmağı, sağ elin üçüncü (orta) parmağı, sol elin üçüncü (orta) parmağı, sağ elin dördüncü (yüzük) parmağı, sol elin dördüncü (taharet) parmağı, sağ elin serçe (sırça, küçük, giçi, beşinci) parmağı, sol elin serçe parmağı,

tırnak: sağ elin tırnakları, sol elin tırnakları

Oturak yerinden ayak uçlarına

oturak (uca, kalca): oturak yerinin cümlesi, sağ oturak, sol oturak, oturağın iki yanı

göt: göt, götün sağ yanı, götün sol yanı götün ortası

dübür (makat): sağ dübür, sol dübür, dübürün sağ yanı, dübürün sol yanı, dübürün deliği, dübürün ortası,

ferç⁷: fercin ucu, fercin sol yanı

zeker⁸: zekerin sağ yanı, zekerin sol yanı, zekerin iki yanı, zekerin ucu, zekerin dibi, zekerin deliği, zekerin altı

haya (yumurta, taşak, husse): hayanın tamamı (cümlesi), sağ haya, sol haya, iki haya birden, hayanın yanları, hayanın kılları

⁷ Kadın cinsel organı

⁸ Erkek cinsel organı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

baldır: baldırın tamamı, sağ baldır, sol baldır, sağ baldırın yumuşağı, sol baldırın yumuşağı, baldırın altı (aşağısı), baldırın üstü, sağ baldırın altı, sol baldırın altı

bacak: sağ bacak, sol bacak

but: budun tamamı, sağ but, sol but, sağ budun dışı (taşrası), sol budun dışı, sağ budun içi, sol budun içi, ökçe budu

diz: sağ diz, sol diz, sağ dizin başı, sol dizin başı, sağ dizin içi, sol dizin içi, sağ dizin dışı, sol dizin dışı, dizin başı, dizin altı, sağ dizin altı, sol dizin altı, sağ dizin koltuğu, sol dizin koltuğu, sağ dizin iki yanı, sol dizin iki yanı

incik: sağ incik, sol incik, sağ inciğin dışı (taşrası), sol inciğin dışı, sağ inciğin içi

ayak: sağ ayağın tamamı, sol ayağın tamamı, iki ayak birden, sağ ayağın eklem yeri (bendigah), sol ayağın eklem yeri, sağ ayak üstü, sol ayak üstü, sağ ayak altı, sol ayak altı, sağ ayağın arkası, sol ayağın arkası, sağ ayağın tabanı, sol ayağın tabanı, sağ ayak ortası, sağ ayağın tarağı, sol ayağın parmakları arası, sağ ayak arkası, sol ayak arkası

topuk: sağ topuk, sol topuk, sağ topuğun sağ yanı, sağ topuğun sol yanı, sağ topuğun sol yanı, sol topuğun sol yanı, sağ topuğun i yanı, sağ topuğun dış yanı, sol topuğun i yanı, sol topuğun dış yanı, sağ ayağın dış (taşra) topuğu, sol ayağın dış (taşra) topuğu, sağ topuğun altı sol topuğun altı, sol topuğun iki yanı

tarak: sol ayağın tarağı

ökçe: sağ ayağın ökesi, sol ayağın ökesi

ayak parmakları: sağ ayağın cümle parmağı, sol ayağın cümle parmağı, sağ ayağın baş (ulu) parmağı, sol ayağın baş parmağı, sağ ayağın ikinci parmağı, sol ayağın ikinci parmağı, sağ ayağın orta parmağı, sol ayağın orta parmağı, sağ ayağın dördüncü (orta parmaktan sonra) parmağı, sol ayağın dördüncü parmağı, sağ ayağın serçe (sırça, küçük, gii) parmağı, sol ayağın serçe parmağı, (sağ) ayak parmakları arası

pençe: sağ ayağın pençesi, sol ayağın pençesi

tırnak: sağ ayağın tırnakları, sol ayağın tırnakları

tüm vücut

aza (vücut, beden): tüm sağ aza, tüm sol aza, tüm gövde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

Çalışma dikkate alındığında göz ve parmaklarda pek çok bölgenin seğirdiği; diş, beyin ve midede ise genel bir seğirmeden bahsedildiği görülmüştür. Organların adlandırılmasında zaman zaman Arapça ve Farsça karşılıklarının kullanıldığı görülmüştür: böğür (pehlu), göbek (nafa) vb. Ayrıca ağız özelliklerini barındıran adlandırmalara da rastlanmıştır: serçe (sırça, giçi) parmağı vb.

3. SONUÇ

Türk kültüründe Eski Uygurlar dönemine kadar uzanan bir fal geleneği vardır. Seğirnameelerde vücuttaki organların fizyolojik olarak vermiş oldukları tepkilerin insanoğlunun muhayyilesinde geleceğe dönük çeşitli olaylara, durumlara yorumlanması yönüyle bir tür fal niteliği gösterir. Seğirnameelerin farklı kütüphanelerde çok sayıda nüshası tespit edilmiştir. Çalışmamıza konu olan, nüsha Tübingen Eberhard Karls Üniversitesi Kütüphanesindedir. 18. yüzyıla ait bu nüsha muhtemelen farklı konularda yazılmış el yazması metinlerin olduğu bir mecmua içinde yer aldığı için bugüne kadar tespit edilememiştir. Bu çalışma, mezkûr nüshanın tanıtılması ile seğirname çalışmalarına yeni bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

4. METİN

3b (1) Haza Kitâb-ı Segir-nâme bıķavli Dāniyāl ve Cāfer-i Şadık (2) ve Zül-ķarneyin ve Süleymān ve Şuhayb ʾaleyhi müsselām (3) bir kimesne a ʾzasında bir ʾuzvı hareket ʾtse (4) aña hayırdan ve şerden bir nesne delālet ʾtse gerek (5) pes bu risāleye nazār ʾede eyü gelürse Allah u te ʾālāya (6) şükür ʾede eger yadlu gelürse tevbe ve istiğfār ʾede (7) şadaķa vère kim Hāķ te ʾālā kemāl-i luṭfından ķādir ve kayyūmdur (8) hayra döndüre inşallah te ʾālā beş ķişiniñ ķavli (9) üzere evvel Dāniyāl ikinci Cāfer-i Şadık üçüncü Zül-ķarneyin dördüncü Süleymān-ı ʾasr beşinci

4a (1) Şuhayb pes imdi bunlaruñ tábiri ki nübüvvet-iledür (2) ve kimi ilhām-ı ilāhiyye iledür ve kimi hıķmet-i ķuvvet-iledür (3) ve kimi ʾ ilimledür ve kimi tecrube iledür bunlarla hıķm (4) ʾetmişlerdür bunuñ daķı tábiri gibi şıfātı ve ahlāmı⁹ (5) vardur ve şahıķı vardur bunuñ şıfātı ve ahlāmı (6) oldur kim ihtilāc üç güne degindür eger üç (7) günü geķirse hıķemā aña itibār ʾetmezler şāyed ki ʾamarlarda yel eplenüp ol a ʾzāda hareket (8) belüre ditrer pes imdi şahıķı budur ki üç (9) güne dek ola bu daķı işāret için beşāret (10) için ola şimden gerü beyān ʾedelüm ol beş

4b (1) ķişiniñ ķavli üstüne inşallah u te ʾālā (2) faşl-ı evvel a ʾzādan boyuna varınca tā başdan (3) muhaşşal başdan boyuna varıncadur başı seğirse (4) Dāniyāl eydür: naķil ve hareket ķıla Cāfer-i Şadık (5) eydür devlet nişānidur İskender eydür ʾ izzet (6) ve hışmet (Ar. ululuk) bula Süleymān eydür ğanīmet bula (7) Şuhayb eydür sefer ķıla eger başıñ ardı seğirse (8) Dāniyāl eydür halk içre ğüzīn ola Cāfer eydür

⁹ Metinde ihlāmı yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

(9) halk anı dost edine İskender eydür ululardan (10) nazar ere Süleymân eydür dostluk ve (11) mâl bula Şuhayb eydür teşvîşden kırtula

5a (1) eger başîñ öni segirse Dāniyāl eydür melâmetden (2) kırtula Cāfer eydür: hem-çü İskender (3) eydür hem-çü Süleymân eydür şeref bula Şuhayb (4) eydür güşşadan kırtula eger başîñ depesi (5) segirse Dāniyāl eydür vâkı 'adan necât bula (6) Cāfer eydür bilâ-şek murâdıma ere İskender (7) eydür: mâl hâşıl ola Süleymân eydür güşşadan (8) soñra ululuk bula Şuhayb eydür vâfir mâl (9) bula eger başîñ sağ yanı segirse Dāniyāl (10) eydür bir yaramaz hikâyet eşide Cāfer eydür n(y)â¹⁰ hoş (11) haber gele İskender eydür sefer vâkı ' ola Süleymân

5b (1) eydür mâl hâşıl eyleye Şuhayb eydür hem-çü eger (2) başîñ şol yanı segirse Dāniyāl eydür ululuk (3) bula Cāfer eydür ma 'ışeti āsân ola (4) İskender eydür toğrı söz söyleye Süleymân (5) eydür bir iş işleye aña meşğül ola Şuhayb (6) eydür: mâl hâşıl ede eger alını segirse Dāniyāl (7) eydür manşib eline gire Cāfer eydür ululuk hâşıl (8) kıla İskender eydür rāhat ve sürür bula (9) Süleymân eydür ' ilim ve şeref bula Şuhayb eydür (10) mâl ve menfa 'at bula eger başı tamâm segirse (11) Dāniyāl eydür tekessür ola Cāfer eydür ululuk

6a (1) bula İskender eydür şādımân ola Süleymân (2) eydür: hem-çü Şuhayb eydür haşmet bula eger sağ (3) şakıkaşı segirse Dāniyāl eydür taqrîb hâşıl (4) ede Cāfer eydür rif 'at ve şevket hâşıl kıla (5) İskender eydür güşşadan kırtula Süleymân eydür (6) hayr haber eşide Şuhayb eydür bir hastalık çeke (7) eger şol şakıkaşı segirse Dāniyāl eydür güşşaya (8) yetiše Cāfer eydür selâmetlikde ola İskender (9) eydür ehlerinden hayır göre Süleymân eydür selâmet (10) bula Şuhayb eydür mâl ve ululuk bula eger sağ (11) kaşı segirse Dāniyāl eydür beşâret ola

6b (1) Cāfer eydür eylikler ola İskender eydür ferağ ola (2) Süleymân eydür ululuk bula Şuhayb eydür (3) şâzılık hâşıl kıla eger şol kaşı segirse (4) Dāniyāl eydür düğün ola Cāfer eydür sa 'âdet (5) bula İskender eydür kavminden şâz ola Süleymân (6) eydür mālî arta Şuhayb eydür biraz melül olup (7) soñra sevine eylügin¹¹ söyleyeler eger iki (8) kaşı arası segirse Dāniyāl eydür biraz melül olup (9) soñra sevine Cāfer eydür bir yaramaz iş (10) işleye İskender eydür utanacak iş kıla (11) Süleymân eydür hem-çü Şuhayb eydür hem-çü eger sağ

7a (1) gözüñ köşesi segirse Dāniyāl eydür müsâfir (2) gele Cāfer eydür hem-çü İskender eydür gâ'ib gele (3) Süleymân eydür hayır haber gele Şuhayb eydür gizlü (4) haber zâhir ola eger şol gözüñ köşesi (5) segirse Dāniyāl eydür biraz güşşacık erişe (6) Cāfer eydür menfa 'at erişe İskender eydür nâ-hoş (7) haber eşide Süleymân eydür düşmeni kâhir ola (8) Şuhayb eydür şādımân ola eger sağ gözüñ (9)

¹⁰ Metinde yâ yazılmıştır.

¹¹ Metinde eyleyügin yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

kuyruğı segirse Dāniyāl eydür: ğā'ibgele Cāfer (10) eydür eyü söz naķil edeler İskender eydür mizācı (11) bir miķdār Őikest ola yā sıtmadan yā terlemeden

7b (1) Süleymān eydür sehil ğuşa ĉeke der- 'aķab (2) ķurtula Şuhayb eydür aña bir nesneden fā'ide (3) ere eger Şol gözüñ kuyruğı segirse Dāniyāl (4) eydür mektüb gele Cāfer eydür mizācı ğasta (5) ve marāzlu ola İskender eydür tekessür vāķi ' ola (6) Süleymān eydür bir yere nāme vere ğaberin eşide (7) Şuhayb eydür bir ğikāyet eşide ğikmet ehli eydür (8) ğam-nāk ola eger sağ gözüñ yuķarı ķapađı (9) segirse Dāniyāl eydür ğāyet ğürrem ola Cāfer (10) eydür ğāyet tekessür vāķi ' ola İskender eydür (11) beřāret eşişe Süleymān eydür zağmet ĉeke

8a (1) Şuhayb eydür hem-ĉü eger Şol gözüñ yuķarı (2) ķapađı segirse Dāniyāl eydür ğā'ibden kimse (3) gele Cāfer eydür anıñla zārāfet edeler İskender (4) eydür anıñla ferağ edeler Süleymān eydür murādı (5) ğāřıl ola Şuhayb eydür bir iş ede kim beğenmeyeler (6) eger sağ gözüñ aşağı ķapađı segirse Dāniyāl (7) eydür uzak seferi ola Cāfer eydür bir nesneden (8) fā'ide eşişe İskender eydür bir ğaber yā bir yād (9) kişi gele Süleymān eydür 'azīm eylüge eşişe (10) Şuhayb eydür bir kimse ile ğuşümet ķıla (11) eger sağ gözi tamām segirse

8b (1) Dāniyāl eydür ğürrem ola Cāfer eydür şağğat bula İskender (2) eydür řāz ola Süleymān eydür ğā'ib gele Őuhayb (3) eydür řāz ola fā'ideler ede eger Őol gözüñ (4) aşağı ķapađı segirse Dāniyāl eydür uzak (5) seferi ola Cāfer eydür bir nesneden fā'ide (6) eşişe İskender eydür bir ğayır yā bir yād kiři gele (7) Süleymān eydür 'azīm eylüge eşişe Őuhayb (8) eydür bir kimse ile ğuşümet ķıla eger Őol (9) gözi tamām segirse Dāniyāl eydür anıñla zārāfet edeler (10) Cāfer eydür talaťtuf¹² vāķi ' ola İskender (11) eydür ğā'ib gele Süleymān eydür murādı ğāřıl

9a (1) ola Őuhayb eydür bir 'aziz dost gele eger (2) burnı segirse Dāniyāl eydür ğuşa yetişe (3) Cāfer eydür ehlinden kimse fevt ola İskender (4) eydür dūřmānıma zafer bula Süleymān eydür māl cem 'i (5) ede Őuhayb eydür bir muşibete uğraya eger (6) burnunuñ uci segirse Dāniyāl eydür ten-dürüst (7) ola Cāfer eydür borcı ödene İskender eydür (8) ğā'ib gele Süleymān eydür ğizlü nesne bula (9) Őuhayb eydür yeñi iř tuta eger burnunuñ (10) sađ ķanadı segirse Dāniyāl eydür mizācı (11) ğasta ola Cāfer eydür mālı ĉoķ ola

9b (1) İskender eydür elden muķarreb ola Süleymān eydür (2) bir şerre vāķıf ola Şuhayb eydür řāzılıķ ve ferağlıķ (3) bula eger burnunuñ Şol ķanadı segirse (4) Dāniyāl eydür manşür ve muzaffer ola Ca'fer eydür (5) borcı ödene İskender eydür müsāfir gele (6) Süleymān eydür muradına ķādir ola Şuhayb eydür (7) hem-ĉü eger yüzüñ sağ yanı segirse Dāniyāl (8) eydür 'avrat ala Ca'fer eydür yaramazdan söz

¹² Metinde telezzüf yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

(9) eşide yaramaz işden vazgele İskender eydür (10) ğamdan kırtula Süleymān eydür azacıķ ğasta (11) ola şuhayb eydür necātden ğalāř ola eger

10a (1) yūzūñ řol yanı segirse Dāniyāl eydür muzaffer (2) ola Ca'fer eydür māl bula İskender eydür hūrrem (3) ve ğandān ola Süleymān eydür beřaret eřiře (4) řuhayb eydür ğuřūmet ēde zafer bula eger saĝ (5) yaņaĝı segirse Dāniyāl eydür cūmlesi seniĝle (6) selāmetde ola Ca'fer eydür utanacaĝı ola (7) İskender eydür kimse ile ğuřūmet ēde Süleymān (8) eydür kıatı dert çeke řuhayb eydür bir nařıb (9) eřiře menfa'at göre eger řol yaņaĝı segirse (10) Dāniyāl eydür ni'met ve ğıřmet bula Ca'fer eydür (11) uzak ğastalık çeke İskender eydür feraĝ

10b (1) ve beşaretde iĝtirāz mizāc ola Süleymān eydür (2) ğastalıķdan kırtula şuhayb eydür hem-çü (3) eger eņegiñ saĝ yanı segirse Dāniyāl eydür (4) ğastalık çeke soņra řaĝĝat bula Ca'fer eydür (5) hem-çü İskender eydür emīn ve selāmetde ola (6) Süleymān eydür řāz ola şuhayb eydür murādı (7) ğāřıl ola eger eņegiñ şol yanı segirse (8) Dāniyāl eydür bir pāre zaĝmet çeke Ca'fer eydür (9) nakil taĝvīl ola İskender eydür ğātrıralu¹³ (10) nesne ola Süleymān eydür murādına ēre (11) řaĝĝat bula şuhayb eydür sefer ğareket vāķi'

11a (1) ola şuhayb eydür hem-çü eger řol kıulaķ segirse (2) Dāniyāl eydür ğurbete dūře Ca'fer (3) eydür ğā'ib gele İskender eydür deñiz seferin (4) ēde Süleymān eydür řāzı-kām ola şuhayb (5) eydür sefer kıla eger aĝzı segirse Dāniyāl (6) eydür iřtimālet yetişe Ca'fer eydür anıñla (7) dostluķ ēdeler İskender eydür menfa'at (8) bula Süleymān eydür ğuveysi ola şuhayb (9) eydür dostluķ bula eger dili segirse (10) Dāniyāl eydür ğuřūmet ve muĝabbet ola Ca'fer (11) eydür ğastalikden kırtula İskender eydür

11b (1) zaĝmet 'arız ola Süleymān eydür yaramaz söz (2) nakil ēdeler şuhayb eydür cūzīce melāmet (3) çeke eger yukarı dudaĝı segirse Dāniyāl (4) eydür ehlīle mācerā vāķi' ola Ca'fer eydür (5) fitne zāhir ola kim andan ğaberi olmaya (6) İskender eydür kıavmiyle 'adāvet kıla Süleymān (7) eydür bir dostun göre kim çoķdan ğörmemiş (8) ola şuhayb eydür müsāfir gele eger ařaĝı (9) dudaĝı segirse Dāniyāl eydür bir kimse ğā'ib (10) ola Ca'fer eydür bir kıavme kıtāl¹⁴ buyuralar (11) İskender eydür şavaş ola zafer bula

12a (1) Süleymān eydür hem-çü řuhayb eydür bir kimesne (2) ile iĝtilāf vāķi' ola eger yukarı (3) dudaĝıñ saĝ yanı segirse Dāniyāl eydür (4) mālī ziyāde ola Ca'fer eydür melāmet ēre (5) İskender eydür erkek oĝlı doĝa Süleymān (6) eydür ğastalık çeke řuhayb eydür ğuřūmet (7) ve mūcādele ve

¹³ Metinde ğātrıralu yazılmıştır

¹⁴ Metinde kıatıl yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

muhākeme¹⁵ eyleye eger yukarı dudağın (8) sol yanı segirse Dāniyāl eydür (9) oğlı doğa Ca'fer eydür huşümet vāki' (10) ola İskender eydür azacık hastalık (11) ola Süleymān eydür mālī ziyāde ola

12b (1) Şuhayb eydür ğam ve ğuşşa yetiše eger aşağı (2) dudağın sağ yanı segirse Dāniyāl eydür (3) beğāyet şāz ola Ca'fer eydür borcu ödene (4) İskender eydür oğulları çok ola Süleymān (5) eydür oğlı tarafından sevine Şuhayb eydür (6) ğam yetiše biraz melül ola eger aşağı dudağın (7) şol yanı segirse Dāniyāl eydür oğlı (8) tarafından sevine Ca'fer eydür eyü söz naķil (9) edeler İskender eydür oğlancıkları çok (10) ola Süleymān eydür hürrem ola Şuhayb eydür (11) borcu ödene eger boğazın sağ yanı segirse

13a (1) Dāniyāl eydür hışımlarından fā'ide göre Ca'fer (2) eydür qarındaşlarından menfa'at bula İskender (3) eydür ğā'ibden māl hāşıl ede Süleymān eydür (4) düşmānına ğālib ola Şuhayb eydür ni'met-i (5) 'uzmāya vāşıl ola eger yüzün şol yanı (6) segirse Dāniyāl eydür halk aña du'ā kıla Ca'fer (7) eydür qarındaşlarından hayır göre İskender eydür (8) hükümet ehli ola Süleymān eydür eyü ad hāşıl (9) ede Şuhayb eydür dostlarından şāz ola (10) eger boynı tamām segirse Dāniyāl eydür ne'uzu bi'l-lāhi berdār ola Ca'fer eydür hem-çü İskender

13b (1) eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuhayb eydür hem-çü (2) el-faşlü's-sānī a'zādan omuzdan ferce (3) varınca beyān eder eger sağ omzı segirse (4) Dāniyāl eydür beğāyet ferāh ola Ca'fer eydür hem-çü (5) İskender eydür mubāhase¹⁶ vāki' ola Süleymān (6) eydür ferah-nāk ola Şuhayb eydür hem-çü eger şol (7) omzı segirse Dāniyāl eydür refāhiyyet¹⁷ bula (8) Ca'fer eydür şāzılık bula İskender eydür hem-çü (9) Süleymān eydür hem-çü Şuhayb eydür hem-çü eger sağ (10) koltuğı segirse Dāniyāl eydür kimse ile (11) da'vāsı ola ğuşşaya uğraya Ca'fer eydür

14a (1) hüküm kādı ola İskender eydür hem-çü Süleymān (2) eydür hem-çü Şuhayb eydür hem-çü eger şol koltuğı (3) segirse Dāniyāl eydür şāzılık haberin eşide (4) Ca'fer eydür mālī ferāvān eline gire İskender (5) eydür yeñi kaftan giye Süleymān eydür hem-çü (6) Şuhayb eydür hem-çü eger sağ memesi segirse (7) Dāniyāl eydür borcu ödene Ca'fer eydür murādı (8) eline gire İskender eydür bir nesneden fā'ide (9) göre Süleymān eydür fütūh eriše Şuhayb (10) eydür hem-çü eger şol memesi segirse Dāniyāl (11) eydür helāl māl cemi' ede Ca'fer eydür bir eyü iş

14b (1) tuta İskender eydür şādıkām ola Süleymān (2) eydür mertebeye ere ve menzīl bula Şuhayb eydür (3) ululuk bula eger göksi segirse Dāniyāl (4) eydür ğā'ib gele Ca'fer eydür 'aziz kimseler (5) göre İskender eydür şālih ola Süleymān (6) eydür kenāra düşüp gele Şuhayb eydür da'vā (7) eyleye eger bağrınıñ sağ tarafı segirse (8) Dāniyāl eydür yeñi kaftan geye Ca'fer eydür esbāb (9) ziyāde ola İskender

¹⁵ Metinde mehākeme yazılmıştır

¹⁶ Metinde mubāhase yazılmıştır

¹⁷ Metinde rufāhiyyet yazılmıştır

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

eydür hem-çü Süleymān eydür (10) hem-çü Şuḥayb eydür hem-çü eger bağrınıñ şol tarafı (11) segirse Dāniyāl eydür murādına ère esbabı

15a (1) çok ola Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür (2) hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür hem-çü (3) eger yüregi segirse Dāniyāl eydür melāmet (4) vāki' ola Ca'fer eydür hem-çü Süleymān eydür (5) yavuz ğuşşaya ère Şuḥayb eydür melālet çeke (6) eger sağ pehlüsü segirse Dāniyāl eydür (7) tekessür vāki' ola Ca'fer eydür mizācı münḥarif (8) ola İskender eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü (9) Şuḥayb eydür naḳil taḥvīl ola eger şol pehlüsü (10) segirse Dāniyāl eydür ululuğı arṭa Ca'fer (11) eydür hem-çü İskender eydür müşerref bula Süleymān

15b (1) eydür ḥasta ola Şuḥayb eydür iḥsān èdici (2) ve ni'met yedirici ola eger sağ böğri segirse (3) Dāniyāl eydür oğuldan sevine Ca'fer eydür aṭa (4) bine İskender eydür ğamdan ḥalāş ola Süleymān (5) eydür uṭanmaḳ ola Şuḥayb eydür ğamdan ḳurtula (6) eger şol böğri segirse Dāniyāl eydür aṭa (7) bine Ca'fer eydür mertebeye yetişe İskender (8) eydür hem-çü Süleymān eydür evlenmek ola Şuḥayb (9) eydür rif'at bula eger belin sağ yanı segirse (10) Dāniyāl eydür 'izzeti ziyāde ola Ca'fer eydür (11) evlenmek ola İskender eydür 'izzet bula

16a (1) Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür naşihat vāki' (2) ola eger belin şol yanı segirse Dāniyāl (3) eydür ḥāceti revā ola Ca'fer eydür beğāyet sürür (4) bula İskender eydür ğanīmete yetişe Süleymān (5) eydür hem-çü Şuḥayb eydür eyü ḥaber eşide eger göbek (6) segirse Dāniyāl eydür şeref ve ğanīmet bula (7) Ca'fer eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür (8) hem-çü eger göbekte ḳarnıñ segirse Dāniyāl (9) eydür ululuğı ziyāde ola Ca'fer eydür evlenmek (10) ola İskender eydür şeref ve 'izzet bula Süleymān (11) eydür murādı ḥāşıl ola Şuḥayb eydür hem-çü

16b (1) eger ḳasıḳ segirse Dāniyāl eydür vuşlat müyesser (2) ola Ca'fer eydür evlenmek ola İskender eydür (3) eylugin söyleyeler Süleymān eydür düğün ola (4) Şuḥayb eydür ḳavminden şāz ola (5) eger zekeri segirse Dāniyāl eydür ḳavminden (6) fā'ide göre Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür (7) hem-çü Süleymān eydür oğlı doğa Şuḥayb eydür (8) beğāyet feraḥ ola eger sağ ḥāyası¹⁸ segirse (9) Dāniyāl eydür bir mühim iş vāki' ola Ca'fer (10) eydür ḥāceti revā ola İskender eydür hem-çü (11) Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür hem-çü eger şol

17a (1) ḥāyası segirse Dāniyāl eydür evlenmek vāki' (2) ola Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür şāzılıḳ (3) ola Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür (4) şafāya yetişe el-faşlü's-sālīsü bıḳavli (5) Dāniyāl ve Ca'fer-i Şādıḳ ve İskender ve Süleymān (6) ve Şuḥayb 'aleyhimü's-selām ḳollarından parmaḳlarına (7) varınca beyān èder eger sağ bāzūsı segirse (8) Dāniyāl eydür tekessür vāki' ola Ca'fer

¹⁸ Metinde ḥāyası yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

eydür (9) biraz zaħmet çeke İskender eydür ħastalık (10) çeke Süleymān eydür mizācı münħarif ola (11) Şuħayb eydür nālān ve tefekkür ser-gerdān ola

17b (1) eger řol bāzūsı segirse Dāniyāl eydür (2) azacıķ ħastalık göre Ca'fer eydür hem-çü (3) İskender eydür hem-çü Süleymān eydür ser-keşlik (4) kıla Şuħayb eydür ħastalık 'arız ola (5) eger řaę dirsek segirse Dāniyāl eydür (6) řāz u hürrem¹⁹ ola Ca'fer eydür hem-çü İskender (7) eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuħayb eydür (8) hem-çü eger řaę kolu segirse Dāniyāl eydür (9) müsāfir gele Ca'fer eydür kenār dostı gele (10) İskender eydür gā'ibde olanuñ ħaberin eşide (11) Süleymān eydür feraħ ola Şuħayb eydür

18a (1) miħmāna yetişe eger şol kolu segirse Dāniyāl (2) eydür fütüh erişe Ca'fer eydür feraħ rüzī (3) kıla İskender eydür bir nesneden fā'ide [göre] (4) Süleymān eydür hem-çü Şuħayb eydür doğrı ħaber (5) vāķi' ola eger řaę elinüñ ucu segirse (6) Dāniyāl eydür münāķařa édeler Ca'fer eydür (7) ħuřümet kıla İskender eydür ħiřmeti ziyāde (8) ola Süleymān eydür řāz u hürrem²⁰ ola Şuħayb [eydür] (9) cenk ve ğavĝā éde eger şol elinüñ ucu (10) segirse Dāniyāl eydür ma'ışet ħāřıl éde (11) Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür ħuřümet

18b (1) ħākīm vāķi' ola Süleymān eydür vāfir māl bula (2) Şuħayb eydür hem-çü eger řaę elinüñ baş (3) parmağı segirse Dāniyāl eydür istimālet ére (4) Ca'fer eydür ululara ħizmet éde İskender (5) eydür kimesne anı terbiyet éde Süleymān eydür (6) gā'ibden fütüh vāķi' ola Şuħayb eydür bir (7) kimesneden fā'ide bula eger řehādet parmağı (8) segirse Dāniyāl eydür andan gizlü rivāyet (9) édeler ki yaramaz söz ola Ca'fer eydür aña (10) iftirā édeler İskender eydür tōhmet édeler (11) Süleymān eydür ħaķķında yalan danıķlıķ édeler

19a (1) Şuħayb eydür hem-çü eger orta parmağı segirse (2) Dāniyāl eydür vaħřet édeler Ca'fer eydür ħuřümet (3) vāķi' ola İskender eydür münāķařa kıllalar (4) Süleymān eydür ma'ışeti aşağı ola Şuħayb (5) eydür cenk içinde buluna eger řahāret parmağı (6) segirse Dāniyāl eydür menfa'ate erişe Ca'fer (7) eydür hem-çü İskender eydür hem-çü Süleymān eydür (8) řāz u hürrem²¹ ola aña sevine Şuħayb eydür cenk (9) beřāreti ola eger şırça parmağı segirse Dāniyāl (10) eydür ħayr-ıla ğanīmetde ola Ca'fer eydür yaramaz (11) söz danıķluķ²² édeler İskender eydür fütüh

19b (1) yetişe Süleymān eydür her iřde ziyādelik (2) ola Şuħayb eydür hem-çü eger řol elinüñ bař (3) parmağı segirse Dāniyāl eydür devlet ve 'izzet (4) bula Ca'fer eydür ululuķ bula İskender eydür (5) ħāceti revā ola Süleymān eydür ni'met arťa (6) Şuħayb eydür hem-çü eger řehādet parmağı segirse

¹⁹ Metinde řāz-ı hürrem yazılmıştır.

²⁰ Metinde řāz-ı hürrem yazılmıştır.

²¹ Metinde řāz-ı hürrem yazılmıştır.

²² Metinde danıķlaķ yazılmıştır.

(7) Dāniyāl eydür gizlü sırrı zāhir ola Ca'fer (8) eydür hem-çü İskender eydür hem-çü Süleymān eydür (9) hayır haberden sevine Şuḥayb eydür hem-çü eger (10) orta parmağı segirse Dāniyāl eydür ğamdan (11) kırtula Ca'fer eydür ğā'ib gele İskender

20a (1) eydür raḥata erişe Şuḥayb eydür atā bine (2) eger taḥāret parmağı segirse Dāniyāl eydür ğanīmet (3) bula Ca'fer eydür māl cemi' ede İskender eydür (4) evveli ve āḥiri eyü ola Süleymān eydür ululuğı (5) ziyāde ola Şuḥayb eydür rüzī eyü ola (6) eger sırça parmağı segirse Dāniyāl eydür māl eline (7) gire Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür hem-çü (8) Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür hem-çü eger sağ (9) eli tamām segirse Dāniyāl eydür ḥāceti revā ola (10) Ca'fer eydür ğanīmet yetişe İskender eydür (11) şāz ola Süleymān eydür oĝlı kıızı çok

20b (1) ola Şuḥayb eydür ḥelāl ni'met bula eger şol (2) eli tamām segirse Dāniyāl eydür ikbāl ve ni'met (3) ḥāşıl kıla Ca'fer eydür beĝāyet hürrem ola (4) İskender eydür hem-çü Süleymān eydür şenlik (5) bulup şāz ola Şuḥayb eydür ehlinden (6) ni'mete erişe el-faşlu'r-rābi' u oturağ (7) yerinden ayaĝuñ ucuna varınca beyān ede (8) eger [sağ] oturağ yerin segirse Dāniyāl eydür (9) fütüh erişe Ca'fer eydür ḥelāl rızık dege (10) İskender eydür fā'ide erişe Süleymān eydür (11) tekessür vāki' ola Şuḥayb eydür rızık ziyāde

21a (1) ola eger şol oturağı segirse Dāniyāl (2) eydür mütefekkir ola Ca'fer eydür melül ola (3) İskender eydür ata bine Süleymān eydür (4) sırrı zāhir ola Şuḥayb eydür cidāl vāki' (5) ola eger sağ uyluğı segirse Dāniyāl (6) eydür şāz u hürrem²³ ola Ca'fer eydür ata bine (7) İskender eydür sırrı zāhir ola Süleymān eydür (8) gözi nūrlana Şuḥayb eydür tekessür vāki' ola (9) eger şol uyluğı segirse Dāniyāl eydür (10) zaḥmet vāki' ola Ca'fer eydür hem-çü İskender (11) eydür māl ziyāde ola Süleymān eydür yasda

21b (1) ola Şuḥayb eydür hem-çü eger sağ dizi (2) segirse Dāniyāl eydür şāz [u] hürrem ola Ca'fer (3) eydür müşāhede kıla İskender eydür fütüh (4) vāki' ola Süleymān eydür ḥāceti revā ola (5) Şuḥayb eydür mertebesi yüce ola eger (6) şol dizi segirse Dāniyāl eydür şāz u ḥandān²⁴ (7) ola Ca'fer eydür ulular ile iḥtilāt ede (8) İskender eydür ḥelāl rızık dege Süleymān (9) eydür yavuz söz söyleyeler Şuḥayb eydür (10) evlenmek ola eger sağ incigi segirse (11) Dāniyāl eydür bir maldār 'avrat ala şāz u

22a (1) ḥandān ola Ca'fer eydür melül ola İskender (2) eydür vāfir māl bula Süleymān eydür ulu mertebeye (3) vāşıl ola Şuḥayb eydür hem-çü eger şol (4) incigi segirse Dāniyāl eydür ata bine Ca'fer (5) eydür ḥāceti revā ola İskender eydür ziyāde (6) māl bula Süleymān eydür yari eline gire (7) Şuḥayb eydür ğanīmet bula eger sağ tobuğı²⁵ (8) segirse Dāniyāl eydür bir yere sefer eyleye (9) Ca'fer eydür

²³ Metinde şāz-ı hürrem yazılmıştır.

²⁴ Metinde şāz-ı ḥandān yazılmıştır.

²⁵ Metinde tobuğı yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

gā'ib dost gele İskender eydür (10) bir kimse ile vedā' ede Süleymān eydür menfa'at (11) bula Şuḥayb eydür dostlıktan ḥayır göre

22b (1) eger şol ṭobuġı segirse Dāniyāl eydür (2) zūkkem ola andan yaramaz söz naķil edeler (3) Ca'fer eydür ḥākīmden kerem göre İskender (4) eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb eydür (5) hem-çü eger [saġ ṭobuġuñ] saġ yanı segirse Dāniyāl eydür (6) istiġfār ede Ca'fer eydür çok günāh ede (7) İskender eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü (8) Şuḥayb eydür hem-çü eger şol ṭobuġuñ saġ (9) yanı segirse Dāniyāl eydür murādına ere (10) Ca'fer eydür maķşūdı ḥāşıl ola İskender (11) eydür sevinmek ola Süleymān eydür beşāret

23a (1) ola Şuḥayb eydür feraḥ bula eger saġ ṭobuġuñ (2) şol yanı segirse Dāniyāl eydür uzak (3) sefere gide Ca'fer eydür hem-çü İskender eydür (4) seferde menfa'at bula Süleymān eydür hem-çü (5) Şuḥayb eydür hem-çü eger şol ṭobuġuñ şol (6) yanı segirse Dāniyāl eydür şāz ola Ca'fer (7) eydür ḥayırlı rızık eline gire İskender eydür (8) menfa'at bula Süleymān eydür şāz ola (9) Şuḥayb eydür hem-çü eger saġ ayaġuñ üsti (10) segirse Dāniyāl eydür kavminden fā'ide göre (11) Ca'fer eydür sefere gide İskender eydür aķrabādan²⁶

23b (1) ḥayır göre Süleymān eydür andan söz naķil edeler (2) Şuḥayb eydür naķil taḥvīl ola eger şol (3) ayaġuñ üsti segirse Dāniyāl eydür borcu (4) gide Ca'fer eydür mālī ziyāde ola İskender (5) eydür hem-çü Süleymān eydür ni'meti ziyāde ola (6) Şuḥayb eydür hem-çü eger saġ ayaġuñ altı (7) segirse Dāniyāl eydür menfa'at erişe (8) Ca'fer eydür ḥicālet²⁷ yetişe İskender eydür (9) ḥişmeti²⁸ ziyāde ola Süleymān eydür melūl (10) ola Şuḥayb eydür menziline kala eger şol (11) ayaġuñ altı segirse Dāniyāl eydür vilayet

24a (1) ṭuta Ca'fer eydür ḥākīmden fā'ide göre İskender (2) eydür begāyet feraḥ ola Süleymān eydür bir iş (3) göre Şuḥayb eydür rif'at ḥāşıl kıla (4) eger saġ ayaġı tamām segirse Dāniyāl eydür (5) nedāmet yetişe Ca'fer eydür dost-ıla münāķaşa (6) kıla İskender eydür endişeli sefer (7) eyleye Süleymān eydür şāzıkām ola Şuḥayb (8) eydür hem-çü eger şol ayaġı tamām segirse Dāniyāl (9) eydür kadri ziyāde ola Ca'fer eydür ululardan (10) terbiyet bula İskender eydür hem-çü Süleymān (11) eydür ferḥ bula Şuḥayb eydür 'izz ü şafā bula

24b (1) eger saġ ayaġuñ baş parmaġı segirse (2) Dāniyāl eydür gāyib gele Ca'fer eydür 'ömri (3) ziyāde ola İskender eydür kara seferin (4) ede Süleymān eydür melālet çeke Şuḥayb (5) eydür ġamdan ḥalāş ola eger yanındaġı parmaġı (6) segirse Dāniyāl eydür mertebesi ziyāde ola (7) Ca'fer eydür

²⁶ Metinde aķrayādan yazılmıştır.

²⁷ Metinde ḥicālet yazılmıştır.

²⁸ Metinde ḥişmeti yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

hastalıklardan hālāş ola (8) İskender eydür guşşalu ola Süleymān eydür (9) kōrkulu ola Şuḥayb eydür ğam-nāk ola (10) eger orta parmağı segirse Dāniyāl eydür (11) beşāret vāki' ola Ca'fer eydür yāri 'azīz

25a (1) göre İskender eydür evlenmek dileye (2) Süleymān eydür mālī ziyāde ola Şuḥayb eydür (3) bir 'azīz yāri göre eger dōrdüncü parmağı segirse (4) Dāniyāl eydür ğurbeti ziyāde ola Ca'fer eydür (5) evlenmek ola İskender eydür māl hāşıl kıla (6) Süleymān eydür şāz u hürrem ola Şuḥayb eydür (7) rāhata erişe eger şırça parmağı segirse (8) Dāniyāl eydür ğanīmet bula Ca'fer eydür hem-çü (9) İskender eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü Şuḥayb (10) eydür melül ola eger şol²⁹ ayağıñ baş parmağı (11) segirse Dāniyāl eydür ğā'ib kişi gele Ca'fer

25b (1) eydür Ḥaḳ'dan 'āqıl ěre İskender eydür hem-çü (2) Süleymān eydür bir yād ile dostluḳ kıla (3) Şuḥayb eydür şahḥat ve selāmet bula eger şol (4) ayağıñ ikinci parmağı segirse Dāniyāl eydür (5) 'izzeti mezīd ola Ca'fer eydür şāz ola (6) İskender eydür vāfir māl cemi' ěde Süleymān (7) eydür melālet vāki' ola Şuḥayb eydür hürmet (8) ve devlet bula eger orta parmağı segirse (9) Dāniyāl eydür mālī ziyāde ola Ca'fer eydür (10) 'izzet ve rāhat göre İskender eydür şāz u (11) hürrem ola Süleymān eydür yavuz söz naḳil

26a (1) ědeler Şuḥayb eydür vāfir māl gele eger (2) dōrdüncü parmağı segirse Dāniyāl eydür merdümlük (3) işleye Ca'fer eydür māl ve devlet bula İskender (4) eydür rāhat ve sürür bula Süleymān eydür (5) 'izzeti mezīd ola Şuḥayb eydür māl ve menfa'at (6) bula eger şırça parmağı segirse Dāniyāl eydür (7) mektüb gele Ca'fer eydür melālet göre İskender (8) eydür ḥaber gele ğanīmetlik-ile sevine Süleymān (9) eydür feraḥ-nāk ola Şuḥayb eydür sürür (10) hāşıl kıla eger sağ ayağıñ bir³⁰ miḳdārı (11) segirse Dāniyāl eydür rāhat ve sürür

26b (1) bula Ca'fer eydür: hürmeti ziyāde ola İskender (2) eydür: bir 'azīz dost göre Süleymān (3) eydür: devlet ve şāzılık bula Şuḥayb eydür: (4) taḥvīl vāki' ola eger şol ayağıñ bir³¹ miḳdārı (5) segirse Dāniyāl eydür: rāhat ve sürür bula (6) Ca'fer eydür: hürmeti ziyāde ola İskender [eydür] (7) naḳil ve hürmet kıla Süleymān eydür: bir söze (8) vāḳıf ola Şuḥayb eydür: şāz u hürrem ola (9) eger iki ayağı birden segirse Dāniyāl eydür: (10) melālet göre Ca'fer eydür: ten-dürüst ola (11) İskender eydür: devlet ve rif'at bula Süleymān

27a (1) eydür ğā'ibden ḥaber gele Şuḥayb eydür: bir ulu (2) kişi göre eger sağ baldırını segirse (3) Dāniyāl eydür: hürrem ola Ca'fer eydür: menfa'at (4) göre İskender eydür hem-çü Süleymān eydür hem-çü (5) Şuḥayb eydür: hem-çü eger şol baldırını segirse (6) Dāniyāl eydür sefer kıla Ca'fer eydür hem-

²⁹ Metinde sağ yazılmıştır. Fakat metnin akışında daha önce sağ ayak verildiği için sol ayakla devam etmelidir. İkinci parmakta müstensih bunu sol ayağın ikinci parmağı şeklinde düzeltilmiştir.

³⁰ Metinde pir yazılmıştır.

³¹ Metinde pir yazılmıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

çü (7) İskender eydür beşâret erişe Süleyman eydür (8) ferâh ola Şuḥayb eydür azacıḡ ḡuşsa çeke (9) eger sağ ayaḡuñ dırnaḡları segirse Dāniyāl (10) eydür ḡayır menfa‘at یره Ca‘fer eydür ḡā‘ib (11) gele İskender eydür bir kimesneden eyilik göre

27b (1) Süleyman eydür ḡākimden fā‘ide göre Şuḡayb (2) eydür hem-çü eger şol ayaḡuñ dırnaḡları (3) segirse Dāniyāl eydür borcu ödene Ca‘fer (4) eydür şikestelik ‘ārız ola İskender (5) eydür mizācı münḡarif ola Süleymān eydür mansıb (6) göre Şuḡayb eydür mektüb gele eger cemī‘i (7) gövdesi segirse bir uğurdan [...] Dāniyāl (8) eydür çok ‘ibādet یده Ca‘fer eydür ḡāyet eyü (9) ola İskender eydür şalāḡiyyet ve devlet (10) ve rif‘at bula Süleymān eydür borcu ödene (11) Şuḡayb eydür hem-çü ammā bir yerde gördüm

28a (1) şāḡib bir risāledir ki bir kimesneniñ (2) endāmı bir kezden segirse eceli gelmişdür (3) deyü naḡil یده Allah u a‘lem ve aḡkam (4) temmetü’l-kitāb bi-‘avnillāḡ el-meliki’l-Vehḡāb 1215

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (1988) ‘Fal’, Diyanet İslam Ansiklopedisi, 12: 134-139, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bars, M. E. (2023) “Yeni Bir Karşılaştırmalı Segirname Nüshası Üzerine Değerlendirmeler”, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 29 (11): 95-110.
- Daşdemir, Ö. (2016) “İngiltere Kütüphanelerinde Kayıtlı Dört Segirname Üzerine”, Dede Korkut, 11: 19-46.
- Ersoylu, H. (1989) “Segir-nâme, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleleten, 33 (1985): 27-48.
- Ersoylu, H. (1995). “Segir-nâme II”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleleten, 40 (1992): 99-145.
- Gökdemir, A. (2020) “Abdulḡanî Bin Abdulcelîl Geredevî’nin Risâle-i Segürnâme’si”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44: 45-60.
- Karatlı, R. (1999) “Türkçe Bir Segir-nâme Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleleten, Türkçe Bir Segirname Üzerine, 47: 89-126.
- Kayaokay, İ. (2020) “Yeni Bir İhtilâc-Nâme-Segir-Nâme Nüshası Üzerine”, ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences, 6(26): 219-239.
- Kılıç, M. (2018) “Segir-Nâmeler ve Latif’in Segir-Nâmesi”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2): 97-104.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1398367

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

Kurgun, L. (2018). “Bir İhtilacname”, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6(14): 60-75.

Mert, A. (2016) “Bir Seğir-Name Nüshası”, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 4(7): 220-232.

Muratoğlu, M. (2020) “Leipzig Kütüphanesinde Kayıtlı Bir Seğir-Name Üzerine”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13(30): 889-901.

Sertkaya, A. G. (2011) “Bilinmeyen Bir Seğir-Nâme Yazması”, 38. İcanas Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi Bildiriler Kitabı (10-15.09.2007), Ankara-Türkiye.

Süer, F. R. (2011) “Bir Seğirname Örneği”, Turkish Studies, 6(4): 287-304.

Sümbüllü, Y. Z. (2007) “Seğir-nâme ve Segirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 32: 53-69.

Sümbüllü, Y. Z. (2010). Seğirname, Fenomen, Erzurum, 2010.

Sümbüllü, Y. Z. ve Gözitok, Gaybî, M. A. (2014) “Bir İlim Şubesi Olarak İhtilâç-Nâmeler Ve Mevlânâ Sevâdî'nin Manzum İhtilâç-Nâmesi”, Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 3(6): 105-131.

Özçelik, S. (1996) “Bir İhtilac-name Üzerine”, Millî Folklor, 31-32: 98-111.

Özyaşamış Şakar, S. (2010) “Bir Tür Fal Kitabı: İhtilâç-Nâme”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 22: 213-228.

Polat, K. (2018) “Yeni Bir İhtilâç-Nâme Metni Üzerine Değerlendirmeler”, Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 6(14): 127-144.

Tetik, B. (2019) “Mehmet İlmî'nin Segirname ve Çinnâmesi”, Batman Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, 3(2): 72-85.

TDK (2011) “Türkçe Sözlük”, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 549, Ankara.

Yalap, H. (2017) “Yeni Bir İhtilâcnâme / Seğirname Nüshası, Yeni Bir İhtilâcnâme- Seğirname Nüshası”, Journal of History Culture and Art Research, 6(3): 682-695.

Yastı, M. (2015) “Yeni Bir Seğir-Nâme Yazması Üzerine”, Türkiyat Mecmuası, 25: 276-314.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: *10.38120/banusad.1398367*

BANÜSAD, 2024; 7(1), 1-21

Yazar, İ. ve Beyhan, E. (2022) “Yazarı Bilinmeyen 1758 Tarihli Yeni Bir Seğirname Nüshası Hakkında”, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 7: 101-119.

TARİHİN SAYFALARINDA DESTANLAŞAN BİR İMGE: BABEK

Nevriye BOZDEMİR¹

ÖZET

İslam tarihi açısından büyük öneme sahip Abbasi Devleti, hâkimiyeti süresince çeşitli isyanlarla mücadele eder. Geniş bir coğrafyaya yayılan Abbasiler bölge halklarının isyanları ile karşılaşır. İslamiyet ile ilk kez karşılaşan bu kültürler yalnızca dinî ikilemlerle değil, kültürel çatışmalarla da karşı karşıya kalır. Kültürel ve dinî değişim bazen sancılı süreçlere de sebebiyet verir. Özellikle kadim coğrafyalarda görülen bu isyanlardan biri de Babek İsyanı'dır. Tuğrul Keskin'in imge dünyası Azerbaycan ve İran sınırında oluşur. Coğrafi kader birliğinin yarattığı bu ortak dünya içinde oluşan Babek'i ilk kez 1990'da yayımlar. Son baskısı 2018'de yapılan kitapta Babek hakkında tarihî kaynaklardan bilgilere yer verdiği gibi bu epik şiire eklemelerde bulunur. Yıllar içinde kendini çoğaltan özelliği ile de Babek destan niteliği taşır. Çalışmada tarihî bilgilerin ışığında bir isyancının destan imgesine dönüşmesi incelenmiştir. Hürremiye hareketi ve Azerbaycan-İran tarihi ile ilgili detaylara girmekten mümkün olduğunca kaçınılmış, Babek'in tarihî şahsiyetinin sınırlarını belirleyecek temel bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babek, Tuğrul Keskin, Abbasiler, imge, destan.

AN IMAGE EPICISED IN THE PAGES OF HISTORY: BABEK

ABSTRACT

The Abbasid State, which is of great importance in terms of Islamic history, struggled with various rebellions during its rule. The Abbasids, who spread over a wide geography, encountered the rebellions of the peoples of the region. These cultures, which encountered Islam for the first time, faced not only religious dilemmas but also cultural conflicts. Cultural and religious change sometimes leads to painful processes. One of these rebellions, especially in ancient geographies, is the Babek Rebellion. Tuğrul Keskin's image world is formed on the border of Azerbaijan and Iran. He first published Babek, which was formed within this common world created by the geographical unity of fate, in 1990. In the book, the last edition of which was published in 2018, he includes information about Babek from historical sources and makes additions to this epic poem. Babek has the quality of an epic with its feature of

¹ Doktora Öğrencisi, Firat Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, nevriyebozdemir@gmail.com

reproducing itself over the years. In this study, in the light of historical information, the transformation of a rebel into an epic image is analysed. As much as possible, details about the Khurremiye movement and the history of Azerbaijan-Iran have been avoided, and basic information that will determine the boundaries of Babek's historical personality has been tried to be included.

Key Words: Babek, Tuğrul Keskin, Abbasids, image, epic.

1. BABEK'İN TARİHİ ŞAHSİYETİ

Arap coğrafyasından doğan İslam dini Hz. Muhammed döneminden itibaren yayılma gösterir. Hulefâ-yî Râşidin, Emevî, Abbasî dönemleri boyunca İslam coğrafyası geniş sınırlara ulaşır. İslam Devleti'nin ulaştığı bu sınırlar doğal olarak farklı milletleri de içinde barındırır hale gelir. Dinî önderliğin makamı olan halifelik makamı aynı zamanda iktidar da gerektirdiğinden kendi içinde bazı çekişmelere sebep olur. Dinî fikir ayrılıklarının yaşanması, mezheplerin oluşması dışında kültür çatışmalarının olduğu görülür. Bütünleştirici bir amaçla yola çıkılmasına rağmen ayrıştırmaya sebep olan bazı uygulamalar ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Arap olmayan Müslümanlar için kullanılan "mevali" sistemi ayaklanmalara toplumsal zemin hazırlamıştır. "Emevî hilâfetinin son otuz yılında (101-132/720-750) sosyal duruma bakarsak, Arap ve mevâlî arasındaki ekonomik problemi anlamadan, Farslar ile Araplar arasındaki her türlü ciddi rekabeti ortaya koymaya çalışmak anlamsız olur. Bu dönemin en göze çarpan özelliği Arap fetihleriyle kendi saflarında gelişmeye başlayan ayrılımdır. Bu, savaşçı kalıp imparatorluğun askerî kuvvetlerinde aktif olarak yer alanlarla, sivilleşen ve askerlikten uzaklaşanlar arasındaki sosyal ayrılımdır. Bu ayrılımda Arapların mevaliye İslam'a boyun eğenler olarak bakmasının da etkisinin olduğunu belirtmekte yarar vardır." (Özdemir, 2020: 194) Sınırlar genişledikçe ve Arap olmayan Müslümanların sayısı arttıkça bu bakış açısının sorgulandığı görülür. Yönetilen durumunda olan mevali ile idarenin sahibi Araplar arasındaki mesafe zamanla daha belirgin hale gelir. Bir anlamda sınıf ayrımına dönüşen bu durum sosyal ve kültürel farklarla keskinleşmiş ve farklı coğrafyalarda farklı isyanlara neden olmuştur.

Babek İsyanı, Abbasi halifeleri Memun ve Mutasım dönemlerinde Azerbaycan'da 20 yılı aşkın bir zamanda gerçekleşen dinî ve siyasî bir isyandır. Babek, Mazdek dininin devamı niteliğinde olan Hürremiye hareketinin mensubu hatta önderi durumundadır. Babek İsyanı'nın dinî gerekçeler nedeniyle çıktığı söylenebilir. Fakat isyanın çıkışından ziyade Babek'in çok sayıda taraftar toplaması ve bu isyanın 20 yıldan fazla sürmüş olması dikkate değerdir. Bahsettiğimiz ayrıştırıcı tutumlar isyana dâhil olan taraftarların sayısında artış olmasına neden olur. İsyanın çıktığı yer Bazz şehri olmasına rağmen Babek'in etki alanı İran-Azerbaycan olarak düşünülmelidir. Bu nedenle bu bölgenin İslamiyet'e geçişi ve fetihlerin sosyal sonuçları isyanın nedenlerini anlayabilmek açısından önemlidir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

İran bölgesi coğrafi konumu nedeniyle farklı kültürlerin geçiş noktası olmuştur. Bu kültürel farklılıkların belki de en önemli unsurlarından biri inanç sistemleridir. Zerdüştlük, Mitraizm, Mazdekizm, Bahailik, Yahudilik, Hristiyanlık gibi farklı dinlerin izlerine burada rastlanır. İslamiyet'e geçiş ise Hz. Ömer döneminde olur ve bölgedeki Sasanî hakimiyeti sona erer. "Müslüman Araplar, Azerbaycan'a geldiklerinde bu bölgeler Hazarlar, Ermenistan, Bizans ve Sasaniler arasında paylaşılmış idi. Azerbaycan ise Hazar ve İranlılar arasında savaş alanı olmuş ve yağmalanarak katliamlar yapılmıştı." (Azimli, 2013: 26) Zaten parçalanmış olan bir bölgede idareyi hâkim kılmak çok da kolay olmamaktadır. Halk, bir yandan yeni iktidarın uygulamalarına uyum sağlama uğraşı diğer yandan toplumsal hafızaya nüfuz etmiş yüzlerce yıllık kültürel kodların baskısı arasında kalır. Bunun yanında fetihlerin ardından bu bölgeye Arap nüfusun yerleştirilmesinin önü açılır. Emevî döneminden itibaren fethedilen bölgelerden toplanan vergiler ve bunların yerli halk üzerinde baskıya dönüşmesi sonucunda yerli nüfus bölgeyi terk etmek zorunda kalır. Bu noktada İslam fethi din değişiminin ötesine geçer ve Fars coğrafyası Arap kültürü karşısında millî niteliklerine sahip çıkma mücadelesine girer. Mehmet Azimli'nin Belazuri'den aktardığına göre "Halk bu şekilde zulümlerle kırılırken Emevi ve Abbasi ailelerinin israfları had safhada idi. Sadece Memun'un düğününde elli milyon dirhem para harcanmıştı. Bu yük de halkın sırtına sarılıyordu. Çiftçiler çiftliklerini bırakıp kaçıyorlar ve o dönemde kendilerine eşitlik vadeden Huremiyye'nin fikirlerine sığınıyorlardı. Bunların boşalttıkları yerler ise Arap aristokratlara veriliyordu." (Azimli, 2013: 59) Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bölgedeki direncin dine karşı bir direnç olmadığı bir anlamda etnik sınıf ayrımına karşı bir direniş gösterildiği düşünülebilir. Babek İsyanı'nın etkisinin uzun süre devam etmesini sağlayan asıl etkenin de aslında bu dönemlerde toplumsal yapıyı göz ardı ederek uygulanan politikalar olduğu söylenebilir.

Babek hakkında kaynaklar farklı bilgiler içermektedir. Hürremiyye'nin önderi olana kadar hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmaz. Fakat Hürremiyye lideri Cavidan ile tanıştıktan sonra onun himayesine girer. Cavidan'ın ölümünden sonra da tenasüh görüşüne göre ruhunun Babek'e geçtiği rivayet edilir. (Azimli, 2013: 63) Böylelikle dinî lider vasfı ile tarih sayfalarında karşımıza çıkar Babek. Hürremiyye hareketinin hoşluk vaatlerinin yanında Arap baskısından uzak, sarp kayalıklar arasında Bazz kenti taraftarları için asimile olmaya karşı sığınılacak bir cazibe mekân olarak düşünülebilir. Halifelerin vergilerine karşılık eşitliğin vadedildiği bu dinî öğretinin bu yönüyle sosyalist düşüncenin ilk örneği gibidir. "Bazı tarihçiler Babek'i komünizme benzer sosyal bir sistemin ilk temsilcilerinden biri olarak görürler. Yine bir kısım tarihçiler de onu yabancı istilaya karşı ayaklanan halk tabakasının siyasî bir önderi olarak incelemişlerdir." (Çelik, 2006: 105) Özellikle Azerbaycan kültür tarihi açısından bu yönüyle görülen Babek'in kültürel belleğin savunucusu olduğu düşünülebilir. Onun sosyalist bir önder olarak ele alınması, işlenmesi İslam tarihinden bağımsız bir durum olarak görülür. Millî unsurların öne çıkarıldığı bu bakış açısının İslam tarihi ile çeliştiği de yadsınamaz bir gerçektir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

İslami kaynaklar Babek'in İslam devleti için bir tehdit olduğunu vurgular. Babek isyanının sosyolojik nedenlerinin değil, dinî nedenlerinin öne çıkarıldığı görülür. "İbnül Cevzi'ye göre 'Babek'in tek gayesi İslam'ı ortadan kaldırmak ve İslamiyet'in yayılmasını engellemektir. O kişiler için bu dini ortadan kaldırmak için bütün hedefleri mübah olarak görülmektedir. Amaçlarını gerçekleştirmek için toplumdaki birçok zümre ve mazlumun içerisine girip kendi düşüncelerini dayatmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Mesela Ehli Beyt ve Hazreti Ali üzerinden kendi fikirlerini beyan ediyorlardı. Nitekim o kişiler inanç ve akidelerini de İslami bir fikirmiş gibi anlatıyorlar, savunuyorlardı." (Alabden, 2020: 18) Hürremiye'nin Cavidan'dan sonraki önderi konumunda olması hatta daha sonra bu kolun Babekiyye olarak anılması nedeniyle İslam dini için sosyal bir tehlike olarak görülür. İlk aşamada soylu bir kahraman gelişimi göstermese de bu dinî vasfı sayesinde geniş bir kitleye etkisi olduğu söylenebilir. Daha önce söylendiği üzere halifeliğin yanlış uygulamaları da bu kitlenin sayısını artırır. Dikkate değer bir başka durum ise bugün dahi İran coğrafyasında Şii Müslümanlığın hâkim olmasıdır. Muhtemel ki Sünnî hâkimiyet tarafından Pers, Med, Sasanî gibi derin kültürel köklere sahip bir bölgenin yönetilen konumuna düşürülmesi bir bakıma kültürel kimliğe ipotek konulması olarak değerlendirildi. "Eğer İran bölgesi, İslam tarihi boyunca hep muhalefet hareketlerini destekledi ise, bunda bu bölgenin hızlı, fakat bir o kadar da yanlış fetih anlayışının payının büyük olduğu söylenebilir. Emevîler döneminde bölge halkı dönemin muhalefet hareketi olan Abbasilere destek olup Emevîlerin yıkılışına katkıda bulunurken, Abbasi döneminde Hurremiyye'ye destek veren İranlılar sonraki dönemlerde İsmaili hareketlere ve nihayet Osmanlılara karşı Safevilere destek oldular. Onların içindeki muhalefet duygusu hiçbir zaman sönmedi. Dünya Müslüman nüfusu çoğunluğu Sünnî iken, onlar en güçlü muhalif söylem olan Şia'yı benimsediler." (Azimli, 2013: 46) Buradan anlaşıldığı üzere bölgede Arap hâkimiyetine karşı tarih boyunca istikrarla karşı çıkmıştır. Babek İsyanı'nın uzun süreli olmasını sağlayan da bu toplumsal muhalefettir. Toplumsal yapıdaki farklılık yanında Bizans desteğinin alınması da isyanın etkisini artırır. Fiili olarak yaklaşık 20 yıl süren bu isyanın etkileri ise uzun süre hissedilecektir. İsyan bastırıldıktan sonra Abbasi Devleti'nde otorite zayıflığının oluştuğu, özellikle Türkler için söz sahibi olmanın önünün açıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Babek İsyanı, İslam ordusundaki Arap ve Fars nüfuzunu kırmış ve halifenin ordusunda hakimiyet Türklerin olmuştur.

Türklerin ön plana çıkmasının temel sebebi isyanın bastırılması için daha önce gönderilen komutanların muvaffak olamaması ve Türk bir komutan olan Afşin'in isyanı bastırmak için harekete geçmesidir. Afşin sabırlı bir bekleyişle ve bölge hakkında yeterli bilgiye sahip olduktan sonra harekete geçer. Babek, gücü kırıldıktan sonra Ermenistan'a doğru kaçır. Ermeni patriklerinden Sehl b. Sinbad'ın yanına sığınır fakat Sinbad, Afşin ile irtibat halindedir. "Sehl bir gün Babek'e 'kalede çok sıkıldım, yanımdaki şahin ve köpeklerle birlikte ava çıkalım' teklifini yaptı. Babek de bunu kabul etti. Sehl bu arada Afşin'e haber göndererek avlandıkları bölgeyi haber verdi. Babek işte bu av sırasında üzerinde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

beyaz bir cüppe varken Afşin'in Ebû Said adlı komutanı ve askerleri tarafından yakalandı." (Azimli, 2013: 119) Babek, Afşin'in sabrı, Sinbad'ın ihaneti ile yakalanır. 20 yıllık bir mücadelenin kahramanına dönüşen Babek yakalandıktan sonra Halife Mu'tasım'ın huzuruna Bağdat'a götürülür. Burada Babek'in cellatlarının verdiği sayılar isyan sürecinin ne kadar kanlı geçtiğini de göz önüne serer.

Nizamülmülk *Siyasetname*'sinde Babek'in yakalanmasına yer verir ve bu isyanın başlangıcından sonuna yazılsa hacimli bir eserin ortaya çıkacağını belirtir. Binlerce kişinin ölümüne sebep olan Babek, Abbasiler için 20 yıllık bir öfkeye dönüşür. "Mu'tasım'ın gözleri Bâbek'e ilişince, 'Ey haramzade köpek! Cihanı birbirine kattın ve nice Müslümanı canından ettin!' dedi. Bâbek hiç sesini çıkarmadı. Halife ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Bir elini kestiklerinde Bâbek diğer eliyle kanını alıp yüzüne yüzüne sürerek kızıla boyuyordu. Mu'tasım: 'Yine ne dolap çeviriyorsun ey köpek!' diye sorunca Bâbek: 'Bildiğim bir hikmeti var.' dedi. 'Hikmeti nedir?' diye sorduklarında Bâbek: 'Şu dört elim dört ayağımı keseceğinizi biliyorum ve biliyorum ki kestiğiniz vakit betim benzim sararacaktır. Yüzümü o halde görenin can korkusundan sararıp solduğuma hükmetmemesi için yüzüm kızıl kalsın.' dedi. Mu'tasım bir sığır postu getirilmesini emretti. Bâbek'i o derinin içine sokarak kulaklarına gelecek şekilde postu üstüne diktiler. Post, Bâbek'in üstünde kurduğunda hâlâ yaşıyordu. Daha sonra feci bir şekilde can verecek şekilde onu ipte sallandırdılar." (Nizamülmülk, 2009: 331-332) Bu ölüm Babek'in sonu olsa da onu halk nazarında bir efsaneye dönüştürür. Babek ve Bazz Kalesi hakkında anlatılan rivayetlere ölümü için anlatılan rivayetler de eklenir. Babek'in yakalanması ve idamı üzerine sevinenler olduğu gibi onun varlığını muhayyilesinde yaşatanlar da vardır. Babek İsyanı'nın zaman içerisinde özgürlük mücadelesi olarak görüldüğü bunun din çerçevesinde millî bir nitelik taşıdığı görülür. Babek'i bastıran Afşin'in de bir Türk olması Babek zaferi karşısında mükafatını almasına rağmen akıbetinin Babek'ten farklı olmaması Abbasî yönetiminin sorgulanmasına neden olur. Babek'in ve Afşin'in bir bakıma aynı zihniyete kurban gitmesi Abbasî yönetimine olan güveni zedelemiştir. Afşin de tüm başarısına rağmen bir tehlike olarak sezildiği için işkencelerle öldürülür. "Tabiri caizse, 'Devrim kendi evlatlarını yemiştir.' Afşin meselesi Türklerde bir hayal kırıklığına sebep olacak ve artık Abbasilere olan hislerini yeniden gözden geçirmeye başlayacaklardır. Abbasiler bu hareketlerinin karşılığı olarak da tarihe geçen Samarra devrinde Türklerin baskısına boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Hatta bu olay belki de Abbasilerin eski hakimiyetlerini bir daha elde edemeyecek şekilde kaybetmelerine ve halifeliğin Emiru'l-Ümeralığa dönüşmesine, halifenin adeta önüne konan şeyleri imzalayan bir noter durumuna dönüşmesine sebep olacaktır." (Azimli, 2013: 125) Babek'in yakalanması ile halifelik üzerindeki baskı artık sonlanacak, Abbasiler, Babek dışındaki devlet işleriyle uğraşacaklar, eski parlak günlerine geri döneceklerdi. Fakat tarih bunun bir yanılgı olduğunu gösterir. Babek hakkındaki bilgilerde ihtilaf olmasına rağmen varlığı yadsınamaz bir şahsiyet olarak tarih sayfalarında yerini alır.

2. TUĞRUL KESKİN ŞİİRİ VE BABEK

Çalışmanın asıl konusu olan *Babek* şiirinin tarihsel zeminini açıklayan bilgilerin ardından bu tarihî olayın şiire nasıl yansıdığı ve epik bir hüviyet kazandığı üzerinde durmak gerekir. Yenibütün Manifestosu'na imza atan şairlerden olan Tuğrul Keskin'in şiirinin toplumcu çizgide yer aldığı söylenebilir. Bu nedenle isyan kültürünü de şiirine sıklıkla yansıttığı görülür. İğdir doğumlu şair, coğrafyasının ve köklerinin barındırdığı kültürel kodları çağdaş şiirin imkânları ile birleştirir. *Babek* şiiri de Keskin'in ilk imgelerinin doğduğu bu coğrafyanın doğal bir sonucudur. “Odlar Yurdu, Azerbaycan'ın bir evladı olarak, unutturulmaya çalışılan, resmi tarihin görmezden geldiği ama halkın kalbinde ölmezlenen Babek'i yazacaktır. Babek, Abbasi Halifeleri, Memun ve Mutasım'a karşı 816-839 yılları arasında isyan ederek Hurremilere 22 yıl önderlik yapmış ve defalarca Abbasi halifelerinin orduları ile savaşmıştır. Babek 'zulüm ağacını kökünden sökmek' için girişir kavgaya. Dağlardaki bütün çobanların adının 'Babek olduğunu, halkının onunla gururlandığını belirtir Tuğrul Keskin kitabında. Babek'i yazmak dağlardaki ateşi yeniden yakmaktır.” (Tüylüoğlu, 2022: 31) Bir anlamda dağın öte yüzünden bir isyan kahramanına, bir direnişçiye 20. yüzyılın gözleriyle tekrar bakar ve *Babek*'i epik bir söyleme kaleme alır.

İlk baskısı 1990'da Broy Yayınları'ndan çıkar fakat Keskin kendini çoğaltan bu şiiri daha sonra tekrar kaleme alır ve şiire bazı eklemelerde bulunur. Son baskıda özellikle kitabın sonunda yer alan Babek ile ilgili bilgileri de genişletir. Farklı kaynaklardan yapmış olduğu alıntılar ile Babek'in tarihî şahsiyetinin bilinmezlerini giderir. 64 sayfalık bu ek edebiyat ve tarih ilişkisini göstermesi bakımından da önemlidir. Tarihî şahsiyet ve olayların imge dünyasına nasıl girdiği ve şiirde nasıl şekillendiği okur tarafından da mukayese edilebilir bir imkânla sunulmuştur. “Babek, geleneğin ne kadar değerli olduğunu, hakikati arayan şiirin aslında köklerini geçmişte gömdüğünü gösterdi. Şair savaşçı bir Kızılderili gibi baltasını gömdüğü topraktan çıkardı. Şiir, Babek'i yeniden kurgulayıp bize armağan ederek, bize halkımızın süzülen geçmiş acılarını yüzümüze vurarak çarptı. Babek, şiirde kadim olanı gösterdi.” (Ersözlü, 2022: 27) Bu yönüyle *Babek*, tarih-kolektif bilinçdışı-şiir çizgisinde var olan, destanlaşan bir imge olarak karşımıza çıkar.

3. BİR İSYAN ŞİİRİ OLARAK BABEK

Tuğrul Keskin *Babek* şiirine “Önsöz Yerine” başlığını taşıyan ilk şiiri ile başlar. Babek'in gidişinin üzerinden “bin yüz yıl” geçmiştir. Zamanı bükerek Babek'in dünyasına aralanan kapıda “*tarih yazılmamış zulümlerle doludur.*” (Keskin, 2018: 10) Bu zulümlerden birinin adı olan *Babek*'in ilk baskısı üç ana bölümden ve kitap sonundaki beş sayfalık açıklayıcı notlardan oluşur. 1. bölümde *Şeyh Cavidan, Hürrem Sultan, Azin, Ali, Nevet, Maziyar, Avşin, Hiyo Dağı, İsfahan Şehri, Samarra Şehrinin Kapıları* başlıkları yer alır. 2. bölümde numaralandırılmış 12 şiir, 3. bölümde 5 şiir ve *Son Söz Yerine*

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

kısmı bulunur. Babek'in tekrar yazımında ise şiirin başına eklenen yedi sayfalık bir parça ile bu destansı anlatım, "Zulme boyun eğmeyenlerin yurdu. Babek'in yurdu." (Keskin, 2018: 16) Bazz'ın ve "iki Ağrı'nın kardeşi" (Keskin, 2018: 17) Hiyo Dağı'nın büyüdü dünyasında karşılaşılan çobanların dilinden dökülür:

"Bilgi dünyasında çıktığımız bu uzun yolculukta, Baz'ın yedinci ve son duvarının dibine geldiğimizde gördük ki, geçtiğimiz yollardaki kaya oyuklarında ateş yakan kara kıvılcıklı çobanlar, yaktıkları o büyük ateşin başında ihtiyar çobanı dinlemekteler. Bizleri görünce sustu ve uzun uzun yüzümüze bakıp sordu; 'Harahısınız, hansı diyardan?' Dedim; 'Türk ilinden Anadolu'dan...' aydınlandı içi gözlerinin. Bir kuyu suyu gibi derine düşmüş gözlerini çıkartıp kuyunun dibinden, sürdürdü Babek'in efsunlu hikâyesini..." (Keskin, 2018: 19)

Aras Nehri'nin izinde başlayan yolculuk Bazz şehrine ulaştığında bu ihtiyar çoban ile karşılaşılır. İlk kitapta bulunmayan bu bölümün şiire eklenmesi önemlidir. Öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak imgelerinin bu şiirde bütünleştirildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Zamanın ve mekânın aşıldığı bir bağlamda yaşanan bir aydınlanış anına dönüşür. Toplumsal hafızanın imgesi konumunda olan bu ihtiyar çoban Babek'in hikâyesini yolculara anlatarak tarihin bir sayfasını tekrar aydınlatır. Ayrıca bu bölümün eklenmesi ile şiir bir halk anlatısı niteliği ile sunulur. Kullanılan imgeler ve üslup da bu durumu desteklemektedir.

Bölümlerin başında iki dizelik parçalar bulunur. İlk bölümün başında:

"bir zeytin dalına uzandım düşümde

bir dalını kırdılar sol elimde" (Keskin, 2018: 21)

dizeleri yer alır. Babek Şeyh Cavidan'ın ruhuyla Bazz'da eşitliğin hâkim olduğu bir dünya kurar. Bu yönüyle sosyalist bir sistem idealini hatırlatan bu durum "zeytin dalı" ile imgeye dönüşür. Sol elinde kırılması da düzenin sultanlık makamı tarafından bozulmasını açılar. Halifelik karşısında dinî ve siyasî nedenlerle böyle bir sistemin var olmasına izin verilmez.

Babek şiiri, isyanı öncelikle kahramanlar ve mekânlar bağlamında ele alır. "Şeyh Cavidan" bölümündeki seslenişle zulmün ve isyanın anlatımına başlanır:

"sularımız hüccet, yetişkin birer dai ellerimiz

hükmü bağdat'tadır sultanın

gel şeyh'im, gel pir'im, gel abdal'im anlat

dağlar bizim hükmümüzdedir, yıkılır tahtı sultanın" (Keskin, 2018: 23)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

Hüccetleri ve daileri ile bölgeye hâkim olan Babek, Bağdat'ın karşısındadır. Bölgede Abbasîlere muhalif güçleri toplayacağı etkiye sahip olduğunun bilincindedir. “Babek’e destek veren toplumsal gruplar arasında, farklı beklentisi olan unsurlar bulunuyordu. Bunlardan Sasanî geçmişe dönmek isteyenler, Mazdekî inanca bağlı kalarak destek verenler olduğu gibi, Arap hakimiyetine kin besleyip, Araplardan intikam alma peşinde olanlar da vardı.” (Azimli, 2013: 84) Coğrafyasının sosyal yapısını ve eğilimlerini bilmek dağların hükmünü verir Babek’e. Yücelik imgesi dağ ile Bağdat'ın varlığına yıkıcı bir tehdit unsuruna dönüşür. İsyanın sonuçları gözden geçirildiğinde yıkıcı olmasa da sarsıcı bir etki bıraktığı görülür. Abbasi halifeliği bu uzun süreli isyandan sonra eski gücüne kavuşamaz.

Babek İsyanı'nın bastırılması için birkaç girişimde bulunulur. Yaklaşık yirmi yıl süren mücadelede gönderilen komutanlar isyanı bastırmakta muvaffak olamayınca bu görev için Afşin b. Kavus atanır. Şiirin “Avşin” bölümü çetin geçen bir sürecin Afşin tarafından dile getirilmesidir:

“yüzbinin kellesin kestim, şaştım

şaştım kaldım sultanım

(...)

şaştım kaldım sultanım, kestim

yıl bitti, bitmedi ardeşir'in yoldaşları.” (Keskin, 2018: 30)

Afşin isyanı bastırmak için öncelikle bu zorlu coğrafyayı ve düşmanını tanımaya çalışır. Bölgeyi ve düşmanın taktiklerini bilmeden Babek'i yenmenin zor olduğu önceki girişimlerde belli olduğu için Afşin daha temkinli davranır. Afşin'in bu sabrı sonuç verir ve Babek'in gücünü kırmayı başarır Bazz'ı ele geçirdiğinde rehinelere yakınlarına teslim edilir, kale kullanılamaz hale getirilir, Babek ise Sehl b. Sinbad'a sığınır. Babek'in yakalanması ise daha sonra av sırasında tuzağa düşürülmesi ile mümkün olur.

“İsfahan Şehri” ve “Hazar” bölümlerinde bölge kadim bir isyan mekânı olarak işlenir:

“sen ki bir tarikat libası gibi eğnine

giydin o korkunç batnîliği

kazıdın taşına ağacına ve her karış toprağına

uzun bir segah gibi isyanı” (s. 32)

“bitsin zulüm isyana bayrak açalım” (Keskin, 2018: 33)

Göç yollarının mekânı olan bu bölge birçok kültürün, inancın meskeni olmuştur. Bu çokluk zenginliğin kaynağı olduğu gibi dinî ve kültürel çatışmaların da nedenidir. Yüz yılların zulümleri ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

isyanları “uzun bir seğah”a dönüşür. Babek isyanının sosyolojik arka planı düşünüldüğünde bu hüznün imgesinin anlamı anlaşılır. Aras’tan Hazar’a akan bu zulüm ve hüznün isyanı beslemiştir.

Şiirin ikinci bölümü isyanın nedenlerini açıklar niteliktedir. Şeyh Cavidan’ın “oğul” seslenişi ile bir anlamda taraftarlarına kim olduklarını, geçmişlerini hatırlatır:

“kan dökmedik hiç

bağdat’ta öldürülmeden kadınlarımız

(...)

biz hürremileriz oğul

yaralı ceylanlarız, dağlardan geliriz

ve yoktur birbirimizden gayrımız

ateşe inanırdık, kul olmadık hiç sultana” (s. 41)

“odlanan ve yanan ve durmadan yanan

ateştir göğsümde yüreğim

ve yurdumda akan bütün sular

bütün sular, gözyaşlarıdır halkımın” (Keskin, 2018: 42)

Hürremiler, Mazdekizm’in özelliklerini taşıyan bir yapıya sahip olduğu için ateşe inanıldığı vurgusu yapılmaktadır. “ateştir göğsümde yüreğim” dizesinde de hem Zerdüştlük ateşi hem de zulüm görüldüğü için bu acıların bıraktığı etki anlatılır. Durmadan yanan bu ateş ile Zerdüş tapınağında hâlâ yanan ateş çağrıştırıldığı gibi bu inanca mensup olanların tarihî süreçte yaşadığı zorluklar da dile getirilir. Bugün İran’da özgürlük imgesi olarak görülen Babek adına yapılan törenlerin yasaklanması bu zorlukların devam ettiğini gösterir. “Babek’i Anma Törenleri’nin siyasi bir kaosa yol açabileceği korkusu yaşayan İran yönetimi, 2007 yılında Babek Kalesi’nde tören düzenlemek için kalabalık gruplar halinde Kale’ye çıkmayı yasaklamıştır. Buna rağmen İran Türkleri, 2007 ila 2020 yıllarında tüm baskı ve zorlamalara rağmen ilgili töreni düzenlenmeye çalışmıştır. Bu durum karşısında İran yönetimi, sert tedbirler alarak töreni organize ettiğini iddia ettiği kişileri tören öncesinde; bazı aktivistleri ise tören sonrası ve sonrasında tutuklamıştır. Bu tedbir ve tutuklamalar hem ulusal basında hem de dünya basınında yer almış; İran yönetiminin bu tutumu eleştirilmiş ve birçok sivil toplum kuruluşu, tutuklanan aktivistlerin serbest bırakılması için İran yönetimine çağrıda bulunmuştur.” (Özdamar, 2020: 20) Yüzlerce yıl süren baskıya karşı gösterilen direnişin adı ve şekli değişse de ruh olarak devam ettiği görülmektedir. Şiirde Bağdat’ın fetihlerine karşı direniş gösterilmesi bunlara sert müdahale ile cevap

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

verilmesine neden olmuştur. “Hoşnutluk” üzerine kurulu Hürremîdinlerin zararsız, barışçıl olmalarının imgesi ceylandır. Kendilerine zarar verilene kadar kan dökmediklerinin dile getirilmesinin nedeni budur. “Yaralı ceylanların” yurdu, “Odlar Yurdu” Azerbaycan baskıların zulme dönüştüğü, gözyaşlarının aktığı yerdir. Burada dağ imgesine yer verilmesi de dikkate değerdir. “Dağ, insan soylarının; tanrısal meşruiyetin merkezi; yerle gök arasındaki bağın temel direğidir; bazen kurtuluş ve arınma, bazen de cezalandırma mekânıdır.” (Narlı, 2014: 15) Dağlardan gelmeleri dinî varlıklarını meşru kılmaktadır. Diğer yandan Babek isyanının uzun süre halifeliği uğraştırmasının nedeni yine mekân olarak dağ seçmeleridir. Bu coğrafi şekil onları koruyan bir mekân olduğu gibi Babek’ten bu yana da onun hikâyesini saklayan bir hafıza mekâna dönüşür.

“kör edildi gözleri babalarınızın

boyunlarında zincirlerle sürüldüler

sürüldüler öz topraklarından

ve topraktır aslı zulmün.” (s. 45)

“uyandım vergiden isfehan ağlıyordu” (s. 46)

“ve ayağa kalkınca halk

ne saray kalacaktır ne de taht...” (Keskin, 2018: 47)

Râşidun Halifeler’den sonra hilafet daimî bir mücadele sebebi olmuştur. Bu mücadelenin yanında İslam devletinin sınırlarını genişletmek amacıyla fetihler sürdürülmüştür. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu süreç, tarih içinde telafisi mümkün olmayan hataları da barındırmaktadır. Arap hakimiyetini siyasi iradenin dışına çıkararak bir sistemin kurulması, bölge halklarına karşı göçe zorlayıcı uygulamalar, bölgede kalanlara yönelik harç ya da vergilerin ağırlığı, Arap ırkının üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan mevali sistemi gibi bazı uygulamalar zulmün sebebi olmuş ve Azerbaycan-İran bölgesi halkı için bir nefreti besler hale gelmiştir. “Abbâsiler döneminde bölgedeki düzensizlik devam etti. Hilafetin bölgeye önem göstermemesi ve halkın gerek vali gerek yeni gelen Araplar tarafından zulme uğraması tepkileri büyüttü. Halk güvensizlikten ötürü büyük kabile reislerine veya valilere topraklarını teslim etmek zorunda kalıyordu. Abbâsiler döneminde meydana gelen bu olayların ve eskiden beri nesilden nesile süzülüp gelen tepkisellik duygularının neticesi olarak ortaya çıkan Bâbek hareketi o dönemin en büyük isyanı olmuştur. Sonuçta hareketin lideri Bâbek bölge halkının milli liderlerinden biri haline gelmiş ve bu isyan o dönem isyanları içinde devleti en fazla tahrip edeni olmuştur. Ancak yirmi yıllık bir süreçte bastırılabilmiştir. Dolayısıyla bu isyan Abbâsî Hilafetine verdiği büyük zararlardan dolayı Abbâsilerin yıkılış sebepleri arasında sayılmıştır.” (Alabden, 2020: 12) Bu yönüyle bakıldığında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

mücadelenin toprak ve onu temsil eden değerlerin korunması için başladığı, Abbasilerin ise geniş sınırlara ulaşma isteğinin zulme dönüştüğü görülür. Tarihî bir gerçeklik de gösterir ki halkın ayağa kalkması sarayın, tahtın gücünü sarsmıştır. Toplumsal bakımdan düşünüldüğünde de biriktirilmiş duyguların doğuracağı sonuçlar tarihi değiştirecek nitelikte olmaktadır. Gözleri kör edilen babalardan tevarüs eden acılar ayağa kaldıracak öfkenin kaynağı olacak, Hiyo Dağı gibi, Bazz Kalesi gibi bir imgeye dönüşecektir. Öyle ki bu dağ/ kale bilmeyen için bir tuzağa dönüşecektir. Afşin ise bu dağın her oyuğunu ezberlemek için gösterdiği iki yıllık çaba sonucunda isyanı bastırır ve Hürremiler yakalanarak katledilir.

Babek İsyanı'nın Abbasilere siyasî ve ekonomik açıdan verdiği zarar, İslamiyet açısından oluşturduğu tehdit de İslam devletinde Hürremilere yönelik büyük bir öfkenin doğmasına neden olur. Haliyle isyan sonucu ele geçirilen cellatlar ve sonunda Babek'in ölümleri bu öfke ile orantılı olarak büyük bir işkenceyi doğurur. Abbasilerin Babek karşısında zedelenen itibarını tekrar yüceltecek ve bir anlamda başka isyanlara karşı gözdağı verecek nitelikte olmalıdır.

*“ve sol kol düştü yere, bir dağ devrilir gibi
sarsıldı dünya, sarardı zalim, korktu mutasım
o son kez bakarken dağlara, dedi usulca
insan benzi kandadır, kandandır yürüyen ayak
benim el ve ayaklarımı keseceksiniz
kanım akınca benzim solacak
akan kandan solduğumu bilsin yoldaşlarım
bilsin yoldaşlarım, bir payızdır babek sararır
ama sararmaz dağlarımın ardında yakılan ateş
dağlarımın ardında söylenen türkü susmaz...
sabahtı, ölüm kuşu uçtu uçacaktı
dağların, aras'ın ve isyanın üzerinden” (Keskin, 2018: 93)*

Bazz'ın ele geçirilmesinden sonra Babek de yakalanır ve Afşin, Samarra'ya gitmeden önce görmek istediği bir yer olup olmadığını sorar. Bazz'ı görmek isteyen Babek “ay ışığı olan bir gece buradaki harabeler, evler ve ölümler arasında sabaha kadar gezdirildi.” (Azimli, 2013: 120) Babek yıkılan bir gerçekle yüzleşerek yola çıkarıldığında yakalanma haberinin ulaştığı hilafet makamında bayram

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

havası yaşanır. Halk sokaklarda Babek'in gelişi için beklerken halife tutsağı için hazırladığı fil, deve ve süslerle halkın gözünde cömertliğini sergiler. Bu aynı zamanda kudretini gösterme arzusu olarak da düşünülebilir. Samarra şehrine getirildikten sonra Babek'in öldürülmesi işkence ile olur. Halk önünde yapılan bu işkenceler itibar kaybını onarmak için yapılsa da Babek'in dirayeti dilden dile dolaşacak bir efsaneye dönüşür. Kaybettiği kandan sararan yüzüne kanını sürerek ölmeden önce Mutasım'dan korkmadığını gösterir. Bu durum Nesimi'nin öldürülmesini hatırlatır. "Zira Nesimi de derisi soyulurken kan kaybeden şairin sarardığını gören ruhanilerin alaylı şekilde; Sen ki haklısın, peki niye rengin sarıdır? Şeklindeki soruya 'Ben edebiyat/ebediyet ufuklarında doğan aşk güneşiyim. Güneş batarken sararır' yanıtı vermişti. Sonradan bu dramatik öykü edebî literatüre 'Sarala sarala yaşamaktan, kızara kızara ölmek iyidir' şeklinde bir atasözü niteliğinde geçmiştir." (Uzun, 2012: 58) Nesimi ve Babek arasında beş yüz yıldan fazla bir zaman olmasına rağmen coğrafyanın büyüttüğü hüznün değişmemiştir. Dağlarında söylenen o türkü, Babek'ten Nesimi'ye bazen yüksek sesle bazen sesi kısılarak da olsa söylenmeye devam etmektedir. Edebî metnin dünyası aynı imgeleri, aynı ezgileri taşıyan bu benzer acılarla şekillenir. Bu imgeler aynı zamanda evrensel insanın simge değerlerini yansıtır. Mazlum ve zalim, isyan ve iktidar gibi kavramların karşıtlığında insanî özün kaynaklarının hatırlatılma uğraşı olarak söz toprağında filizlenir. "Mazdek'i, Hürrem Bint-Kade'yi, Kâb bin Eşref'i, Babek'i, Hallacı Mansur'u ve gerçek insanı, aşkı, aşkınlığı arayan pek çok şairi, düşünürü, eylem insanını yok eden karanlık" (Keskin, 2021: 37) karşısında insan edimlerini anlamlı kılmak için söz dünyasına sığınır. Yitirilmiş olanın, tahrip edilmiş olanın, hatıralarda silinenin yerini sözün, mecazın sınırsız imkânlarını kullanarak yeniden yaratımlarla doldurur.

Tuğrul Keskin'in annesi İran doğumludur. Bu nedenle Keskin annesinden Anadolu hikâyeleri kadar İran hikâyesi de dinlemiş, çocukluktan itibaren bu anlatılarla imge dünyasını zenginleştirmiştir. Şiirin "Sonsöz Yerine" bölümündeki söyleyiş bir bakıma bu durumu anımsatır:

"ince bir iple ör bu isyanı yeniden ana

ince bir iple ör bu isyanı yeniden

yüz bin yoldaş aşkına, babek ardeşir aşkına." (Keskin, 2018: 95)

"yeniden" zarfı ve "ör-" fiili ile bu dizeler, tarih vesikalarında yer alan bir isyankârı halk anlatılarında bir direniş sembolünün doğuşunu anlatır. Ayrıca nesneleşen 20. yüzyıl insanına ortak bir acıdan aldığı özle seslenir. Şiirin ilk baskısı bu dizelerle sonlanırken sonraki yazıma çobanla karşılaşan yolcuların durumunu veren üç sayfalık bir bölüm de eklenmiştir:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

“Bir gece vakti, bir dağ kovuğunda yanan ateşin etrafında sakalları aklaşmış yaşlı çobanın ağzından ağır ağır dökülen Babek’in son sözlerini dinlerken şunu bir kere daha anlarsınız ki, o ölmedi.”
(Keskin, 2018: 96)

Ölüm kavramı maddî anlamından çıkarılarak isyan kavramıyla bütünleşen bir şahsiyet nezdinde dağ kovuklarında tekrar tekrar anlatılmakta, her sözle fikirleri tekrar canlanmaktadır. Daha önce Babek’in İsyanı’nı yücelttiği yer olan bu dağ şimdi bu ihtiyar çobanla toplumsal hafızanın mekânına dönüşür. “Mitolojide dağ, yeryüzü ile gökyüzü arasında iletişimi sağlayan kutsal yer’dir. Estetikte ise yücelik kategorisinin karşılığıdır. Bu nedenle sonsuzluk ve sınırsızlık kavramlarını karşılamaktadır.” (Oruç, 2018: 163) Ölümü aşan anlamlarıyla bu dağ kovuğunda yanan ateş gibi var olmaktadır. Bu varoluşun amacı dünün yaşanmışlıklarını hatırlatmaktan da öte bugünün baskılarına karşı yılgınlık gösteren birey için bir rehber olmaktır:

“Yüreğimizin en derinlerinden bir isyan dalgası fışkırır. Öyle ki insanın avazı çıktığınca bağırması gelir. İster ki dağlar taşlar ses versin, ister ki dağlar taşlar yürüsün. İster ki sert dağ rüzgârları boran olsun zalimin üstüne. Geçmişle bugün birbirine karışır. Babek’i yanınızda hissedersiniz. İşte bu yüzden Azerbaycan’ın çobanları hâlâ geceleri Babek’in kendilerini koruduğuna inanır. Gökte uçan avcı şahanları gördükçe Babek’in kanatlarını üstlerinde hissedeler... Babek’in kanının aktığı Bağdat şehri, defalarca yerle bir edildi tarihte. Zalimler o kanda boğuldular. Unutulmamalı ki Babek’in kanının aktığı bu topraklarda ve her yerde, yirmi birinci yüzyılın yeni barbarları da boğulacaktır...” (Keskin, 2018: 98)

Tarihi kaynak alan edebî metinler, bugünün tarih sayfasına ilham verir, onu şekillendirir. Babek’in hikâyesini dinleyenlerdeki bu etki; kolektif bilincin bireysel varlığa nüfuz etmesi, özde var olan kültürel kodlarını harekete geçirmesidir. “Şiirin isyanı, isyanın şairi dedik yazının başında. Tuğrul Keskin’e yakışır. İsyanı sadece yaşadığı dönem ve coğrafya ile sınırlı tutmaz. Çağımızdan yüzlerce yıl önceki ‘babek’ isyanını da dizeleriyle seslendirir.” (Topbaş, 2022: 30) Aslında Tuğrul Keskin var olan imgeye yeni bir duyuş ve söyleyiş katarak biçimlendirmiştir. Hatta 20. yüzyılın bakışıyla kendi yazdığı metni tekrar ele alarak ona 21. yüzyıl şairinden de bir ses eklemiştir.

Babek İsyanı tarihi farklı boyutlarda etkilemiş bir olaydır. Hilafet makamının kaderi üzerinde etkili olduğu kadar Türk-İslam devletlerinin iradesine de yeni bir yön vermiştir. “Azerbaycan halkının özgürlük savaşı, hilafeti tenezzül dalgalarına atmış, Türkleri hilafette siyaset sahnesine çıkarmıştı. Hilafetin zayıflığını hisseden bu Türk askerî güçleri galibiyetlerden ruhlanarak kendilerini serbest göstermeye, merkezî hakimiyet uğrunda mücadeleye başlarlar.” (Elçibey, 2013: 35) Böylelikle din sancağını dalgalandırma onurunun ve milli değerleri muhafaza etmenin başa baş ilerlediği dönemlerin başladığı bilinmektedir. Nihayetinde hilafet makamı Emevî, Abbasî, Memlüklerin ardından 1517’de

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

Osmanlı'ya geçer. Mevali olarak Arap hakimiyetinde yaşanılırken önce hilafetin koruyucusu sonra ise halifenin kendisi olan bir iradenin sahibi olunur. Bu uzun, tarihsel süreçte hakimiyetin sahibi değişse de Babek; halkın ürettiği efsaneler, âşıkların yazdığı şiirler, şairlerin imgeleriyle kültürel bellekte isyanın somut karşılığına dönüşür.

4. SONUÇ

Resmî tarihin yanında halk muhayyilesi kendi toplumsal tarihini yazar. Halk belgelere gerek duymaksızın inandığını meşru kılar ve onu yüceltir. Tarihî belgelerin ortak paydada buluşmadığı noktalarda halk muhayyilesi devreye girer. Kimi tarihçinin yücelttiği kimi tarihçinin yerdığı kişi ya da olaylar bir yeniden yaratma eylemiyle kolektif bilince dâhil olur. Yalnızca bilgi düzeyinde kalmayan bu halk tarihi hem kuşaklara aktarılır hem de eylem düzeyinde yaşatılır. Edebiyat, gerçeği kurgunun imkânlarıyla yeniden okuma/yazma eylemidir. Somutu soyutun dünyasına çekerek onun yeni ve sınırsız mümkünlerle var olabileceğini gösterir. Sanatçının yaratım süreci, düş evrenini oluşturan unsurlar zaman, mekân, edimler gibi değişkenlerle şekillenir. Edebiyat mayasını gerçeklikten alabilmesine rağmen gerçeği olduğu gibi yazmak mecburiyeti olmadığından, işi itibarî bir âlem yaratmak olduğundan tarihle uyumadığı durumlar olabilmektedir. Diğer taraftan tarihin nesnellığının de tartışmaya açık olduğu noktalarda gerek sözlü gerek yazılı ürünlerle edebiyat devreye girer. 816 yılında Abbasîlere karşı başlatılan isyanın başkahramanı olan Babek, dinî bir kimlik göstermesine rağmen Azerbaycan ve İran Türkleri için kültürel kimliğin savunucusu olarak görülür. Adına yapılan anma törenleri, yazılan şiirler, Bazz Kalesi'nin adının Babek Kalesi olarak değişmesi, Babek isminin çocuklara verilmesi gibi bazı toplumsal eylemlerle kültürel hafızanın bir parçası hâline gelir. Hayatı hakkında Abbasîlere yönelik isyanına kadar net bilgiler bulunmaz. İsyanın bastırılmasından sonra yazılanlarda ise siyasî, dinî, toplumsal nedenlerden dolayı bilgilerin tarafı olduğu düşünülmektedir. Bazı belgelerin ise tahrip edildiği kanaati yaygındır. İslamiyet öncesi Mazdekilerin devamı sonraki süreçte Hürremiler olarak bilinir ve Babek'ten sonra bu kol Babekiyye olarak anılır. Mazdekilerden gelen bazı düşüncelerin Babek döneminde de devam ettiği görülür. Kadın ve mülkiyetin ortak olması, haz ve keyfiliğin meşru sayılması, komünizme yakın düşüncelerin varlığı gibi geçmişten gelen yaşam tarzları İslamiyet ile örtüşmediği için dinî çatışmalar yaşanmaktadır. İslamiyet öncesi Türk yaşayışında kadının yeri ve kadına yaklaşım ile İslamiyet öncesi Arap dünyasındaki yaklaşım arasındaki farklılıkların da kadın-erkek ilişkilerindeki samimiyetin yanlış yorumlanmış olabileceğini düşündürür. Babek de 816-838(?) yılları arasında yaşanan bir isyanın ismi olmakla kalmaz, isyan imgesine dönüşerek efsanelere, şiirlere konu olur. Azerbaycan-İran coğrafyasının yaklaşık 1200 yıllık kültürünün bir parçası olarak dilin sınırsız imkânlarında yaşatılmaya devam edilir. Öyle ki tek bir kesim için değil hem Azerbaycan Türkleri hem İran Türkleri hem Müslümanlar hem de batıniler için bir sembol olarak görülür. Tarihe bakışın tarihi şekillendirdiğini gösteren bu durum, edebî metni oluşturan unsurların farklılığının da imgenin işlenişini

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

değiştirdiğini gösterir. Yazarın ideolojisi nedeniyle Babek'in dinî bir önder olarak ele alındığı metinler olduğu gibi onu bir isyan sembolü olarak yücelten metinler de bulunmaktadır. Okurun alımlama düzeyine göre tekrar tekrar yaratılan imgeler de sonsuz bir anlam dünyasının doğmasını sağlar. Halk muhayyilesinde anonim kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürür. Çalışmada açıklamaya çalıştığımız üzere tarihî kaynaklarla bilgi düzeyinde gerçekliği açıklanabilen olaylar edebî metnin dünyasına girdiğinde bilginin yerini duyuş almaktadır. 1990'da yazılmış olan ilk metin Yenibütün Manifestosu'nun ve 1980 darbesinin gölgesinde biçimlenmişken son basımı 2018'de yapılmış ve eklemeler ile yeniden ele alınmıştır. Bu durum göstermektedir ki bir metni oluşturan imgenin ele alındığı zaman ve yazarın bağlamı değiştikçe imge yeni yorumlara açık hale gelir. Özellikle destanların oluşumunda görülen bu özellik, bir destanın farklı varyantlarının oluşmasını sağlar. Anonim destanlarda görülen bu durum, Tuğrul Keskin'in şiirinde ortaya çıkmış ve yaklaşık 30 yıllık bir zaman içinde destansı özellikler kazanarak yeni okumalara açılmıştır. Tuğrul Keskin'in kitaba eklediği, Babek'i farklı kaynaklarla aydınlattığı bilgiler de edebiyat-tarih ilişkisini okura sunmuştur. Farklı yöntemlerle incelenmeye müsait olan *Babek* şiirinin tarihsel bağlamda ele alındığı çalışma, modern edebiyatta destan imgelerinin nasıl şekillendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Alabden, H. M. (2020). *Bâbek İsyanı ve Abbasiler Açısından Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Azimli, M. (2013). *Babek Bir Direnişçi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Çelik, S. (2006). Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, s. 95-106.

Elçibey, E. (2013, Haziran). Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, s. 23-45.

Ersözlü, Ü. (2022, Kasım-Aralık). Tuğrul Keskin Şiirinin Poetikası. *Şiirden Dergisi*(74), s. 25-29.

Keskin, T. (2018). *Babek Bir İsyandır*. İstanbul: Everest Yayınları.

Keskin, T. (2021). *Karanlığa Kalma*. İstanbul: Everest Yayınları.

Narlı, M. (2014). *Şiir ve Mekân*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nizamü'l-Mülk. (2010). *Siyasetname*. (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

Oruç, S. (2018). Uygur Göç Destanı'nda Sembolik Çevrim. A. Ortakçı (Dü.) içinde, *Doğüstü Varlıklar ve Anlatılar Üzerine İncelemeler* (s. 161-072). İstanbul: Kesit Yayınları.

Özdamar, F. (2020). *İran Türklerinde Babek ve Babek'i Anma Törenleri*. Ankara: İRAM Yayınları.

Özdemir, M. N. (2020, Haziran). Emeviler Döneminde 'Mevâli'. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 189-210.

Topbaş, K. (2022, Kasım-Aralık). Şiirin İsyanı, İsyanın Şairi Tuğrul Keskin. *Şiirden Dergisi*, s. 29-30.

Tüylüoğlu, A. (2022, Kasım-Aralık). Akışta Olanı Yazmak ve Tuğrul Keskin Şiiri. *Şiirden Dergisi*(74), s. 31-33.

Uzun, E. (2012). Azerbaycan Tarix ve Folklorşunaslığında Babek. *Folklor ve Tariximiz Mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialalrı* (s. 56-63). Bakı: Amea Folklor İnstitu Amea A. A. Bakıxanov adına Tarih Enstitutu.

ELEŞTİREL TEORİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Zeynep DİLEKLİ KARATAY¹

ÖZET

Eleştirel Teori (Frankfurt Okulu), Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm gibi önemli isimlerin bir araya gelerek modernizm ve onun pratiklerine yönelik eleştirel yaklaşan bir gelenektir. Eleştirel Teori'nin savunucuları özellikle Aydınlanma eleştirisinden hareketle, pozitivism, kültür endüstrisi, sosyoloji, Marksizm, gibi alanlarda da eleştirilerde bulunmuşlardır. Eleştiri noktalarının tamamının temel referans çekirdeği ise modernizme yönelik yaklaşımlarından filizlenmiştir. Eleştirel Teori'nin önemli ve popüler bir ismi olan Habermas ise öncüllerinden farklı olarak modernite savunusu ile bilinmektedir. Eleştirel Teori, Marx'ı yeni bir okumaya tabi tutmuştur. Fakat Marx ekonomik araçları ve üretim süreçlerini içeren alt yapıya odaklanırken Eleştirel Teori düşünürleri, din, ideoloji, kültür gibi unsurları barındıran üst yapıya ağırlık vermiştir. Teori, aydınlanmanın bireyi özgürleştirme vaadini yerine getirmediğini ve bireyi özgürleştirmek yerine daha pasif bir konuma sürüklediğini belirterek bunu eleştirmiştir. Literatür taraması yöntemiyle ele alınan bu çalışma Eleştirel Teori'nin önemli temsilcilerini ve temel eleştirilerini sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Teori, Aydınlanma, Pozitivism, Modernlik, Kültür Endüstrisi.

A GENERAL EVALUATION ON CRITICAL THEORY

ABSTRACT

Critical Theory (Frankfurt School) is a tradition in which prominent figures such as Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm came together to criticize modernism and its practices. The proponents of Critical Theory have criticized positivism, culture industry, sociology, Marxism, etc., especially in the context of Enlightenment criticism. The basic reference core of all of their points of criticism sprouted from their approach to modernism. Habermas, an important and popular figure of Critical Theory, is known for his defense of modernity unlike his predecessors. Critical Theory has subjected Marx to a new reading. However, while Marx focused on the substructure that includes economic means and production processes, Critical Theory thinkers focused on the superstructure that includes elements such as religion, ideology and culture. The theory criticized the Enlightenment by stating that it did not

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Sosyoloji, zeynepdilekli3@gmail.com

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

fulfill its promise of liberating the individual and that it dragged the individual into a more passive position instead of liberating him. This study, which is based on a literature review, aims to present the important representatives and main criticisms of Critical Theory

Keywords: *Critical Theory, Enlightenment, Positivism, Modernity, Culture Industry.*

1. GİRİŞ

Marksizm, Psikanaliz ve Weber'in rasyonalite analizinden etkilenen Eleştirel Teori, 18. yy.'da neredeyse tüm dünyayı etkileyen faşizm, kapitalizm, aydınlanma, pozitivism gibi olguların yaratmış olduğu krizi ve bunalmaları eleştirel bir dil kullanarak çözmeye çalışan önemli bir geleneğin adıdır. Kimi kaynaklarda "Frankfurt Okulu, "Eleştirel Kuram" veya "Eleştirel Okul" başlıklarıyla ele alınsa da aslında temel geleneği eleştirel olmuştur ve Horkheimer tarafından "Eleştirel Kuram (Teori)" nitelemesinin kullanılması doğru bulunmuştur. Eleştirel Teori düşünürleri Marx'ın ekonomi politikasını tekrar bir okumaya tabi tutmak ve canlandırmak amacıyla olmuşturlardır. Bu nedenle Marx'ın üzerinde çokça durduğu altyapıdan ziyade kültürü, dini, dili vb. manevi unsurları içerisinde barındıran üstyapıya yönelmişlerdir. Dolayısıyla toplumsal çelişkileri sadece ekonomik açıdan değil, kültür boyutuyla da ilişkilendirerek açıklama girişiminde olmuşturlardır.

Eleştirel Teori ilk dönemlerinde özellikle Marx'ın etkisinde kalmakla birlikte Horkheimer'in yönetici olmasıyla birlikte daha çok felsefe ve kültüre yönelmiştir. Eleştirel Teori, modernizm ve onun krizleri üzerine çalışmalar yapmıştır ve faşizm, ekonomi, burjuva toplumu gibi modernizmle ilişkili konulara ağırlık vermiştir. Genel olarak Aydınlanmanın insanı "akli olarak özgürleştirme" vaadinin gerçekleşmediğinden hareketle, bireyin aktif özne olmaktan çıkarılıp pasif tüketici konumuna indirgenmesini sert bir şekilde eleştirmiştir. Bunun yanı sıra pozitivism ve modernizme yönelik de sert eleştirileri olmuştur. Bu noktada Eleştirel Teorinin önemli düşünürlerinden biri olan Habermas, öncüllerinden ayrılmıştır.

Kültürün alınıp satılan bir metaya dönüştürülmesiyle endüstrileşmesini de eleştiren Eleştirel Teori, kültür konusunu da somutlaştırarak bir inceleme nesnesine dönüştürmüşlerdir (Kurtuluş, 2017). Eleştirel Teori düşünürleri (örneğin Horkheimer) pozitivismin bireyi nesneleştirdiğini iddia etmektedirler ve bireyin kurtuluşu için de oldukça karamsar düşünmektedirler. Eleştirel Teori düşünürleri bu girdaptan çıkmanın tek bir çıkar yolunun olduğunu ve bunun da özgün anlamıyla ancak sanatla mümkün olabileceğini savunmuştur. Çünkü sanat biriciktir ve özgündür. Eleştirel Teori'nin önemli isimlerinden biri olarak bilinen Adorno kültür endüstrisi ve sanat konularında çeşitli çalışmalar yapmıştır. Adorno için de toplumdaki karamsarlığa çözüm üretebilecek tek reçete sanattadır.

Eleştirel Teori'nin düşünürleri hemen hemen her alanda eleştiriye başvurmuşlardır. Bütün eleştirilerinin temelinde ise modernizme yönelik yaklaşımları bulunmaktadır. Günümüz toplumlarını Eleştirel Teori'nin bakış açısıyla okumanın ve değerlendirmenin de önemli olduğu gerçeğinden hareketle literatür taraması yöntemiyle ele alınan bu çalışmada eleştirel teorinin kısaca tarihçesi ve önemli düşünürleri ele alındıktan sonra önemli eleştirilerine yer verilmiştir.

2. ELEŞTİREL TEORİ² VE ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLERİ

Modernizme yönelik eleştirileriyle bilinen Eleştirel Teori 1923'de Almanya'nın Frankfurt şehrinde Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde kurulmuştur. Eleştirel Teori "özgün bir toplum teorisini belirtmek üzere kullanımının yanı sıra bir grup entelektüeli de ifade etmek üzere kullanılmıştır" (Odabaş, 2018: 213). Eleştirel Teori'nin kurucu mimarları Felix Weil, Friedrich Pollock ve sonradan önemli çalışmalara imza atan Max Horkheimer olarak bilinmektedir (Slater, 1998: 15). Eleştirel Teori'nin kurallar gereği kurucu bir profesör kadrosuna sahip olması gerektiği için Avusturya kökenli Marksist ve tarihçi Carl Grünberg ilk yönetici olarak seçilmiştir (Odabaş, 2018: 215). Eleştirel Teori'nin ilk ciddi çalışmaları ise müdürlüğün Horkheimer'e geçmesi ile birlikte olmuştur. Horkheimer, Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno ve Erich Fromm gibi önemli kişilerden oluşan bir ekip kurmuştur (Slater, 1998: 9). Bu nedenle Eleştirel Teori'nin en önemli temsilcileri de Horkheimer, Marcuse, Adorno ve de Habermas olarak bilinmektedir.

Horkheimer'in başkanlığındaki Enstitü 1933-1950 yılları arasında birçok olumlu ve olumsuz durumla karşı karşıya kalmıştır. Enstitünün bu yıllar arasında yapmış olduğu Aydınlatma, pozitivizm, bilim ve dogmatik Marksizm eleştirileri onların üretken yönlerine işaret eder. Diğer yandan ise içinde buldukları tarihsel dönem Enstitü düşünürlerinin diken üstünde bir hayat yaşamalarına sebep olmuştur. Enstitü üyelerinin bu dönemi 'sürgün dönemi' olarak da ifade edilir. Bu yıllarda yükselen Nasyonal Sosyalist yapı ve Avrupa da yükselen faşist hareketler, Enstitünün kapanmasına neden olmuş ve kısa bir süre çeşitli Avrupa ülkelerine kaçarak faaliyetlerini sürdürmek isteyen Enstitü düşünürleri son olarak Amerika'ya kaçmak zorunda kalmışlardır (Bekalp, 2019: 17)

Eleştirel Teori düşünürleri Marx'ın çıkarımlarının önemini belirtmekle birlikte bu çıkarımların eksik kaldığını belirtmişlerdir (Cevizci, 2013: 682). Eleştirel Teori, Marx'ın teorilerini tekrar gözden geçirip revize etme amacıyla olmuştur. Bunu yaparken de Marx'ın kuramının temel yapı taşlarından biri olan alt yapıdan ziyade özellikle üst yapıya yönelmiş ve kültüre ayrı bir önem vermiştir (Odabaş, 2018: 214). Eleştirel Teori'nin Adorno, Horkheimer, Marcuse gibi önemli isimleri Marx'ın kapitalizme yönelik ileri sürmüş olduğu eleştirilerin olması gerektiği kadar radikal olmadığını ve kapitalizmin dinamiklerini açıklamada da yeterli olmadığını ve dolayısıyla ileriye dair bir teori sunmadığını

² Burada göz ardı edilmemesi gereken en önemli kısım Eleştirel Teori; Frankfurt Okulu olarak da bilinmektedir fakat Frankfurt Okulu adlandırması başkalarının onlara bu ismi vermesiyle bilinmektedir. Bunun yerine düşünürler kendileri için "Eleştirel Teori" kavramsallaştırmasını kullanmayı tercih etmişlerdir (Thebom, 2015: 19).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

belirterek eleştirmişlerdir. Eleştirel Teori düşünürleri Aydınlanma düşüncesini de göz önünde bulundurarak kapitalizme yönelik eleştiri alanlarını genişletmişler (Kurtuluş, 2017). Bu yönüyle Eleştirel Teori, “disiplinler arası bağ kurmaya çalışan, toplumun ekonomik temeliyle (altyapısıyla) kültürel alanı (üstyapısı) arası diyalogu ve etkileşimi gerçekleştirmeye uğraşan anti-ortodoks Marksist yönelimli bir teoridir” (Kızılcelik, 2018: 5).

Eleştirel Teori, “diyalektik felsefe ve ekonomi politiğın eleştirisi üzerine temellenmiş toplum teorisidir ve Eleştirel Teori'nin düşünce hatları da bu yönde şekillendirilmiştir” (Slater, 1998: 61). Eleştirel Teori terimiyle birlikte bireyler ve bireylerin topluma dair kaygılarına öncelik verilmek istenmiştir (Özel ve Mumyalmaz, 2018: 62). Eleştirel Teori; bireyden hareketle “temel olarak doğaya üstünlük atfeden, insanları efsane ve mitlerden kurtaran ve neticede bireyi, insani olmayan belirlenmiş ilişkiler yasasına mahkûm eden aydınlanma geleneğine yönelttikleri totaliterlik iddiaları ile düşünce dünyasında yerini almıştır” (Şan ve Hira, 2007: 324). Eleştirel Teori'nin, Alman idealizmi, Marksist toplum teorisi ve buna bağılı olarak da Freud ve Psikanaliz Kuramı ve sanat olmak üzere dört önemli sağı ayağı bulunmaktadır.

Eleştirel Teori “Erich Fromm, Walter Benjamin, Leo Löwenthal, Friedrich Pollock, Henryk Grossmann, Karl August Wittfogel, Franz Borkenau, Otto Kirchheimer, Franz L. Neumann gibi önemli entelektüellerin çerçevesini çizdiği ve biçimlendirdiğı teorik bir gelenektir” (Kızılcelik, 2018: 56). Bu entelektüellerin her biri Eleştirel Teori'nin çalışmalarına farklı yönlerde katkı sağlamışlardır. Fakat Eleştirel Teori denilince özellikle akla gelen dört isim bulunmaktadır. Bunlar; Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno ve Jürgen Habermas olarak bilinmektedir (Dellaloğı, 1994: 12). Dolayısıyla bu bölümde bu dört isim kısaca ele alınmıştır.

Max Horkheimer (1895-1973), Grünberg'in 1930'lu yıllarda emekliye ayrılmasından sonra enstitü bünyesinde kurulan Eleştirel Teori'nin müdürü olmuştur. Bu değışim ile birlikte Eleştirel Teori için en verimli dönem (1933-1950) başlamıştır. Horkheimer, Eleştirel Teori'nin temel ilgisini ekonomiden felsefi ve kültürel alana taşımıştır. Oluşturduğı nitelikli kadro ve felsefe ağırlıklı çalışmalara yönelmesi ile birlikte de Eleştirel Teori'nin düşünsel anlamdaki kurucusu olarak kabul edilmiştir (Kocaoğı, 2018: 167). Horkheimer felsefeyi de teorik bir alan olarak görmekten ziyade toplumsal sorunları çözmeye bir araç olarak kullanmıştır. (Kocaoğı, 2018: 167). Horkheimer yapılan çalışmaların bilimsel düzeyde ve çeşitli disiplinlerle birlikte yapılmasına oldukça önem vermiştir. (Ergün, 2018: 68). Horkheimer, "Toplum Teorisi" terimini de "Toplum Felsefesi" olarak değışirmiştir.

Horkheimer araçsal aklın eleştirisini yaparak aklın, insanı esir alan bir araçtan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir. Adorno ve Horkheimer'in çıkarımlarına göre Aydınlanma, “mitin, tahakkümünden kurtulup özgürleşme adına yaratmış olduğı araçsal rasyonalitenin tahakkümüdür”

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

(Giddens, 2008 akt. Özel ve Mumyalmaz, 2018: 65). Onlara göre Aydınlanma ile birlikte insan doğru bilgiye daha kolay ve hızlı ulaşarak güçlü bir hale gelmesine rağmen yine de birçok yönden noksan kalmıştır ve Aydınlanmanın “akılsal anlamda özgürleşme” vaadi gerçekleşmemiştir. Çünkü insanlar doğanın gizemlerine karşı sürekli bir korku ve panik durumunu yaşamakta ve bu da onların gücünü sarsmaktadır. Başka bir ifadeyle doğada bilmediklerimize karşı yaşadığımız korkuyla başa çıkmaya çalışırken aslında kendimizin bir ürünü olan tahakküm ve otoritenin eseri olmaktayız (Özel ve Mumyalmaz, 2018: 65).

Eleştirel Teori'nin bir diğer önemli düşünürlerinden biri olan Theodor Adorno (1903-1969) felsefe, sosyoloji, edebiyat vb. alanlarda oldukça önemli çalışmalar yapan ve çalışmalarında bir bütünlük yakalayabilmeyi başaran bir isim olmuştur (Dellaloğlu, 1994: 10-11). “Adorno, yaptığı çalışmalarla Eleştirel Teori'nin anlaşılması zor filozoflarından birisi olmuştur ve temel hedefi ve felsefesi tikeli tümelin hâkimiyeti karşısında savunmak olmuştur” (Becermen, 2009: 45). Amaçlarla araçların yer değiştirdiğini belirten Adorno; bu durumu ve çeşitli konuları eleştirmek amacıyla negatif diyalektik kavramını kullanmıştır. Negatif diyalektik bir eleştirel düşünme yöntemidir. Adorno ve Horkheimer Aydınlanmanın var olmaya çalışırken kendi kendini nasıl imha ettiğini ortaya çıkarmak istemişlerdir (Adorno ve Horkheimer, 2014). Onlara göre Aydınlanmanın ürettiği şeyler birer silah olarak kendisine karşı gelmektedir. Aydınlanma aslında kendi yok edenini icat etmektedir.

Herbert Marcuse (1898-1979); 1932 ile 1941 yılları arasında Eleştirel Teori'nin dergisinde önemli makalelerle katkıda bulunmuştur. Marcuse, Horkheimer gibi kapitalist sistemin çelişkilerini sadece alt yapıda değil üst yapıya özellikle de kültüre odaklanarak saptamak istemiştir. Marcuse; pozitivist metoda yoğunlaşarak onun eleştirel bir değerlendirmesini yapmaya çalışmıştır (Kızılcıkelik, 2019: 203). Marcuse modern toplum, kitle kültürü, Marksizm gibi konulara ağırlık vererek Eleştirel Teori'ye çeşitli kazanımlar sunmuştur (Durdu, 2002: 34). Felsefeyi bir ideoloji olarak değerlendiren Marcuse, insanı tek boyutlu olarak ele almakta ve insanın tekrardan özgürlüğüne kavuşmasının yolunu ise insanı tahakkümü altına alan altyapıda görmektedir (Marcuse, 1986). Çünkü Marcuse, modern toplumun bireyleri tektipleştirdiğini/aynılaştırdığını, bireyleri bir arada tutarak, düşünme yetilerini kırdığını ve neticede pasif ve “tek boyutlu” hale getirdiğini belirtmiştir. Tek Boyutlu İnsan kitabında Marcuse, modern veya ileri sanayi toplumunu “karşıtlığı olmayan bir toplum” olarak ele almıştır. Kapitalist toplum eleştirilerinde Marcuse, içinde yaşadığımız modern dünyada meydana gelen her bir olay ve gelişmenin, insanların özgürlüklerine kavuşmaları önünde birer set oluşturduğunun altını çizmiştir. Benzer şekilde kitle iletişim araçlarının da insanları belirlenmiş olan düzenle sınırlı kılarak özgürlüklerine kavuşmalarında bir engel olarak görmüştür. Kitle iletişim araçları bir zamanın lüks ihtiyacını zorunlu bir ihtiyaçmış gibi sunarak bireye kendi özgür iradesiyle zorunlu ihtiyacını karşılıyor-muş gibi bir

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

seçenek sunarak onu tüketime yönlendirmektedir. Marcuse da kurtuluşa yönelik karamsar düşünmüştür ve kurtuluşa olan inancını da giderek kaybetmiştir (Kızılcıkelik, 2019; Kızılcıkelik, 2018; Marcuse, 1986)

Jürgen Habermas (1929); Eleştirel Teori'nin geç dönem temsilcisi olarak bilinmektedir (Özdikmenli Çelikoğlu, 2011, 240). Habermas temelde Marx ve Weber'in görüşlerinin sentezini yapmaktadır fakat aynı zamanda her ikisini eleştirmektedir de. Marx'tan emek kavramını alır fakat Ona göre Marx; emeğin iletişimsel boyutu ihmal etmiştir. Habermas Weber'den de rasyonelleşme kavramını alır fakat Marx gibi Weber'in de aklın iletişimsel boyutunu ihmal ettiğini belirterek ikisini eleştirmiştir (Doğan, 1997: 115). Habermas, Weber'in rasyonelleşme kavramında olduğu gibi birçok düşünürün de aklın sadece araçsal boyutuna değindiklerini ve iletişimsel boyutunu göz ardı ettiğini belirterek eleştirmiştir. Habermas'a göre aklın araçsal boyutu gibi iletişimsel boyutu da oldukça önemlidir. "Habermas, bütün yazılarında araçsal ve işlevselci aklı eleştirmiştir, ancak hiçbir zaman aklın eleştirel boyutunu savunmaktan vazgeçmemiştir" (Çiğdem, 1992: 122). Habermas, iletişimsel eylem kavramı ile iletişimde birlikte ortak bir fikir uzlaşısının sağlanması noktasındaki koşulların varlığını kastetmektedir ve bu kavram aslında karşılıklı konuşmaların uzlaştırıcı bir etkisinin ve gücünün olduğuna yönelik beklentiler de içermektedir (Habermas, 2001: 34-35). Modern dönemin son bulduğuna veya son bulacağına yönelik düşüncelere karşı çıkan Habermas; modernitenin aslında tamamlanmamış bir proje olduğunu savunarak modernlik projesinin kurtuluşunun olabileceği umudunu taşımıştır. Bu nedenle de iletişimsel eylem teorisini ortaya atarak modernlik projesini tekrardan inşa etme çabasında olmuştur (Powell, 2012: 10 akt; Bayır, 2021: 57). Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi, Marx, Weber, Durkheim, Mead, Freud, Parsons ve Hermeneutik geleneğin bir sentezinden oluşmaktadır (Doğan, 1997: 117). Habermas'a göre iletişimin olabilmesi için rasyonel otoritenin olması ve hayatın içerisinde kendisini hissettirmesi gerekmektedir. İletişimsel eylem bu anlamda oldukça önemlidir. Habermas'a göre, devletin tahakkümünde olan kamusal alanların çöktüğü ortamlarda, bireyin kendisini olduğu gibi çekinmeden ifade edebileceği bir alan bulduğunda ve o alanda da hukuk normal ve adil bir şekilde işlediğinde birey suçlu da olsa suçsuz da olsa iletişimsel eylem oluşacaktır. Habermas neden böyle bir zeminin olmadığını da "modernitenin henüz tam olgunlaşmadığı" tezine dayandırmaktadır. Dolayısıyla "Ona göre özne felsefesinin yol açtığı tahakkümden kurtulmanın yolu akli reddetmek değil öznel-arası iletişim temelinde yeniden kurmaktır" (Özdikmenli Çelikoğlu, 2011, 239). "Habermas aklın reddedilmesinin tehlikeli teorik ve politik sonuçlar doğurmasından" (Best ve Kellner, 2016: 329) çekinmektedir.

Eleştirel Teori açısından Habermas'ın bu kadar önemli olmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. "Habermas'ı popüler kılan şey, modernlik savunusu ve Aydınlanma rasyonalitesinin önemine yönelik ısrarlı gerekçelendirme çabalarıdır" (Bayır, 2021: 55). Öncelikle diğer düşünürlerden farklı olarak

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

Habermas moderniteyi bir imkân olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle Habermas, modern dünyanın geleceğiyle ilgili Frankfurt okulu kadar karamsar değildir (Bayır, 2021: 55). Bu nedenle modernite savunucusu olarak da akla gelen en önemli isim Habermas'tır. Çünkü Habermas'ın çalışmalarının ortaya çıkmaya başladığı dönemde eskiye oranla sosyal ve ekonomik refah düzelmeye ve artmaya başlamıştır (Özdikmenli Çelikoğlu, 2011, 241). İkinci bir sebep ise kendisinden önceki Eleştirel Teori düşünürlerinden farklı olarak siyasal pratikle kurmuş olduğu ilişkidir. "Alman siyasi hayatına dair yürütülen tartışmalara hayatının her döneminde müdahil olmasının nedeni, Horkheimer ve Adorno'nun mümkün görmediği "çıkışı" Aydınlanma ve liberalizm çerçevesinde mümkün görmüş olmasıdır" (Özdikmenli Çelikoğlu, 2011, 241).

3. ELEŞTİREL TEORİNİN TEMEL ELEŞTİRİLERİ

Eleştirel Teori; modernlik, pozitivism veya aydınlanma eleştirisini *akıl* ve *özne* üzerinden hareketle yapmaktadır. Eleştirel Teori düşünürleri özellikle klasik Marksizm'i şiddetle eleştirmişlerdir. Fakat Eleştirel Teori Marksizm'i reddetmezler aksine Marksizm'in bazı yönlerini eleştirerek onu revize etme amacındadırlar (Cevzici, 2013: 682). Eleştirel Teori Marx'ın doğayı araçsallaştırarak insanın kullanımına açmasını eleştirmişlerdir. Başka bir ifadeyle Marx'ın doğayı araçsallaştırmış olmasına karşı çıkmışlardır. Eleştirel Teori'nin düşünürlerine göre Marx döneminde var olan kapitalizm ile günümüz toplumlarındaki kapitalizm aynı değildir. Kapitalizm aynı olmadığı şartlar ve sınıflardaki durumlarda aynı değildir. Habermas günümüz kapitalizmi için geç kapitalizm kavramını kullanmakta ve işçi sınıfının durumunda az da olsa iyileşmelerin yaşandığını ve bu sınıfın sistemle barıştığını belirtmiştir (Durdu, 2002: 72). Eleştirel Teori'nin düşünürlerine göre Marx, orta sınıfı da görmemiştir/görememiştir fakat günümüzde orta sınıf diye bir gerçek var ve bu sınıf gittikçe de büyüyen ve genişleyen bir sınıf olmuştur. Orta sınıfın artması ise işçi sınıfının azalmasına ve devrimin yapılmasına engel teşkil etmektedir.

Eleştirel Teori'nin bir diğer önemli eleştirisi pozitivism'e yönelik olmuştur. Eleştirel Teori'nin neredeyse en geniş eleştirisi, pozitivism eleştirisi olmuştur. Ama rasyonalite, bilim, iktidar gibi eleştiriler de pozitivism eleştirisi içerisinde yer almaktadır. Eleştirel Teori'ye göre pozitivism tam bir aydınlanma düşüncesidir. Bu yüzden "Eleştirel teorinin ve özellikle de Horkheimer ve Adorno'nun pozitivism'e son derece sert ve keskin eleştirileri olmuştur" (Rutli, 2011: 94). Eleştirel Teori için pozitivism siyasi düzeni kutsallaştıran ve kökten değişimleri önleyici, yönlendirici ve eksik bir yaklaşımdır (Bottomore, 1994: 27-28). Horkheimer'in pozitivism'e yönelik eleştirisinin üç temel noktası bulunmaktadır:

- 1- Pozitivism, etkin insan varlığına mekanik bir determinizm şeması içinde, çıplak olgular ve nesnelere olarak yaklaşır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

2- Dünyayı yalnızca deneyde dolaysız olarak verilen biçimiyle algılayarak öz ve görünüş arasında bir ayrım yapmaz.

3- Olgu ve değer arasında mutlak bir ayrım koyarak bilgiyi insan istemlerinden ayırır (Bottomore, 1994).

Eleştirel Teori'nin düşünürleri pozitivismi aydınlanmanın bir çıktısı olarak görmektedirler. Doğa ve insan bilimlerinin aynı yöntemle incelenmesini eleştiren Eleştirel Teori' ye göre gerçeklik sayılara dönüştüğünde anlamını yitirmektedir. Çünkü nesneleşmektedir (5 Hristiyan, 3 mülteci, 20 şehit vs. gibi). Pozitivizmin temas ettiği her şey özne olma yetisini kaybetmektedir. Dolayısıyla toplum bilimleri doğa bilimleri gibi bir laboratuvar ortamında incelenemez. Her ikisinin inceleme nesnesi ve yöntemi birbirinden farklıdır.

Weber'in dünyanın büyüünün bozulduğuna yönelik görüşlerinden etkilenen Eleştirel Teori düşünürlerine göre doğadaki her şey gibi insan da özgürlüğünü yitirmiştir. İnsanlar artık sadece bulunduğu şartlara uyum sağlayarak var olabilme mücadelesi vermektedir ve bu durum da tek boyutlu bir toplum yaratmaktadır. Marcuse 'Tek Boyutlu İnsan' kitabında bunu ayrıntılı olarak işlemektedir.

Eleştirel Teori'nin düşünürlerinin odak noktası modernlik³ olmuştur. Modernlik; her alanda yenilik, ilerleme ve değişimi ifade etmektedir. Aydınlanma düşüncesinde olduğu gibi modernliğin temelinde de pozitivism, akılcılık, bilimselleşme, bireyselleşme, teknolojik ilerleme, teknik ve bunlara dayanan ilerleme paradigması yer almaktadır (Kızılcılık, 2018). Dolayısıyla Eleştirel Teori düşünürlerinin başına modern sözcüğünü getirerek eleştirdikleri kavramların veya olguların temelinde aslında Aydınlanma düşüncesine yönelik eleştiriler bulunmaktadır. (Kızılcılık, 2018). Aydınlanma insanlara ve insan aklına verdiği önemle onları daha iyi bir konuma taşıyacağı sözü vermesine rağmen onları daha kötüye ve daha geriye itmekle sonuçlanmıştır. Horkheimer ve Adorno'ya göre de Aydınlanma söz verdiği gibi insanları özgürleştirmek yerine yeni tahakkümlerin altına almıştır. Metafizik veya teolojik toplumun tahakkümünden kurtulmak isteyen insan, modern dönemde de araçsal aklın tahakkümüne girmiştir (Altınkaya, 2014: 30). Araçsal akıl ise önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmada kullanılan ve araçsallaşmış bir akıldır (Kızılcılık, 2018). Eleştirel Teori için Aydınlanma, özne ve nesne arasında keskin bir ayrım yaparak özneyi nesnelere boyunduruğuna almıştır, kısaca öldürmüştür (Ünal, 2018: 98).

Adorno ve Horkheimer, Aydınlanma'nın Diyalektiği'nde Aydınlanmanın bir sonucu olarak gördükleri kültür endüstrisinin özneyi getirdiği noktayı ele almışlardır. Adorno ve Horkheimer (2014: 186); için "kültür endüstrisi durmaksızın vaat ettiği şeylerle tüketicisini durmaksızın aldatır." Onlara

³ Daha önce de ifade edildiği üzere öncüllerinden farklı olarak Habermas, Habermas, modernitenin aslında tamamlanmamış bir proje olduğunu savunarak modernlik projesinin kurtuluşunun olabileceği umudunu taşımıştır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

göre öznenen geriye sadece bir meta ve bir yanılsama kalmıştır (Dellaloğlu, 2003: 27). Eleştirel Teori düşünürleri ilk başlarda “kitle kültürü” terimini kullanmışlardır fakat sonraları bunun yerine “kültür endüstrisi” kavramını kullanmaya başlamışlardır. Eleştirel Teori’ ye göre kültür, bir meta gibi alınıp satılan nesnelere dönüşerek şeyleşmiştir. Kültür bildiğimiz anlamıyla değerlerle yüklü olan bir kültür değildir; o artık egemen sistem tarafından oluşturulan, zorla veya gönüllü bir şekilde dayatılan, öldürülen veya biçimlendirilen, belirli bir kanaldan üretilen ve tüketime sunulan bir metaya dönüştürülmüştür. Eleştirel Teori’nin düşünürlerine göre artık kendiliğinden olan, doğal yollarla oluşan bir kültürden bahsetmek mümkün değerildir. Yani artık öyle bir kültür yok ve biz herhangi bir değerin bir üyesi değeriliz. Çünkü artık popüler kültür dönemi başlamıştır. Popüler kültür kendisine muhalif olan kültürü de pazarda dolaşıma sokarak popülerleşmesine neden olacak bir araç olarak işlev görmektedir (Özer ve Dağtaş, 2011: 13-21). Böylece popüler kültür pazarda da dolaşıma sokularak muhalif kültürün direnç unsurunu kırmakta ve onu ekonomik anlamda da metalaştırmaktadır.

Adorno ve Horkheimer, basın, radyo, sinema gibi nesnelere Amerikan toplumunun şekillendirilmesinde bir araç olarak kullanıldıklarını belirterek bunların egemen gücün çıkarına olan hizmetlerini tartışmaya çalışmıştır (Kızılcelik, 2018). Bunlardan hareketle de kültür endüstrisi eleştirilerini yapmışlardır. Onlara göre “günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırır. Film, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirirler” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 162). Yine onlara göre örneğin radyo “herkesi demokratik yoldan aynı ölçüde dinleyici kılarak, otoriter bir biçimde, farklı kanallar tarafından yayınlanan birbirinin aynı programların eline teslim eder” (Adorno ve Horkheimer, 2014: 164).

Son olarak, Eleştirel Teori yazarlarının bir başka önemli özelliği veya eleştirisi dil üzerine olmuştur. Adorno, Horkheimer gibi önemli düşünürlerinin kitapları çok ağır bir dille yazılmıştır ve iticidir. Radyo, televizyon gibi dilin de iktidarın ideolojisini barındıran ideolojik bir aygıt olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle kullandıkları dilin iktidar dilinden farklı olması gerektiğini belirterek ağır ve anlaşılmayan bir dil kullanmak istemişlerdir. İktidara ait dil her kullanıldığında iktidarı yeniden ve yeniden üretmektedir dolayısıyla hem kendilerini işfa etmemek yani iktidarın baskılarına maruz kalmamak hem de iktidarı yeniden üretmemek amacıyla sade bir dil kullanmaktan kaçınmışlardır.

Eleştirel bir tavra sahip olan Eleştirel Teori, çeşitli gerekçelerle de eleştirilmiştir. Örneğin Eleştirel Teori, toplumdaki her şeyi eleştirel bir gözle ele alıp incelemesi, kurtuluşa dair karamsar bir senaryo çizmesi, yaşanan tarihsel süreçlerin neden-sonuç ilişkisine göre mi yoksa karşıtlıklar ilkesine göre mi ele alınmalıdır sorusuna bir boşluk bırakması, kullandıkları dilin ağdalı ve anlaşılmasının zor olması ve hangi felsefeyi kullandıklarının muğlak olması gibi gerekçelerle de eleştirilmiştir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

4. SONUÇ

Eleştirel Teori düşünürlerine göre, değişen ve dönüşen sosyal yapının temel belirleyeni veya nedeni Marx'ın dediği gibi artık sadece altyapı araçlarıyla yani ekonomiyle ilişkili değildir. Modern dönemde altyapı kadar önemi artan ve göz ardı edilmeyen temel etken ise kültür, ideoloji gibi olguları içerisinde barındıran üstyapıdır. Üstyapı vurgusundan hareketle kültür endüstrisi üzerine yoğunlaşan Eleştirel Teori, bu şekilde bireylerin nasıl tahakküm altına alındığını ortaya çıkarmak istemiştir. Anti-pozitivist bir kimliği benimseyen Eleştirel Teori, özellikle akıl ve özne üzerinden giderek temel eleştirilerde bulunmuştur.

Eleştirel Teori düşünürlerine göre Aydınlanma, insanları akli olarak bazı mitsel tahakkümlerden kurtarmakla beraber onları yeni tahakkümlere maruz bırakmıştır. Bu şekilde kendisiyle çelişen Aydınlanma kendi üzerinde düşünmeyi de beraberinde getirmiştir. Bilimi rehber edinen Aydınlanma özne olarak bireyi öldürmüştür. Dolayısıyla akıl, özgürlük ve insan merkezci bir vaadi olan Aydınlanma tam tersi şekilde sirayet etmiştir. Artık insan özne değil adeta bir nesnedir. Tam bu noktada anti-pozitivist bir kimliği olan Eleştirel Teori düşünürlerine göre pozitivistimin dokunduğu her şey nesneleşmekte ve anlamını yitirmektedir. İnsan da aynı şekilde nesneleşmiştir.

Yine nesneleşen her şey gibi kültürün de metalaştırılıp pazara sürülmesini eleştiren Eleştirel Teori, bu durumu izah edebilmek için kültür endüstrisi kavramını kullanmıştır. Değerlerden arındırılan ve bir meta gibi alınıp satılan kültürün kitleleri tüketime sürüklediğini eleştiren düşünürlere göre, artık popüler kültür devri başlamıştır. Bu kültür mevcut toplumun değerleriyle oluşan doğal bir kültürden ziyade, belirli ideolojiler barındırarak toplumun değerlerinden bağımsız üretilen küresel bir kültürdür. Buradan hareketle modern dönemin insanı bu şekilde tektipleştirdiğini/aynılaştırdığını belirten Eleştirel Teori 'ye göre tek boyutlu insan ve tek boyutlu bir toplum oluşturulmuştur. Kurtuluş için karamsar olan düşünürlere göre tek çıkar ve kurtuluş yol var ise o da özgün ve biricikliği olan sanattır. Çünkü sanatta tümelin tikele tahakküm ve egemenliği oldukça zordur.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2016). "Negatif Diyalektik", (Ş. Öztürk, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Adorno, T.W. ve Horkheimer, M. (2014). "Aydınlanmanın Diyalektiği". (N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Altınkaya, M.T. (2014). "Eleştirel Teori'nun Aydınlanma Eleştirisi Bağlamında Distopik Filmlerde İnsan-Doğa İlişkisinin Başkalaşımı", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

Bayır, M. (2021). “Giddens ve Habermas: Modernite Temelinde Yapısal Bir Karşılaştırma”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (7): 52-65.

Becermen, M. (2009). “Theodor W. Adorno ve Michel Foucault'da Hakikat ve İktidar İlişkisi”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bekalp, B. (2019). “Frankfurt Okulu'nun Temel Eleştirisi ve Amaçları”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1): 15-24.

Best, S. ve Kellner, D. (2016). “Postmodern Teori” (3). (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bottomore, T. (1994). “Eleştirel Teori ve Eleştirisi” (A. Çiğdem, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.

Cevizci, A. (2013). “Paradigma Felsefe Sözlüğü”, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Coşkun, B. (2013). “Eleştirel Teori: Düş Kırıklığı, Aklın Büyüsü ve Sirenlerin Sesi”, *Posseible* (4): 48-58.

Çiçekdağı, C. (1999). “Horkheimer ve Adorno Bağlamında Eleştirel Teori”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Çiğdem, A. (1992). “Akıl ve Toplum Özgürleşimi”, Ankara: Vadi Yayınları.

Dellaloğlu, B.F. (1994). “Eleştirel Teorinin Sanat Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Dellaloğlu, B. F. (2003). “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, *Cogito Dergisi*, (36): 13-36.

Doğan, Ş. (1997). Postmodernizm Tartışmaları Çerçevesinde Özne Sorunu. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Durdu, Z. (2002). “Eleştirel Teori ve Türk Sosyolojisinde Eleştirisi: 1940-1950”, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.

Ergün, D. (2018). “Eleştirel Teori ve Aydınlanma Eleştirisi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1): 68-76.

Habermas, J. (2001). “İletişimsel Eylem Kuramı” (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Horkheimer, M. (1986). “Akıl Tutulması” (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Keskin, F., Soykan, Ö.N. ve Dellaloğlu, B.F. (2003). “Adorno ve Yapıtı”, *Cogito*, Sayı 36: 37-64.

Kızılcelik, S. (2018). “Frankfurt Okulu”, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kızılcelik, S. (2019). “Çağdaş Sosyal Teorisyenler 2”, Ankara: Anı Yayıncılık.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1422246

BANÜSAD, 2024; 7(1), 38-49

Kocaoğlu, M. (2018). "Aydınlanmayı Yeniden Düşünmek: Horkheimer ve Adorno", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3): 159-180.

Kurtuluş, Ö. (2017). Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi. 10 Kasım 2023 tarihinde <https://ozgurkurtulus.medium.com/frankfurt-okulu-ve-k%C3%BCIlt%C3%BCr-end%C3%BCstrisi-9c55f680319b> adresinden erişildi (08.02.2017).

Marcuse, H. (1986). "Tek-Boyutlu İnsan", (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.

Martin, J. (1989). "Diyalektik İmgelem", (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Ara Yayıncılık.

Odabaş, U.K. (2018). "Eleştirel Teori ya da Eleştirel Teori Üzerine", *Dört Öğe Dergisi*, 14 Aralık: 211-233.

Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2011). "Habermas'ın Modernite Savunusu: Eleştirel Bir Okuma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3): 239-258.

Özel, F.B. ve Mumyalmaz, A. (2018). "Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da Modern İnsan ve Tüketim İdeolojisi", *Akademik Hassasiyetler*, 5(10): 61-82.

Özer, Ö. ve E. Dağtaş. (2011). "Popüler Kültürün Hakimiyeti: Bir Türkiye Hikayesi", Konya: LiteraTürk Yayınları.

Rutli, E.E. (2011). "Max Horkheimer ve Theodor Adorno'da Eleştirel Teori ve "Kültür Endüstrisi" Kavramı", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Slater, P. (1998). "Eleştirel Teori", (A. Özden, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi. (1977).

Şan, M.K. ve Hira, İ. (2007). "Eleştirel Teori ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi". M. K. Şan, (Ed.). *Sosyoloji Yazıları I: Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması* içinde (324-340). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık

Ünal, V.S. (2018). "Eleştirel Teori Düşünürlerinin Aydınlanma Eleştirisi: Horkheimer, Adorno ve Marcuse Bağlamında", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

SWARM / FOURSQUARE UYGULAMALARI ÜZERİNDEN SOSYAL MEDYANIN
ANALİZİ

Yalçın KAHYA¹

Onur BAYRAKÇI²

ÖZET

Sosyal medya günümüzün olmazsa olmazlarından birisi haline gelmiştir. Bir iletişim aracı olarak konumlandırılan sosyal medya uygulamaları artık iletişimin yanında diğer işlevleri de bizleri meşgul etmektedir. Kimliklerin sosyal medya üzerinden yeniden üretiminden, dijital gözetime ve piyasaların/markaların reklamlarının bireylere ücretsiz ve farkında olmadan yaptırılmasına kadar geniş bir spektrum söz konusudur. Sosyal medya uygulamalarından biri olan Foursquare ve onun entegre programı Swarm GPS üzerinden sağlanan check-in uygulamasıyla popüler olmuş ve bireylerin yakınlarında bulunan takipçileriyle iletişime geçmelerine imkân vermiştir. Fakat bu iletişim ne kadar sağlıklıdır ve gerçekten amaca uygun mudur? Bu makalede yöntem olarak literatür taraması yapılmıştır. Makalenin amacı Foursquare ve Swarm uygulamasının teknik ve sosyal boyuttaki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Foursquare / Swarm, Kimlik, Denetim, Tüketim, Piyasaların Yeniden Üretimi

ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA VIA SWARM/FOURSQUARE APPLICATIONS

ABSTRACT

Social media has become one of the indispensable parts of today. Social media applications, which are positioned as communication tools, now occupy us with other functions besides communication. There is a wide spectrum, from the reproduction of identities through social media, to digital surveillance and the free and unknowingly advertising of markets/brands. Foursquare, one of the social media applications, and its integrated program Swarm became popular with the check-in application provided via GPS, which allowed individuals to communicate with their followers nearby. But how healthy is this

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, ykahya@bandirma.edu.tr

² Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler Programı, obayrakci@bandirma.edu.tr

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

communication, and is it really fit for purpose? In this article, a literature review was used as a method. The aim of the article is to examine the technical and social effects of Foursquare and Swarm applications.

Keywords: Foursquare/Swarm, İdentity, Control, Consumption, Reproduction of Markets

1. GİRİŞ

Bilişim ve internet ağlarının gelişimiyle birlikte gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen sosyal medya araçları, bireylerin sahip oldukları ilişkileri değiştirerek farklı imkanlar ve fırsatlar sunmaktadır. Akıllı telefonların kullanılmaya başlanması ile birlikte mobil internet kullanımının artması, insanların mekâna ve zamana bağlı kalmaksızın sürekli çevrimiçi olmalarını, başka bir deyişle sürekli bağlantıda kalma halini mümkün kılmıştır.

Son yıllarda mobil cihazların hızla yayılması insanların interneti kullanma biçimini önemli ölçüde değiştirmektedir. Mobil cihazlar ile birlikte internete ulaşım imkânı hem bireylere hem de şirketlere farklı imkanlar sunmaktadır. Sunulan bu imkanlardan birisi ise mobil cihaz üzerinden kullanıcının geçerli konumuyla eşleşen ve bireysel bilgiler sağlayan konum tabanlı hizmetlerdir. Verilen hizmetler arasında kullanıcıya sunulan bilgiler, sabit bir konum sorgusu tarafından otomatik olarak güncellenmektedir. Konum tabanlı servislerle kullanıcılar mevcut konumlarını diğer kullanıcılarla paylaşabilmektedir. Konum tabanlı hizmetler artık çok çeşitli endüstrilerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Batke'ye göre (2013, Küpper 2015: 4'den) konum tabanlı uygulamaları bireylerin kişisel olarak kullandığı ve operatörlerin işletmelere sunduğu hizmetler olarak iki başlıkta değerlendirilmektedir. Kişisel hizmetler, hizmeti aktif olarak kontrol edebilen kullanıcının konumuna odaklanmaktadır. Bu bağlamdaki uygulama, yakın ilgi noktalarının görüntülenmesini sağlayan sorgulama ve bilgi hizmetlerini olanaklı kılmaktadır. Örneğin yakındaki arkadaşların görüntülenebilmesi bu kapsama girmektedir. Mobil pazarlama bu kişisel kategoriyi kullanmaktadır. Operatörlerin işletmelere sunduğu hizmetler ise cihazla ilgili olup arabalar vb. gibi nesnelerin konumuyla ilgilidir. Kişi veya nesne yerleştirmeyi etkileyemediği için pasif yerleştirme hizmetleri arasındadır. Bu duruma, bir araba kazası durumunda kaza yerini kesin koordinatlarla otomatik olarak ileten acil durum çağrı sistemleri örnek verilebilir. Bu uygulama aynı zamanda çok sayıda araca sahip şirketler için de yararlı olabilir. Bu hizmet yerleştirilmiş bir filo yönetimini mümkün kılmaktadır.

Batke (2013, Faber und Prestin 2012: 2'den) ayrıca konum tabanlı hizmetlerin özellikle yerel tüketici gruplarını hedef alan işletmeler arasında kullanıldığını dile getirmektedir. Bu işletmelerin türlerine bakıldığında barlar, restoranlar, kafeler, zanaat işletmeleri, spor salonları, oteller, golf sahaları,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

galeriler, sinemalar, müzeler, diğer kültürel mekânlar, bayilikler, zincir mağazalar ve perakendeciler yer almaktadır. Bir örnek olarak yeni bir şehre girdiğinizde ya da bir çevre yolundan geçtiğinizde cep telefonunuza gelen bildirimler, operatörler tarafından söz konusu işletmelere sağlanan bir hizmet olarak bu teknolojinin birer türevidirler.

Öncelikle bu çalışmada Foursquare / Swarm uygulaması kısaca tanıtıldıktan sonra uygulamanın hem bireysel hem de toplumsal etkilerine değinilmektedir. Ayrıca sanal mecralar olarak ifade edilen sosyal medya araçlarının kullanımı ile bireylerin hayatına giren etkileşimlerinden biri olan ‘check-in yapma’ edimi ele alınmaktadır. Check-in etkileşimini temeline alan Foursquare ya da daha sonra değişen/dönüşen adıyla Swarm uygulaması mekânın simgesel değeri üzerinden değerlendirilmektedir. Mekâna ‘check- in yapma’, ‘mekânı etiketleme’ olarak adlandırılan eylemlerin inceleneceği bölüm içerisinde mekânın kimlikle olan ilişkisine ve bu ilişkinin internet ortamında insanlara nasıl bir etkileşim sağladığına dair görüşler yer almaktadır. Araştırma içerisinde Foursquare ve Swarm uygulamasının müşteri temelli mobil pazarlama konusuna ve olası kullanımlarına dair güncel bir genel bakış yer almakla birlikte konuma dayalı hizmetlerin temel işleyişi tartışılmaktadır. Foursquare ve Swarm uygulaması dijital teknolojiler bağlamında bürokratik gözetim ve kontrol bağlamında ele alınmaktadır.

Dolayısıyla sosyolojinin dijital olanı incelemesi gerekliliği söz konusudur. Dijital öncesi dönemde her ne kadar yaşanan gözetim ve kontrol mekanizmaları var olsa da günümüzde farklı versiyonları devreye girmektedir. Önceden bireylerin kendi iradeleri dışında gerçekleşen uygulamalar günümüzde bireylerin gönüllülüğü kapsamında işlemektedir (Bauman ve Lyon 2013: 42-43). Sonuç olarak Foursquare/Swarm uygulaması aracılığıyla ya da herhangi başka bir şekilde, bulunulan mekânın sosyal medya etkileşimine dahil edilmesinin kişinin bir prestij arayışı olduğunu ya da başka bir ifadeyle kişinin mekânın simgesel değeriinden faydalanarak sosyal sermaye edinmeye yönelik bir eylemi olduğu söylenebilir.

2. FOURSQUARE / SWARM KURULUŞU VE TARİHİ

Sosyal medya ortaya çıkmadan önce yaşanan teknolojik gelişmelere bakıldığında öncelikle cep telefonlarının ilk üretildikleri günden bugüne değişime uğraması ve internet teknolojisinin gelişimi dikkat çekmektedir. İnternetin cep telefonları aracılığıyla kullanılmaya başlanması ile birlikte bireyler sosyal medya hesaplarını rahatça kullanmakta ve internette daha fazla vakit geçirmektedir.

İnternete ulaşım ile birlikte bireyler buldukları lokasyonu paylaşma özelliğine sahip yeni uygulamaları da kullanmaya başladılar. Bu açıdan konum, bir veri noktasından daha fazlası anlamına gelmektedir. Makalede incelenen uygulamalardan Foursquare’in hakkında kısmında da değinildiği gibi: gidilen yerler sizin kim olduğunuz hakkında çok şey söylemektedir (<https://tr.foursquare.com/about>)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

Cronenberg'e göre (2014, Broeckelmann 2010: 26'dan) konum tabanlı hizmetler, müşterilere ortamlarına göre bilgi sağlayan yeni bir uygulamadır. Bu durum müşteri hizmetlerinin önemini artırmaktadır. Örneğin, müşteri mevcut konumundan istenen bir yere yönlendirilebilir veya kendisinin daha önce bulunduğu mekânlardan gelen özel teklifleri akıllı telefonlarından görebilmektedir. Konum tabanlı hizmetlerin sosyal medya platformlarıyla bağlantısı, müşteriyi mobil hizmete aktif olarak dahil etme ve böylece müşteri sadakatini güçlendirme fırsatını da sunmaktadır.

Mobil platformlarda çıkışını 2009 yılında gerçekleştiren Foursquare uygulaması ise bireylere gerçek zamanlı konum paylaşma ve mekân yorumlama imkânı veren bir tür sosyal medya uygulamasıdır. Konum belirtme imkânı diğer sosyal medya araçlarında olsa bile Foursquare ile merkeze alınmıştır (Bakır ve Aydoğan, 2018: 93). Nihayetinde insanların arkadaşlarıyla birlikte veya onlara göstermek adına buldukları konumları paylaştığı ve mekândan faydalanarak dikkat çektiği bir uygulama söz konusudur.

Lokasyon bazlı mobil sosyal paylaşım uygulaması Dodgeball ilk olarak 2000 yılında Dennis Crowley ve Alex Rainert tarafından kurgulanmıştır. 2005 yılında Google tarafından faaliyete açılan bu sosyal ağ 2009 yılında kullanımdan kaldırılmıştır. Dodgeball'un kurucusu olan ve 2007 yılında Google'daki işinden ayrılan Dennis Crowley 2009 yılında Naveen Selvadurai ile lokasyon bazlı mobil sosyal paylaşım ağı olan Foursquare'i kurmuştur. Foursquare'de kullanıcılar isim-soy isim, cinsiyet, yaşı gibi temel kişisel bilgileri ile bir profil oluşturmakta ya da Facebook hesapları ile sisteme entegre olarak arkadaşlarını ağlarına davet etmektedirler. Ayrıca gittikleri mekânlarda check-in yaparak buldukları konumu arkadaş listeleri ile paylaşmaktadırlar (Şahan 2013: 19-21). Foursquare'in tamamlayıcısı olarak bilinen Swarm uygulamasında kullanıcılar Foursquare ile oldukları mekânı bildirmekte ve aynı zamanda mekân arayan kullanıcılara tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca Swarm uygulaması ile kullanıcılar gitmiş oldukları yerlerin bildirimini yapmakta diğer taraftan da yakında olan arkadaşlarının nerelerde olduklarını bulabilmekte ve onlarla kolaylıkla iletişim kurabilmektedir. Bu anlamda Swarm sunmuş olduğu hizmet ile Foursquare'dan farklılaşarak kullanıcıların arkadaşlarına ulaşmalarında daha sosyal bir platform işlevi görmektedir (Daştan 2015: 36).

Foursquare ile Swarm'ın farklarının neler olduğuna bakıldığında ise birkaç nokta göze çarpmaktadır. Öncelikle Swarm veya Foursquare uygulamalarından herhangi birinde hesap açtığınızda diğerinde de otomatik olarak hesap açılmaktadır. Swarm'da kullanıcının izni olmadan yalnız arkadaş olarak kabul edilen kişiler kullanıcının profil bilgilerine (check-in'ler, halka açık olmayan fotoğraflar vs.) erişebilmektedir. Kullanıcının izni olmadan herhangi bir kimse bu bilgilere ulaşmamaktadır. Foursquare'de ise kişiler kullanıcının onayı olmadan da kullanıcıları takip edebilirler. Aynı zamanda kullanıcıyı takibe alan kişiler kullanıcının Foursquare'de paylaştığı ipuçlarına, yorumlarına, listelerine

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

ve notlarına erişebilmektedir. Swarm'da arkadaşlık isteği gönderen kişi otomatik olarak kullanıcıyı Foursquare'de de takip edebilmektedir. Swarm'da arkadaşlık isteğini kabul ettiğiniz veya arkadaşlık isteği gönderdiğiniz kişi, kullanıcıyı otomatik olarak Foursquare'de de takip edebilmektedir. Foursquare'de kullanıcıyı takip eden ama Swarm'da arkadaşı olmayan kişiler kullanıcının Swarm check-in'lerine ve gizli fotoğraflarına erişme imkanına sahip değildir. Son olarak herhangi bir kişiyi engellemek için her iki uygulama üzerinden de aynı işlemin tekrar edilmesi gerekmektedir (<https://medium.com>).

Foursquare “konum tabanlı bir sosyal ağ”dır. Zarrella'ya göre (2012:149) buradaki ana bileşen şu sorudur: “Ben buradayım, sen neredesin?” Bu hizmetin amacı arkadaşlarınızla iletişim halinde kalmak ve onlara o anda nerede olduğunuzu bildirmektir. Ayrıca bilgi taşıyıcısı olarak da hizmet vermektedir. Bir yerde kendinizi işaretlediğiniz anda, diğer kullanıcılardan özel bilgiler veya ipuçları almanız mümkündür. Burada, Facebook Places' de (Şahan 2013: 23-24) olduğu gibi sistem check-in'e dayanmaktadır. Bir arama işlevi, kullanıcının bulunduğu yere yakın yerleri bulmasını veya bir şeyin nerede olduğunu görmesini sağlamaktadır. Foursquare ayrıca daha fazla etkinlik sağlayan bir yorum ve görüntü işlevine de sahiptir. Ortaya çıkan herhangi bir pazarlama avantajı buna göre kullanılabilir ve optimize edilebilir. Her türden etkinlik için, Foursquare'i bir prestij aracı olarak kullanmak, etkinlik pazarlaması ve organizasyonuna dahil etmek de mümkündür “Rozetler” sistemi bunun önemli bir parçasıdır. Bu, Kisch'e göre (2013: 34, Niegel 2012: 48'den) sosyal ağın bir ödül sistemidir. Her kullanıcı belirli sayıda check-in için rozet alabilir. Bunlar da kullanıcının profilinde gösterilmekte ve kullanıcının kendisine özel avantajlar sağlamaktadır.

Swarm yan uygulamasıyla birlikte kullanıcılar en iyi yiyecek, eğlence veya en iyi restoranları nerede bulacaklarına dair öneriler alır. Swarm uygulaması üzerinden check-in yaparak, kullanıcılar yaptıkları etkinlikleri arkadaşlarıyla paylaşabilirler. Bazı durumlarda, birkaç kez check-in yaptıktan sonra, kullanıcılar indirimler, kuponlar veya hediyeler gibi farklı ödüller alırlar. Sonuç olarak lokasyon bazlı hizmetlerin gelecekte önemli bir rol oynamaya devam edeceği söylenebilir. Elbette tüketicilerin iletişim, arama ve ödeme süreçlerinde akıllı telefon kullanması, gelecekte bu hizmetlerin her zaman ve her yerde standart hale gelebileceğini göstermektedir (Lichtmanegger 2017:43).

3. FOURSQUARE / SWARM UYGULAMASININ TEKNİK ANALİZİ

Foursquare'in 2016 Eylül ayında duyurduğu istatistiklere göre dünya genelinde toplamda yapılan 10 milyar check-in'in 2,5 milyarı Türkiye'de yapılmıştır. Dünyada Foursquare ve Swarm'ın en çok kullanıldığı ülke olan Türkiye'de en çok check-in yapılan mekânlar arasında Foursquare tarihi boyunca 10 milyon check-in barajını ilk geçen mekân İstanbul Atatürk Havalimanıdır. 2017 yılının Ağustos ayı

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

itibariyle İstanbul Atatürk Havalimanı'nda 10.068.737 check-in yapılmıştır. 2017 yılı verilerine göre Türkiye, Foursquare ve Swarm'da dünyadaki liderliğini sürdürmektedir (<https://foursquareturkiye.com/2017/08/02/dunyanin-en-cok-check-in-yapilan-mekani-galibiyetini-koruyor/>).

Bu rakamlar akıllı telefonların yayılmasıyla birlikte bireylerin konum paylaşmaya verdikleri önemi göstermektedir. Foursquare / Swarm uygulaması profil sekmesinde kişilerin geçmiş ziyaretlerine ait bilgiler vermektedir. Yapılan ziyaretlere göre uzmanlık ve beğeni alanları söz konusudur. Profil sekmesinin uzmanlık alanında ise kullanıcının gitmiş olduğu yerlerde yapmış olduğu yorumlara göre uzmanlık seviyeleri verilmektedir. Profil sekmesinin beğeniler alanında ise gittiğiniz yerlerde vermiş olunan puanlara göre kullanıcıya bir profil oluşturulmaktadır. Böylece uygulama tarafından kullanıcıya farklı yer/mekân önerileri de sunulabilmektedir. Uygulamanın mekân sayfasında ise mekânı ziyaret eden kişilerin yorumlarına göre puanlama sistemiyle bir puan verilmektedir. Mekân sayfasının alt kısmında daha önce orada bulunan arkadaşlarınız görülebilir. Favori fotoğraflar kısmında ise mekânın en ilgi çeken fotoğrafları bulunmaktadır. Mekân sayfasının “bilmen gerekenler” kısmında ise o mekâna yapılan yorumlar analiz edilerek, öne çıkan kelimeleri içeren yorumlar tavsiye olarak verilmektedir. Mekân sayfasının “etrafına bir bak” kısmında ise o mekâna ait iç ve dış mekân fotoğrafları yer almaktadır. Daha alt kısımda ise mekânı hızlıca anlayabilmek amaçlı anahtar kriterler bulunmaktadır. Bu sayede tek bakışta oranın otantik bir akşam yemeği mekânı mı yoksa arkadaşlarla gidilebilecek eğlence mekânı mı olduğu hakkında bilgi sağlanmaktadır. Mekân sayfasının “bilgi” sekmesinde ise mekâna ait harita, telefon, web adresi ve çalışma saatleri yer almaktadır. Mekâna ait check-inler sayesinde hangi saat aralığında daha kalabalık veya tenha olduğunun da grafiği bu sayfada yer almaktadır. Mekân sayfasının bilgi sekmesinde ise o mekân bir listeye eklenebilmekte, check-in yapılmakta, puan verilmekte ve tavsiyelerde bulunulmaktadır.

Mekân sayfası aslında tüketicinin başvurduğu en önemli alanlardan biridir. Bu sayfa sayesinde tüketici belirtilen lokasyona gidip gitmeyeceğine karar vermektedir. Bu uygulama bireylere mekânın denetim/kontrolünü verirken, mekânlara da iç ve dış disiplini getirmektedir. Resmi kontrol ve denetim bu uygulamayla büyük oranda bireylere geçmektedir. Bireyler mekânın gidişatını ve pazarda yer bulmasını, pazarda güçlenmesini ya da pazardan ayıklanmasını sağlamaktadır. Mekân sayfasının fotoğraflar sekmesinde ise mekâna ait fotoğrafları ilgili olanlar veya son yüklenenler şeklinde sıralayarak incelenebilmektedir. Ayrıca kullanıcı kendi eklediği fotoğrafları da görmekte yüklemiş olduğu fotoğrafları iç veya dış mekân olarak ayırabilmektedir. Mekân sayfasının tavsiyeler sekmesinde ise orada bulunan kişilerin mekân ile ilgili tavsiyeleri yer almaktadır. Bu kısımda soru sorarak sorularınıza yanıtlar alabilirsiniz. Arama sayfasında nasıl bir mekân istediğinizi seçerek puan sırasına

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

göre listeler görülebilmektedir. Fiyat ve mesai durumuna göre de seçim yaparak aramalar filtrelenebilmektedir.

Uygulamada mevcut check-in sıralama listesi ve size önerilen arkadaşlar görülmektedir. Aynı zamanda liderlik sıralaması denilen ve oyunlaştırma yöntemi ile uygulamayı sürekli kullanmayı sağlama amaçlı listeye de buradan erişilmektedir. Swarm Check-in sayfasında konumunuzu kullanarak yakınınızdaki mekânları listeleterek check-in yapılmaktadır. Foursquare ve Swarm uygulamalarının sunmuş oldukları hizmetler kısaca özetlenecek olursa (Ülvan 2013):

- Arkadaşlarınız hakkında farklı bir açıdan bilgi sahibi olmak,
- Gidilen mekânlarda kullanıcılara sunulan Foursquare'e özel indirimlerden faydalanmak,
- Gitmek istediğiniz ancak nasıl gideceğiniz bilmediğiniz bir yerin tam lokasyonunu öğrenmek
- Merak edilen yerler hakkında bilgi sahibi olma,
- Lokasyon bazlı günlük oluşturma imkânı,
- Kullanıcılar kendi lokasyonlarını ve yorumlarını paylaşabilmekte,

• Uygulama sayesinde kişiler hem bulunduğu lokasyonu arkadaşlarıyla paylaşabilmekte hem de mekânlarla ilgili fikirlerini uygulama üzerinden paylaşarak insanlara yardım etmektedirler. Liste özelliği ile kullanıcıların işine yarayacak listeler oluşturulup onlarda paylaşılmaktadır.

4. FOURSQUARE/SWARM UYGULAMASININ SOSYAL ANALİZİ

4.1. Kimlik Oluşumu

Kimliklerin yeniden ve defalarca üretimi yaşadığımız çağda sosyal medya üzerinden tesis edilmekte ve kamuya sunulmaktadır. Modernist dönemde tıpkı üretimde nasıl katılık söz konusuysa ve kolay kolay değişim yaşanmıyorsa kimliğin oluşmasında da aynı süreçler geçerliydi. Kimlik toplumsallık bağlamı içinde alındığından oluşumunu da doğal olarak kişilerin meslekleri, çalışma meziyetleri ve iş kariyeri belirlemekteydi. Oysa yaşanan çağda son kırk yıldır teknolojinin olağan üstü gelişimiyle tüm toplumlar tüketim toplumuna ve bireylerde tüketici saflarına itilmişlerdir. Günümüzde kimliğin tanımı tüketicilik üzerine kurulmuştur. Tıpkı üretilen ve hızlı bir şekilde tüketilen ürünler gibi insanların kimlikleri de çok kolay eskimekte, tekrar ve tekrar yeniden üretilmek ve kurgulanmak zorunda kalmaktadır. Tüketim toplumuna dönüşmüş olan günümüz dünyasında ise kimliklerin toplumsal ve kültürel oluşumunda en önemli rolü oynayan şey, tüketim malları ve tüketim kalıpları olmaya başlamıştır. Böylelikle toplumsal kimlikler; satın alınabilir, uzun süre dayanmayan, kolaylıkla sökülebilen, tamamıyla değiştirilebilir olan sembollerden oluşturulmuş ve genellikle mağazalardan

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

edinilebilir bir hal almıştır. Günümüzde sosyal medya uygulamaları bireyin kimliğini oluşturmada en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Özdemir'in deyimiyile "Birey, kendi tüketim alışkanlıklarını, aile ve arkadaşlık ilişkilerini, medeni durumunu, eğitim seviyesini, kariyer bilgilerini, ideolojik fikirlerini hatta gittiği yerleri sosyal medya üzerinden yeniden yaratıp kurgulayarak yeni bir benlik oluşturma yoluna gitmektedir. Birey, sosyal medya üzerinden yaptığı her etkinlik ile yeni bir benlik/kimlik oluşturmak istemektir" (Özdemir 2015: 113).

Sosyal medya mecralarında boy gösteren sanal ve yeniden üretilmiş kimlikler aslında etkileşimin bir ürünüdür. Bireyler sosyolojik olarak toplum içinde var oldukları sürece aralıksız olarak diğer birey ve çevreyle iletişim halinde bulunurlar ve bu etkileşim değişim ve dönüşümün önünü açar. Sanal alanların olmadığı dönemlerde toplumun beklentilerini karşılamak üzere kurulmuş klasik kimliklerle toplum içinde yer alan bireyler, Web'in güncel hayatta baskın hale gelmesiyle birlikte bireyler bir yandan görünür olurken, bir yandan da baskın kimlikten sıyrılmışlardır. 'Günlük yaşamda benliğin sunumu' adlı eserinde Goffman, kimlik inşa süreçlerinin etkileşimle olduğunu savunur ve sabit bir kimliğin varlığına inanmaz. Günlük yaşamdaki insan etkileşimlerini analiz ederek kimlik oluşturma süreçlerini tanımlamaya çalışır. Dramaturjik çözümlenme adlı teorisiyle dünyayı bir oyun sahnesi olarak görür. Bireyleri, bu sahnede ayrı ayrı roller oynayan ve birbirleriyle iletişimde olan oyuncular olarak tasvir eder. Oyuncuların performansları, iletişimleriyle ortaya çıkar ve seyircilere sunulur. Goffman, performansların sergilendiği arenayı ön sahne ve sahne arkası olarak ikiye ayırır. Ön sahne, bireyin izleyicileriyle yüz yüze geldiği ve iletişim kurduğu alandır, sahne arkası ise seyircilerden gizli bir ortamdır ve bireyler burada kendilerini ve benliklerini hazırlarlar. Biz bireyler olarak, bize verilen veya beklenen rolleri bazen yorulsak da oynamak zorunda kalırız. Tüm bu çabalar ve performansların temelinde, Goffman'ın ifadesiyle, kendimizi önemseyen kişilerin zihinlerinde kabul edilebilir bir etki bırakma isteği yatar (Coser, 2008: 496-497). Fakat Goffman'ın benliğin sunumu teorisi düalist bir yaklaşım gösterir. Bu yaklaşım ikili bir benlik üzerine oturtulmuş ve kamusal olanla olmayan arasındaki farklılığı ortaya koymuştur. Oysa Web'le birlikte Gofman'ın bu yaklaşımı aşıma uğramıştır. Çünkü kamusal ve özel olan iki kimlik sosyal medya aracılığıyla dışarıya aktarılarak aynılaşmıştır. Özetleyecek olursak, bireyin davranışları diğer bireylerle geçilen iletişim sonucu ve onlar tarafından beğenilme istek ve arzusu sonucu ile şekillenmektedir. Bireyin kendi diğerleri tarafından şekillenirken diğerlerini de etkilemekte ve böylece etkileyen/ etkilenen, şekillenen/ şekil veren gibi bireylerin birbirleriyle etkileşimleriyle bağlantılı olarak sonsuz bir döngü oluşmaktadır. Bu döngü de önemli olan beklentilere göre davranış özelliği göstermek ve kimliğin tekrar ve tekrar kurulmasıdır.

Tüm diğer mobil uygulamalar gibi Foursquare ve Swarm uygulamaları teknik temelde insanlara kolaylık sunarken diğer taraftan da sosyalleşme ve iletişime geçme bağlamında yardımcı olmaktadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

Foursquare ilk uygulamada ücretsiz yer bildirim hizmeti sunarken daha sonraki süreçte Swarm'ın entegre edilmesiyle sosyolojik bağlamda tartışılması gereken bir konu haline gelmiştir. Swarm'ın etkinlik bildirimi ve lokasyon bildirimi teknik bir alan oluşturduysa da, bu teknik alan puanlama, ödüllendirme ve bunun sonucunda ortaya çıkan etkileşim durumları teknik alandan sosyal alana doğru bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu yönelimin en önemli kısmı da muhtemelen kimlik oluşumudur.

Swarm uygulaması kullanıcıların bildirimleri sonucunda bir takipçi kitlesi oluşumuna neden olmakta ve bu takipçi kitlesi de etkileşim alanı yaratmaktadır. Uygulamayı kullanan birey takipçileri sayesinde birtakım avantajlar elde etmektedir. Öncelikle kişi sosyal sermayesini etkileşim aracılığıyla arttırmaktadır. Kullanıcı bireyler gittikleri lokasyonlarda check-in yapmakta yani orada olduklarını kendi takipçi listesine tabii ki bir de lokasyon noktasına bildirmekte böylece takipçileri bireyin nerede olduğunu görebilmektedir. Böylece kişi bir taraftan yakın mesafede olan tanıdıklarıyla iletişime geçebilmekte, diğer taraftan da lokasyonu tanıtmaktadır. Lokasyon tanıtımının çokluğu bireye ödül, puan ve takipçi sayısının artması gibi bazı dönüşler sağlamaktadır. Bu dönüşlerin artması kişinin sosyal sermayesinin her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Popüleritesi ve sosyal sermayesi artan kişiler gittikleri lokasyonlarda indirim sağlanması gibi birtakım avantajlar elde etmektedir. Uygulamayı yoğun ve aktif olarak kullanıp hatırı sayılır bir takipçi kitlesine ulaşan bireyler uygulama sayesinde sosyal sermayesini hızlı bir şekilde arttırabilmektedir. Kullanıcılar bu takipçilerini ilerleyen süreçlerde diğer sosyal medya (Youtube, TicToc, İnstegram, vb.) platformlarına taşıyarak maddi anlamda kazanç sağlayabilirler. Kısacası, kişisel meraktan ya da etkileşim isteğiyle ortaya çıkan uygulamam ilerleyen süreçlerde kişinin toplum içindeki yeri ve kazanımlarını üst noktalara taşıyarak bir sosyal sermaye oluşumuna neden olur.

Öncelikle birinci aşamada kullanıcıların profili ve puanlamaya tabi olmalarına bakmak gerekmektedir. Puanlama ve profil bu uygulamalar için önem arz etmektedir. Çünkü elde edilecek kazanımlar bu iki kavram üzerinden sağlanmakta ve bunlar kullanıcının sosyal sermayesini oluşturmaktadır.

Sosyal sermaye bir bireyin ya da bir grubun, kalıcı bir ilişkiler ağına sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır (Bourdieu ve Wacquant 2011: 108; Jourdain ve Naulin 2016: 105- 106). Field ise biraz daha kavramı derinleştirmekte ve sosyal sermayeyi iletişim ağlarının yaratmış olduğu bir kavram olduğunu öne sürer. Field sosyal sermayeyi şu şekilde ifade etmektedir: "İlişkiler önemlidir...İnsanlar bir dizi iletişim ağıyla birbirlerine bağlanmaktadır ve ortak değerleri bu iletişim ağlarının diğer üyeleriyle paylaşma eğilimindedirler, bu iletişim ağları bir kaynak oluşturmaları nedeniyle bir nevi sermaye oluşumu olarak görülebilir...ne kadar fazla insan tanıyor ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

onlarla ne kadar ortak bir hayat görüşü paylaşıyorsanız sosyal sermaye açısından o kadar zenginsinizdir” (Field 2008: 1).

Field’e göre toplumda yer alan her ferdin az ya da çok bir sosyal sermayesi vardır. Bireylerin sosyal sermayesi ait olduğu aileden, gruptan ve aidiyetle ilgili ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Birey aidiyetten kaynaklanan kredisini kullanır. Birey aidiyetinle tanınırken diğer taraftan aidiyet ilişkileri içinde olduğu grubu tanıtır. Tanınma ve tanıştırma ilişkileri karşılıklı olarak birbirini üreterek devam eder.” (Yarcı, 2011: 131).

Field’in sözünü ettiği ve her kişide az ya da çok var olduğu kabul edilen sosyal sermaye Web tabanlı sosyal medya uygulamalarıyla katlanarak devam eder. Kullanıcı etkileşime girdiği kişiler ve takipçileriyle sosyal sermayesini arttırarak tanınır hale gelir. Bu tanınma da kullanıcıya maddi sermaye ve prestij olarak dönüş yapar. Bu süreç bir yandan etkileşimi arttırırken diğer yandan kişiyi kamusallaştırmakta ve maddi süreçlere yakınlaştırmaktadır.

4.2. Foursquare / Swarm Uygulaması Üzerinden Dijital Gözetim ve Kontrol

Ödüle dayalı bu tür uygulamalar tüketicileri, kendi iradeleri dışında farkında olmadan yönlendirmekte ve onların tüketim alışkanlıkları üzerinde denetim ve kontrol sağlamaktadır, bununla birlikte aynı zamanda kendi pazarlarını büyütmektedirler. Bu uygulamaların belki de en kötü özelliği bireylerin buldukları lokasyonların kayıt altına alınmasıdır. Bu durum gözetim ve mahremiyet gibi yeni bir tartışma konusu ortaya çıkarmaktadır (Şahoğlu 2018: 259- 260). Bu bağlamda sosyal medyada bireyler düşüncelerini, eylemlerini, bilgilerini ya da fotoğraflarını ifşa etmektedir. Bu ifşalar dolayısıyla bürokratik denetim ve gözetim mekanizmaları resmiyetin dışında günlük pratiklerimizin içine kadar sızmaktadır. Yani özel olan kamusallaşmaktadır. Dolayısıyla bir yandan sıradan insanlar birbirini denetlerken diğer taraftan sıradan insanların iktidar, sermaye ve diğer iktidar grupları tarafından denetlendiği bir mekanizma söz konusudur. Bu bağlamda sosyal medya uygulamaları özellikle de konum gösteren uygulamaların bir yanı azınlığın çoğunluğu izlediği panoptik gözetim, diğer yanı da çoğunluğun azınlığı gözetlediği ve denetlediği sinoptik gözetimdir. Sinoptik gözetim gönüllülük üzerine kuruludur. Birey bir taraftan kendini teşhir etmekte diğer taraftan ise diğer kullanıcılar tarafından gözetlenmektedir. Bu gözetim pratikleri de bireylerin tutum, davranış ve kimlikle olan ilişkilerini kontrol etmekte ve yeniden kurgulamaktadır (Göker 2015: 407).

Foursquare ve Swarm uygulamaları bireylerin lokasyonlarını göstermekte, onların beğenilerini takipçilerine sunmakta, nerede ve hangi saatte ve hangi lokasyonda olduklarını bildirmektedir. Bu işlevleriyle sinoptik denetim sağlanmaktadır. Takipçiler bireyi takip etmekte, işverenler kişinin beğenilerinin haritasını çıkarmakta, kişi kendini ve beğenilerini izleyiciye (takipçileri) sunmaktadır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

Özetle, sosyal medya aracılığıyla bireyler şekillendirilmekte, kimlikleri oluşturulmakta ve denetlenmektedirler. Her yer artık kamusallaştırılmış, özele feda edilmiştir.

4.3. Piyasaların Yeniden Üretimi

Foursquare ve onun entegre programı Swarm dikkatli bakıldığında sermaye/piyasa koşullarının yeniden bireyler üzerinden üretilmesi sağlanmaktadır. Bu yeniden üretim süreci Ritzer'in McDonaldlaştırma kavramının da kısmen içermektedir. Ritzer'in Toplumun Mcdonaldlaştırılması kavramını müşteriler açısından bizlere en iyi belki de Thomas D. İde ve Arthur Cordell'in çalışmasında yer alan bir diyalog anlatmaktadır. Bu diyalog iki akademisyen arasında geçer: "Birkaç yıl önce fast-food zinciri McDonald's "sizin yerinize her şeyi biz yaparız" sloganıyla ortaya çıktı. Aslında McDonald's restoranlarında her şeyi biz onların yerine yapıyoruz. Kuyruğa giriyoruz, yiyecekleri masaya getiriyoruz, çöpleri atıyoruz, tepsilerimizi yerine koyuyoruz. İşgücü maliyeti arttıkça ve teknoloji geliştikçe müşteriler çoğunlukla işin daha fazla kısmını yapıyor" (Ritzer 2011: 76). Swarm uygulamasında gözardı edilen belki de en önemli noktalardan birisi de reklamların da McDonaldlaştırılarak müşterilere yaptırılmasıdır. Müşteri yaptığı check-in sayesinde restoran'ın yıldızlarını almakta, onlar üzerinden uygulamasında bulunan kişilere tavsiye ederek popüleritesi artırmakta bu sayede farkında olmadan şirketin taşıyıcısı durumuna düşmektedir. Bu uygulama aracılığıyla reklam sektörü de sermaye tarafından ücretsiz olarak müşteriye bırakılmaktadır.

Diğer taraftan uygulamada yer alan rozetler bireyin geçmişini özetleyen kısım olarak işlev görmektedir. Bireyin kazanmış olduğu rozetler kullanıcının vaktini hangi tür mekânlarda ve ne kadar süre ile geçirdiğini göstermektedir. Rozetler bireyin gerçek yaşamının birebir göstermese dahi hayalini kurduğu ya da o şekilde görünmek istediği yaşam şeklinin diğer insanlara sunulan birer göstergesi haline gelmektedir. Kullanıcılar uygulama içerisinde yer alan markalar ve mekânlar ile kendisini ilişkilendirip kendi kimliklerini markalar üzerinden kurma yoluna giderken (Uğurlu & Yakın 2015: 221- 227) diğer yandan markanın reklam taşıyıcısı da olmaktadır.

5. DEğERLENDİRME VE SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde yeni teknolojilerin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan sosyal medya uygulamaları toplum içerisindeki sosyal ilişkilerde farklı bir sinerji geliştirmektedir. Gün geçtikçe iletişim araçları arasında kendisini farklı bir yere konumlandıran sosyal medya, bireylerin direkt olarak iletişime geçmesine fırsat tanıyan bir platform işlevi görmektedir. Bu bağlamda sosyal ağlarda konuma dayalı hizmetlerle ilgili olarak kullanıcıların kabulü, olası endişeler ve kullanıcıların bu uygulamaları hayatlarına nasıl entegre etmeye çalıştıkları sosyolojik bağlamda önem arz etmektedir. Günümüzde kimlikleri tanımlamanın referans noktası teknoloji ve onun sağlamış olduğu ağ sistemleridir. Bu ağ

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

sistemleri üzerinde yer alan kişisel mobil uygulamaları sadece vakit geçirmek için değil aynı zamanda bilgi paylaşımı için de kullanılmaktadır. Bilgi paylaşım sitelerinden biri olan Foursquare mekânların lokasyonlarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi için kurulmuşken süreç içerisinde Swarm olarak adlandırılan entegre programla beraber çalışmaya başlamıştır.

Foursquare sadece mekân ve yorum üzerine kurulu olup hizmet bağlamında önemli bir yer edinmiştir. Zaman içerisinde teknik olan Foursquare sosyal olan Swarm'a dönüşmüştür. Uygulamanın sosyal boyutu teknik boyutundan daha önemli hale gelmiştir. Swarm'ın bireyler üzerindeki etkileri azımsanmayacak kadar önemlidir. Öncelikle bu uygulama bireylere puanlar ve ödüller vererek bireylere gönüllü işçilik yaptırmaktadır; kullanıcı bireyler çok düşük bir karşılıkla markaların taşıyıcısı rolünü üstlenmektedirler; bireylere suni kimlik bedenleri sunmaktadır. Bireyler kendilerini görünür kılarken diğer taraftan da farklı iktidar odakları tarafından denetlenmekte ve manipüle edilmektedir. Özetlenecek olursa sosyal medya uygulamaları aracılığıyla günümüzde panoptik kontrol yerini herkesin birbirini gözetlediği ve kontrol ettiği sinoptik kontrole dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Bakır, O. N. ve Aydoğan, S. (2018). Tüketicilerin Foursquare veya Swarm Uygulamalarını Kullanarak Yer Bildirimi Yapma Davranışlarının, Marka Tutumuna ve Satın Alma Niyetine Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*,6 (2), 90-110. DOI:10.14514/BYK.m.2651 5393.2018.6/2.90-110.

Batke, T. (2013). *Location-based Services-Chancen und Perspektiven für ortsbasierte Unternehmenswerbung*, München, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/212253>. (13.02.2023)

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim* (1. b.). (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı

Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2011). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (5.b.). (N. Ökten, Çev.) İstanbul: İletişim

Coser, L. A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları* (2 b.). (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman, Çev.) Ankara.

Cronenberg, T. (2014). *Location Based Services. Chancen standortbezogener Dienste im Mobile Marketing*, Munich, Grin Verlag, <https://www.grin.com/document/308453>.(23.03.2023).

Daştan, İ. (2015). Konum Tabanlı Sosyal Ağ Uygulamalarını Kullanma Davranışları: Genç Kullanıcılar Üzerinde Bir Araştırma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 4 (4), 31-51. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sid/issue/30102/324771>. (20.02.2023)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1421287

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

Field, J. (2008). Sosyal Sermaye (2 b.). (B. Bilgen, B. Şen. Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Göker, G. (2015). İletişimin Mc Donaldlaşması: Sosyal Medya Üzerine Bir İnceleme. Turkish Studies, 10(2), s. 389- 410.

Jourdain, A. ve Naulin, S. (2016). Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları, (1 b.). (Ö. Elitez, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Kisch, J. (2013). Social Media als Erfolgsfaktor von Events. Bachelorarbeit University of Applied Sciences. https://monami.hsmittweida.de/frontdoor/deliver/index/docId/4070/file/BACHELORARBEITJulian_Kisch.pdf. (20.04.2023)

Lichtmanegger, S. (2017). Mobile Marketing – Möglichkeiten und Grenzen mobiler Kommunikation. Bachelorarbeit. University of Applied Sciences (Hochschule Mittweida)

Özdemir, Z. (2015). “Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Öz çekim Kullanımı”. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2 (1), s. 112- 131.

Ritzer, G. (2011). Toplumun Mcdonaldlaştırılması (2 b.). (Ş. S. Kaya, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şahan, H. G. (2013). “Lokasyon Bazlı Sosyal Ağlar Aracılığıyla Selektif Benlik Sunumu”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul

Şahoğlu, C. T. (2018). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Konum Paylaşım Motivasyonları: Foursquare ve Swarm Üzerine Nitel Bir Araştırma. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, s. 257- 278.

Uğurlu, Ö. ve Yakın, M. (2015). Sosyal Medyada Kimlik Temsilinin Mekân Üzerinden Okunması: Foursquare. Ö. Oğuzhan içinde, İletişimde Sosyal Medya-Sosyal Medyada Etkileşim (s. 199-241). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Ülvan, H. (2013). “Foursquare’ de neler yapabilirsiniz, faydaları nelerdir?” <https://foursquareturkiye.com/2013/05/05/foursquarede-neler-yapabilirsiniz-faydalari-nelerdir/>. (22.04.2023)

Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı. Akademik İncelemeler Dergisi, 6(1), s. 125- 135. <https://tr.foursquare.com/about> (25.01.2023)

<https://medium.com/@elmabilgi/swarm-kullan%C4%B1rken-bilmeniz-gerekenler481aaa421012> (05.04.2023)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: *10.38120/banusad.1421287*

BANÜSAD, 2024; 7(1), 50-63

<https://foursquareturkiye.com/2017/08/02/dunyanin-en-cok-check-in-yapilan-mekani-galibiyetini-koruyor/> (15.03.2023)

HAFTADA DÖRT GÜN ÇALIŞMA: YENİ ÇALIŞMA DÜZENİ OLABİLİR Mİ?

Bilal COŞAN¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Sanayi Devrimi'nden miras kalan geleneksel çalışmaya bakışın farklılaşması gerekliliğini güncel olarak literatürde tartışılan haftada dört gün çalışma konusu üzerinden değerlendirmektir. Zira Sanayi Devrimi çalışma dinamiklerine bakıldığında, uzun çalışma saatleri, kötü çalışma koşulları ve düşük ücretlerin en temel sorun alanları olduğu görülmektedir. Ancak zaman içinde, bu kötü koşullar karşısında işçilerin formel ve enformel mücadelesi başlamış çalışma sürelerinde ve koşullarında birtakım düzenlemelerin hayata geçirildiği görülmüştür. Bu bağlamda hafta tatili ile ilgili düzenlemeler kademeli olarak iyileştirilmiş, çalışma süreleri ise kısaltılmıştır. Nitekim günümüzde gelinen noktada özellikle Covid-19 sonrası, hayata geçirilen pilot uygulamalarla beraber haftada dört gün çalışma konusu tartışılmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde daha az sürelerle çalışmanın, iş-yaşam dengesini olumlu etkilediği, verimliliği artırdığı, çalışan bağlılığına pozitif etki ettiği, çevre kirliliğini azalttığı gibi bulgulara ulaşılmıştır. Sonuç olarak tüm sektörler bazında böyle bir uygulama mümkün olmasa da ülkelerin pilot uygulamalarının olumlu sonuçlarının artması, haftada dört gün çalışma sisteminin uygulanabilirliğine olumlu katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, Çalışma, Çalışma Koşulları, Dört Gün Çalışma.

WORKING FOUR DAYS A WEEK: COULD THERE BE A NEW WAY OF WORKING?

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the necessity of differentiating the traditional view of work inherited from the Industrial Revolution through the issue of working four days a week, which has recently been discussed in the literature. Considering the labour dynamics of the Industrial Revolution, it is seen that long working hours, poor working conditions and low wages were the main problems. However, over time, formal and informal struggles of workers against these poor conditions have begun and it has been seen that some arrangements have been implemented in working hours and conditions. In this context, regulations on week holidays were gradually improved and working hours were reduced As a matter of

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bcosan@bandirma.edu.tr

fact, today, especially after the Covid-19 pandemic, the issue of working four days a week is being discussed more frequently with the implementations of new pilot projects. When the relevant literature is examined, it has been found that working for less time has a positive effect on work-life balance, increases productivity, has a positive effect on employee engagement, and reduces environmental pollution. As a result, although such an implementation is not possible for all sectors, the increase in the positive results of the pilot implementations of the countries may contribute positively to the applicability of the four-day working week system.

Keywords: Industrial Revolution, Working, Working conditions, Four Days Working.

1. GİRİŞ

İnsanın varoluşuyla özdeşleşen çalışmanın insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olduğu oldukça açıktır. Bu sebeple çalışmanın tarihini anlayabilmenin yolu insanlık tarihini anlamaktan geçmektedir. “Çalışma” kavramı ekonomi, etik, coğrafya, tarih, işletme, hukuk, endüstri ilişkileri, arkeoloji, yönetim, felsefe, örgütsel davranış, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, teoloji, kadın çalışmaları, insan kaynakları, siyaset bilimi gibi birçok disiplin ve bilim dalı ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu bakımdan çalışmaya yüklenen anlam zamana ve mekâna göre farklılaşabilmektedir. Bu farklılaşmanın dışında, çalışmanın gündelik hayatta önemli bir konu olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu önemine rağmen, çalışma kavramını sorunsallaştırmak ya da çalışmaya dair derin analizler yapmak yerine, çalışma daha çok hayatın olağan akışı içinde değerlendirilmektedir. Çalışma eylemi ücretli bir faaliyet olarak ev dışında ya da evde gerçekleştirilebileceği gibi ücretsiz bir faaliyet olarak evde ya da ev dışında gerçekleştirilebilir. Bu çalışmanın kapsamını ise ücretli emek oluşturmaktadır. Dolayısıyla MÖ 8000 ile MS 1750 yılları arasında emeğe yüklenen anlam bu çalışmanın genel olarak dışındadır. Nitekim bu dönemde çalışmayı tarımla özdeşleştirmek mümkündür. Öte yandan modern fabrikaların, zanaatkarların, vasıfsız işçilerin ve hizmetkarların bir anlamda demo sürümlerine rastlansa da, bu dönemde çalışmanın büyük kısmı ekin ekme ve hayvan gütmeye faaliyetleri etrafında şekillenmiştir (Budd, 2021: 9-27). Çalışmaya yönelik bakış açısında temel kilometre taşlarından biri ise Püriten ahlak olmuştur. Zira bu anlayışla beraber çalışma yüceltilmiş, bir anlamda kutsanmış ve köklü bir değişiklik yaşamıştır (Bozkurt, 2000: 21).

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan işçi sınıfı uzun saatler (bazen günde 14-16 saat) ve kötü koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır. Günümüze kadar belirli yasal düzenlemelerle çalışma saatleri düzenlenmiş olsa da halen birçok ülkede çalışma saatleri oldukça yüksektir. Tüm bu değerlendirmelerin dışında iş dışında boş zaman konusunun da bu araştırmanın sınırları içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Sanayi Devrimi'nin en hararetli zamanlarında artan çalışma saatleri ve kötü çalışma koşulları boş zamanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Zaman içerisinde çalışma ile

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

İlgili yasal düzenlemelerin artması ve çalışma saatlerinin revize edilmesi bu önemi bir kez daha göstermektedir. Bugün gelinen noktada haftada 4 gün çalışma konusu her geçen gün etkisini artırmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilkel toplumlardan günümüze çalışmanın genel görünümü resmedilmiş, sonrasında Sanayi Devrimi ile beraber değişen/dönüşen çalışma dinamikleri tahlil edilmiştir. Son olarak değişen çalışma anlayışı üzerinden haftada dört gün çalışma meselesi, dünyadan ve Türkiye’den örneklerle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. İLKELE TOPLUMDAN SANAYİ TOPLUMUNA ÇALIŞMANIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Sanayi Devrimi ile beraber çalışmada yaşanan değişim değerlendirilmeden önce kısaca İlkel Toplumdan Feodal Topluma çalışmanın genel görünümünü ortaya koymak anlamlı olacaktır. İlkel Toplumlarla özdeşleştirilen avcılık ve toplayıcılık faaliyetinin günümüzden 15.000 yıl öncesine dayandığı ifade edilmektedir. Bu dönemin konu bağlamındaki en temel karakteristiği ise çalışma zamanı ile çalışma dışı zamanın kesin bir şekilde birbirinden ayrılmamış olmasıdır. İlkel toplumlarda çalışma, toplumun her kesiminin yaptığı bir eylem olarak görülmüş, dönemin çalışma disiplinini karakterize eden en önemli unsur ise “toplumsal işbirliği” olmuştur. Erkeklerin avlanması, kadınların çocuklar yardımıyla toplayıcılık faaliyetini sürdürmesi, yaşlıların ise yönetim ve denetim sürecini devam ettirmesi İlkel Toplum’un çalışma ilişkilerini kabaca betimlemektedir. Diğer bir ifadeyle çalışma ayrı bir eylem olarak nitelendirilmemiş, herkesçe her zaman yürütülen bir faaliyet olarak görülmüştür (Keser ve Kümbül Güler, 2021: 73-74).

Özel mülkiyet anlayışının gelişmesi ve üretim ilişkilerinde bu anlayışın öneminin hissedilmesi ile birlikte Köleci Toplum yapısının ortaya çıktığı görülmektedir. Toprağın işlenmeye başlanmasıyla toprağın sahibi olan üreticiler, ihtiyacından fazlasını üretmesi için köle emeği kullanmıştır. Bu dönemde çalışma köleler tarafından gerçekleştirilmiş ve bir anlamda köleler meta olarak değerlendirilmiştir (İlhan, 2020: 317). Köleliğe dair ilk bulgulara M.Ö. 4000’li yıllarda Mısır’da rastlanmıştır. Buna ek olarak Babil, Asur, Hint ve Eski Yunan uygarlıklarında da kölelik oldukça sık rastlanan toplumsal bir gerçekliktir. Nitekim Antik Yunan’da üretim-hizmet döngüsü büyük ölçüde köleler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Gözlü ve Yılmazcan, 2017: 117).

Feodalizm/toprağa dayalı düzen ile birlikte toprak üzerindeki egemenlik parçalanmaya başlamıştır. Önemli faaliyet alanı olarak tarımın ön plana çıktığı bu dönemde sosyal yön tayini toprağı işleyen serf ile toprak sahibi senyör arasında gerçekleşmektedir. Köleci düzenin büyük oranda çözülmesiyle (özellikle Batı Avrupa ve bazı Akdeniz ülkelerimde) feodal üretim tarzının ortaya çıktığı görülmektedir (Aydemir ve Genç, 2011: 228-230). Diğer yandan emeğin toprak mülkiyetine bağlı olduğu feodal dönemde, çalışan serfler bir nevi Antik Çağ’ın köleleri gibi muamele görmüştür. Serfler her ne kadar mal olarak alınıp satılmasalar da toprağa ve toprak sahibine olan bağlılıkları serflerin

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

köleye benzetilmesi açısından önemli bir göstergedir (Keser ve Kümbül Güler, 2021: 79). Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki yaklaşık bin yıllık Avrupa süreci oldukça kaotik geçmiş, bu kaosun bir yansıması da çalışma yaşamında görülmüştür. Nitekim feodal dönemde çiftçi sınıfına dahil ve tarımdan başka hiçbir şey bilmeyen köylülerin yaklaşık %75'i toprağa bağlı serfler olmuştur (Pelz, 2017: 20, 24). Diğer yandan 1750'lerin öncesinde Avrupa'da halkın tarım dışında birçok faaliyet yürüttüğünü söylemek de mümkündür. Bu dönemde zanaatkarların küçük dükkânlarında zanaatını sürdürdüğü, caddelerde tüccarların ürünlerini sattığı görülmektedir. Nitekim kent hayatında halı, mobilya tasarımı, tekstil gibi birçok ürün yüksek kalitede üretilebilmekteydi (Frader, 2006: 19).

Feodal dönemde çalışma genelde dini ve ahlaki olarak erdemli bir davranış olarak görülmüş zira bu dönemde dinin etkisi oldukça hissedilir olmaya başlamıştır. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına uzanan Feodalizmin çöküş süreci ise idari merkezlerin kurulma süreciyle başlamıştır. İdari merkezlerin yönetimindeki hükümdarların ticaret ve sanayiye geliştirme arzusu, korporasyon sisteminin teşvik edilmesine de neden olmuştur (Keser ve Kümbül Güler, 2021: 81-82). Ancak artık ürünün devamlı artırılması için çaba sarf eden feodal beyler serf arasındaki artan çelişki, varlıklarını sürdürmek için kendi aralarında savaşan feodal beylerin yaşadıkları problemler ve feodal iktidarın gelişen tüccarlar ve gücünü artıran kent ve köy kapitalistleri arasındaki sorunları feodalizmin çöküşünde oldukça belirleyici olmuştur. Zenginliğin toprağa atfedildiği ve sosyal ilişkilerin de bu çerçevede şekillendiği bir ortamda, ticaret sermayesinin gelişen seyri mevcut düzenin değişmesinde önemli rol oynamıştır (Aydemir ve Genç, 2011: 239). Diğer bir ifadeyle bu yüzyıllar arasında manüfaktür üretimin artan etkisinin yanı sıra ağırlıklı olarak tarım odaklı üretimin devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bu ürünler uzak yerlere kara ve deniz yoluyla ulaştırılmaktadır. Bu dönemde üretimin "pazar" algısıyla şekillenmesi feodalizmin çözülmesinin ana sebebi olmuştur. Bu durumun olumsuz sonuçlarından etkilenen küçük mülk sahibinin ticaret kapitalizmiyle rekabet edememesi kente göç hareketlerini de hızlandırmıştır. Manüfaktür üretimdeki gelişmelerin zanaatla uğraşan kişileri olumsuz etkilemesi, kitleler halinde imalathanelere doğru hareketi artırmıştır (Aydoğanoglu, 2010: 12-16). Bu bağlamda özellikle Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi iki büyük devrim Batı'da, politik ve sosyo-ekonomik değişimlerin sebebi olması açısından oldukça önemlidir (Berlanstein, 1992: X). Sanayi Devrimi feodalizm ile kapitalizm arasındaki geçiş sürecinde anahtar bir rol üstlenmiştir (Heller, 2011: 176).

Tüm bu değerlendirmelerden hareketle "iş dışı zaman"ın özellikle Roma döneminde iş ve çalışmayla ilişkilendirilmediğini söyleyebilmek mümkündür. Zira o dönemde çalışma alt sınıfa has bir etkinlik olarak değerlendirilirken iş dışı zaman aristokratlar ve iktidar çevreleri için bir ayrıcalıktı. Bu bağlamda iş dışı zaman sınıfsal açıdan farklılaşmaktaydı. Nitekim boş zamanda idareciler; oyun, spor, gladyatör dövüşleri gibi değişik eğlence araçlarına yönelmekteydi. Diğer yandan boş zaman, ruhun

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

arındırılması ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için rahatlama ve insanların deşarj zamanı gibi değerlendirilmekteydi. Ortaçağ'ın ilk zamanlarında ise iş dışı zaman bir dinlenme ve etkinlik zamanından ziyade üst sosyal sınıf için bir temsil alanı olarak görülmekteydi. Söz gelimi soylulara ait bir faaliyet olarak görülmesi, boş zamanın gösteriş, lüks, haz ve israfı özdeşleşmesinde etkili olmuştur (Aytaç, 2002: 234).

3. SANAYİ DEVRİMİ VE SONRASI: ÇALIŞMA VE ÇALIŞMA SÜRESİ ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK

Sanayi Devrimi ile beraber işin tarladan ve evden fabrikaya taşındığı görülmektedir. İş sahibi olmak isteyen halk, cezbedici yerler olan kentlere göç etmek zorunda kalmış, üretim tarlalardan kentlere doğru hareket etmeye başlamıştır. Bu durum kentlerde kısa sürede yeni sanayi merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmanın bir yaşam biçimine dönüştüğü bu dönemde haftalık çalışma süreleri 60 saate kadar yükselmiştir (Keser ve Kümbül Güler, 2021: 84-85). Öyle ki o dönemde; erkek, kadın, çocuk her yaştan insan gece gündüz 12 saati aşan sürelerle çalışmak durumunda kalmıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 46). Örneğin; Manchester'da 1840'lı yıllarda 212 kişinin bir tuvaleti kullandığı, salgın hastalıkların gün geçtikçe yayıldığı ve günlük çalışma süresinin 13-14 saati bulduğu ifade edilmektedir (Günay, 2002: 13). O dönemde bazı fabrikalardaki işçilerin ise üçte ikisi çocuklardan oluşmaktadır. İşçilerin korkunç koşullar altında 12-14 saat çalıştırıldığı hatta çocukların uyanık tutulmak adına amirleri tarafından dövüldüğü görülmektedir. Genelde öğle yemeği için yarım saat akşam yemeği için ise bir saat kadar mola kullanan işçiler, zaman içerisinde daha az çalışma, daha iyi çalışma koşulları ve daha yüksek ücretler için mücadele vermeye başlamışlardır (Mohajan, 2019: 13-14). Toffler'in ifadesiyle *"İkinci Dalga Uygarlığı, günlük yaşamda her şeyi makine sistemlerine uyarlamış, uyku saatlerinden yemek saatlerine kadar her şeyi sıkı bir programa oturtmuştu..."*² (Toffler, 2008: 310).

Manüfaktür üretimin artış gösterdiği 17. yüzyılda yıllık 1980 saate yükselen çalışma süreleri, Sanayi Devrimi ve makinelerin kullanılmaya başlamasıyla azalmamış tam aksine çalışma sürelerinde artış eğilimi devam etmiştir. Nitekim 1840'lı yıllarda İngiltere'de 52 haftalık hesaplama üzerinden çalışma süreleri 3588 saat, 1850'li yıllarda Amerika'da 3650 saate ulaşmıştır. İngiltere'de ağır çalışma koşullarının olduğu (sweatshop) atölyelerde haftalık çalışma süresi ise 80 saat seviyesindedir. ABD'de tüm sanayi kollarında ortalama 70 saat olan haftalık çalışma süresinin %35'lik bir azalışla 45 saat seviyelerine ulaşması 1930'lu yılları bulmuştur (Selçuk, 2011: 4140-4141).

19. yy süresince hükümetlerin aldıkları kararlar, çalışma saatleri ve düzenli molalarla alakalı bir dizi iyileşmeyi beraberinde getirmiştir. Örneğin 1802 yılında çıkarılan ilk Fabrikalar Kanunu'nda çocuk

² İkinci Dalga'dan kastedilen Sanayi Devrimi'dir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

işçilerin çalışma süreleri revize edilmiş ve günlük 12 saat ve haftalık 58 saat olarak sınırlandırılmıştır. 1847 yılındaki On Saat Yasası ile çalışma süreleri bir miktar daha kısaltılmıştır. Bu ve buna benzer düzenlemelerle günlük ve haftalık çalışma sürelerinin düzenlendiği birçok kanunun hayata geçtiği bilinmektedir (Çiçek ve Öçal, 2016). Bu süreçte sendikaların en büyük başarılarından birinin Cumartesi ve Pazar gününü tatil yaptırma mücadeleleri olduğu söylenebilir. Sendikalar dışında bireysel işçi mücadeleleri, eğlence endüstrisi baskıları da tatil hareketlerinin yayılmasına zemin hazırlamıştır (Beaven, 2021).

Bu açıklamalardan hareketle modern çalışma hayatında “iş dışı zaman” meselesiyle ilgili de kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Çünkü Ortaçağ’dan kalan zenginlik ve itibar her ne kadar yapay da olsa bir şekilde modern topluma taşınmıştır. Bu durum özellikle 18. yüzyılda iş ve çalışma ile ilgili yaşanan değişimlerle daha da hızlanmıştır. Nitekim Püriten ahlak iş ve iş dışı zamanın şekillenmesinde oldukça belirleyici olmuştur. Dini argümanlar üzerinden ekonomik kazanç ve bireysel girişim gerekliliği ilahi ödüllere vurguyu artırmış bu durum da çalışma faaliyetini yeniden yapılandırmıştır. Weber’in Protestan Ahlakı ve Kapitalizm’in Ruhu isimli çalışmasında da vurguladığı ve sanayi kapitalizminin özünü oluşturan bu değişim, iş ve aile hayatını da yapılandırmıştır. Bu bağlamda boş zamanın israf olduğu, aylaklığın ve hedonizmin günah olarak nitelendirildiği Püriten ahlakta, çalışma ve çile çekmek kutsanmış, dünyevi zevklerden kaçınmak da öğütlenmiştir. Bu durum çalışma ilişkilerinin ve iş dışı zamanın Protestan ahlakla yeniden şekillendiğini göstermektedir. Fordist üretim neticesinde zaman yönetiminin kaybedilmesi artan işgücü devir hızlarını beraberinde getirmiştir. Çalışmanın hayatın merkezine oturduğu bu dönemde işçi sınıfının hak arayış mücadelesi ve sendikal hareketler neticesinde daha az çalışma süresi ve yüksek ücret talepleri artarak devam etmiştir. Ayrıca refah devleti uygulamalarının artışı iş dışı zaman meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır (Kul Parlak, 2015: 37-39).

Özetle modern hafta sonu olgusu tekdüze ve aniden gerçekleşmemiştir. Hafta sonu kampanyaları 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında başlasa da bu kampanyaların kabul görmesi 50 yılı aşmıştır. Günümüz 48 saatlik iznin zemininin hazırlığı ise 1930’lu yılları bulmuştur (Beaven, 2020). Günümüzde ise benzer tartışmaların haftada dört gün çalışma üzerinden devam ettiği görülmektedir. İki günlük tatilin işçi devamsızlığını azalttığı ve verimliliği artırdığı gerçeğinden hareketle, beş gün çalışmanın dört güne düşürülmesi ile ilgili tartışmaların artarak devam ettiği Covid-19 pandemisi sonrası daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede dört gün çalışma/daha az sürelerle çalışma ile ilgili bulguların değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

4. GÜNCEL BİR KONU OLARAK DÖRT GÜN ÇALIŞMA OLGUSU

Son yıllarda daha kısa sürelerle çalışmaya ilgi artarak devam etmektedir. Ülkelerin bu anlamdaki girişimlerinin bu ölçüde ses getirme nedeni, daha az sürelerle çalışmanın/dört gün çalışmanın toplumsal sorunların birçoğunu ele alma potansiyeline sahip bir gündemi barındırmasıdır. Özellikle Covid-19 salgını sonrası sosyal eşitsizliğin artması, çalışanların ruhsal durumlarının kötüleşmesi ve turizm/konaklama sektörlerinin canlandırılması ihtiyacı dört gün çalışma meselesinin gündem olmasında belirleyici olan faktörlerden birkaçıdır. Diğer yandan haftada dört gün çalışma uygulaması etrafındaki tartışmaların büyük bir kısmı verimlilik artışıyla da ilişkilendirilmektedir. Çalışma saatlerindeki genel bir azalmanın ise pozitif anlamda büyük toplumsal değişikliklere neden olabileceği iddia edilmektedir. Bu minvalde bu durumun ulusal bir politika stratejisi olması eşitsizlik ve sürdürülebilirlik gibi iki önemli meselenin çözüme kavuşmasına yardımcı olabileceğine inanılmaktadır (Chung, 2022: 551-552). Dört günlük çalışma, tam zamanlı standart çalışma süresinin (şu anda çoğu ülkede 36-40 saat) dört güne veya haftada 30-32 saat bandına indirilmesini ifade etmektedir. Bu süreçte ücretlerde bir azalma olmaması ise temel esas kabul edilmektedir (Pang, 2019; Coote vd. 2021).

Dört gün çalışma meselesinin dünyaca ilgi toplamasının ilk nedeni üretkenlik kazanımı açısından bir potansiyel barındırıyor olmasıdır. (Pang, 2019; Stronge vd. 2019: 3). Zira bir işi bitirmek için kısa odaklanılmış saatler, bir işe uzun saatler odaklanmaya kıyasla üretkenliğin artmasında etkili olabilmektedir (Pencavel, 2015: 1; Künn-Nelen vd. 2013: 1172). Nitekim ortalama bir Birleşik Krallık çalışanı günlük 8 saatlik iş gününün büyük bir kısmını kahve yapmak, haber okumak, meslektaşlarıyla konuşmak gibi iş dışı aktivitelerde geçirmektedir (Vocuhcloud, 2016). Dahası uzun saatler yeterli dinlenmeden çalışma, çeşitli sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda artan hastalıklar, devamsızlıklar, işten ayrılma niyetleri gibi birçok mesele şirketler için ciddi maliyet unsuru haline gelmektedir (Caruso vd., 2006: 930-931).

Literatürde uzun çalışma saatlerinin gereklilik olmaktan ziyade performatif olduğu eleştirilerin bir diğeridir. Söz gelimi uzun süre çalıştığını bildiren işçilerin birçoğu aslında çalıştıkları saatlerin sayısını abartma eğilimi içerisinde. Ancak birçok kurum, uzun saatler çalışmayı bir şirket bağlılığı olarak değerlendirdiği için birçok çalışan performans göstermek ya da çalışıyormuş gibi yapmak durumunda kalabilmektedir. Uzun saatler çalışma kültürünün bir sonucu olarak boş zamandan ziyade iş, baskın bir sosyal statü göstergesi olarak görülmektedir. Uzun saat çalışan kişiler bu çalışma şeklini bir sosyal statü, başarı ve üstünlük göstergesi olarak servis etmektedir (Chung, 2022: 554).

Uzun çalışma saatlerinin doğrudan olumsuz sonuçlarından bir diğeri, bireylerin sağlığı ve esenliği üzerindeki etkisidir. Birtakım çalışmalar uzun çalışma saatlerinin fiziksel ve mental etkilerini ortaya koymaktadır (Caruso vd. 2006: 935). Ayrıca uzun çalışma saatleri ebeveynlerin çocuklarla daha az vakit

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

geçirmesine neden olduğu için bu süreçte çocukların duygusal, bilişsel ve fiziksel iyilik halleri olumsuz etkilenebilmektedir (Johnson vd. 2013: 58-59). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporunda, 2016 yılında haftada en az 55 saat çalışmanın bir sonucu olarak 745.000 kişinin öldüğünü rapor etmiştir. Ayrıca raporda 2000-2016 yılları arasında uzun çalışma saatlerine bağlı kalp hastalığından kaynaklı ölümlerin sayısının %42, felçten kaynaklı ölümlerinin sayısının ise %19 arttığı ifade edilmektedir. Ayrıca raporda işe bağlı toplam tahmini hastalık yükünün üçte birinden uzun çalışma saatlerinin sorumlu olduğu ifade edilmiştir (WHO, 2021).

Uzun saatler çalışma kültürü diğer yandan sosyal ilişkileri zayıflatması açısından da sorun teşkil etmektedir. Zira uzun saatler çalışılmayacağı düşünülen çalışanlar damgalanabilmektedir. Daha az çalışma arzusu, ideal çalışma kültürüne karşı bir duruş olduğu için esnek çalışmaya rağbet gösteren ya da bu çalışma biçimini olumlayan çalışanlar şirket içerisinde negatif bir intibah uyandırabilmektedir (Williams vd., 2013: 211). Bu sebeple esnek çalışma düzeni kullanan çalışanlar iş arkadaşları ya da yöneticileri tarafından damgalanabilmektedir. Dolayısıyla daha az/esnek çalışan çalışanların, iş arkadaşları ya da yöneticilere üstü örtülü olarak verdikleri “iş dışında başka sorumluluklarınız da var” mesajının çalışanların işe adanmışlığını negatif etkileyeceğine inanılmaktadır (Chung, 2022: 556). Hâlbuki iş-yaşam dengesini gözeten çalışanların daha üretken olduğuna dair çalışmalar mevcuttur (Kelliher ve Menezes, 2019: 53-54). Diğer yandan pandemi döneminde iş-yaşam dengesiyle alakalı negatif bir tablonun oluştuğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Otluoğlu, Yılmaz ve Dalkılıç, 2021; Aksu ve Orak, 2022).

Dört gün çalışma haftası çalışanların refahı ile ilgi sorunları azaltabilecek pozitif ipuçları da sunmaktadır. En temelde dört gün çalışma düzeniyle beraber, uzun saatler çalışma ya da aşırı çalışmadan kaynaklanan sorunlar (Kelly ve Moen, 2020: 18) ortadan kalkabilir. Daha az çalışma saati bireylere daha çabuk iyileşme fırsatı sunabileceği (hastalık vb.) gibi aile ile daha fazla zaman geçirme, iş dışındaki faaliyetlere ve arkadaşlara daha fazla zaman ayırabilme fırsatı da sunmaktadır (Chung, 2021). Gerçekten de Hem Fransa’da hem Portekiz’de farklı yıllarda haftalık çalışma sürelerinin azaltılması, çalışanların refahını ve yaşam tatminini artırırken, iş-yaşam dengesi çatışmasını azaltmıştır (Lepinteur, 2019: 204). İzlanda’da da benzer sonuçlara ulaşıldığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Haralddson ve Kellam, 2021: 6).

Dört gün çalışmanın işgücü piyasasındaki eşitsizliklerin azaltılmasına da yardımcı olabileceği ifade edilmektedir. İş paylaşımı yoluyla çalışanlar arasında çalışma saatlerinin yeniden dağıtılması, aşırı çalışanların yaşadığı güvencesizliğin ortadan kalkmasında etkili olabilmektedir (Coote vd. 2021: 66). Nitekim İskoç kamu sektöründe haftada dört gün çalışmaya geçilmesinin 45.000 ile 49.000 arasında yeni (düzgün) iş imkânı oluşturduğu ifade edilmektedir (Autonomy, 2020). Ayrıca daha kısa çalışma

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

saatleri kadınların diğer sorumluluklarına daha fazla zaman ayırmasına katkı sağlayabilir. Son olarak daha az çalışma sürelerinin karbon emisyonun azalmasına ve küresel ısınma sorununa olumlu etki edeceğine dair çalışmalar da bulunmaktadır (Knight vd., 2013: 698). Nihayetinde iş merkezli bir toplumdaki uzaklaşarak hayatın diğer alanlarına eşit değer verildiği bir algının dört gün çalışma düzeniyle daha mümkün olabileceği görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ülke örnekleri üzerinden mevcut uygulamalar değerlendirilecektir.

5. DÖRT GÜN ÇALIŞMANIN PRATİKTEKİ YANSIMALARI

Özellikle pandemi sonrasında dört gün çalışma konusunun daha popüler hale geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak pandemi öncesinde de bazı ülkelerin dört gün çalışma ile ilgili somut adımları olmuştur. Çalışmanın bu kısmında belli ülke örnekleri üzerinden dört gün çalışma konusu değerlendirilecektir.

İzlanda: 2015-2019 yılları arasında ülke işgücünün yaklaşık %1'ine tekabül eden 2500 kamu personeli, pilot uygulama ile 40 saat yerine 35-36 saat çalışmıştır. Bu süreçte maaşlarında hiçbir kesinti yaşanmayan bu çalışanların stres seviyesinde azalma görülürken verimliliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. 2021 yılında İzlanda alışanlarının yaklaşık %86'sı daha kısa süreli mesai yapmayı tercih etmiştir. Ülkedeki Sürdürülebilirlik ve Demokrasi Derneği yayımladığı analizde “Ülkedeki denemeler çalışma saatlerinin azaltılmasının, hizmet sunumuna olumsuz yansıyacağı kanısını yıkıyor” açıklaması yer almıştır. Çalışma sürelerinin azalması ile birlikte üretim aşamasında ya da hizmet sunumunda bir aksama yaşamadığı gözlemlenmiştir (Euronews, 2021).

Yeni Zelanda ve Avustralya: Dove, Rexona, Persil, Continental vb. ürünlerin üreticisi olan Unilever, Avustralya ve Yeni Zelanda'da dört günlük çalışma haftası deneyimi uyguladığını açıklamıştır. 80 çalışanın denemeye katıldığı 18 aylık pilot uygulamada mevcut çalışma saatinin %80'i kadar çalışarak maaşlarının %100'ünü alan personeller %100 ürün üretimine devam etmiştir. Yeni Zelanda denemesinden elde edilen bulgulara göre personelin büyük çoğunluğunun şirket bağlılığının arttığı ve devamsızlığın %34 azaldığı tespit edilmiştir. Bireysel esenliğin arttığı, stresin ise %33 azaldığı diğer bulgular arasındadır. İş-yaşam çatışmasından kaynaklı sorunların % 67 düştüğü ayrıca işteki güç ve dinçlik duygularının da %15 oranında arttığı ifade edilmiştir. İlk denemesi 1 Aralık 2020'den 30 Haziran 2022'ye kadar devam eden Yeni Zelanda'daki dört gün çalışma denemesinin başarılı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir (4dayweek, 2023).

Birleşik Krallık: Birleşik Krallık 60'tan fazla şirket ile Haziran 2022-Aralık 2022 arasında dört günlük çalışma haftası denemiştir. Süreç sonunda katılımcı şirketlerin %90'ından fazlası dört günlük çalışma haftası ile devam etmeyi tercih etmiştir. Dört günlük çalışmayı destekleyenler, çalışmanın üretkenliğini

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

artırdığını söylerken eleştiriler ise daha çok bu çalışma biçiminin belli sektörlerde pratik olamayacağı şeklinde olmuştur. Elde edilen bulgulara göre kişilerin gelirleri aynı kalmış, hastalıklı geçirilen gün sayısında ise %65 düşüş görülmüştür. Ayrıca çalışanların %71'i ise daha düşük tükenmişlik seviyesi yaşadığını bildirmiştir. 61 şirketten 56'sı pilot uygulamadan sonra dört günlük denemeye devam edeceğini ifade ederken 18 şirket bu uygulamayı kalıcı hale getireceğini belirtmiştir. Denemenin pazarlama, reklamcılık, finans, dijital üretim ve gıda perakendeciliği gibi çok geniş sektörlerde 2900 çalışanla yapıldığı (World Economic Forum, 2023) ve sonuçların genel itibarıyla olumlu çıktılar olduğu ifade edilebilir.

Belçika: Belçika'da da beş gün yerine dört gün çalışma yakın bir tarihte yürürlüğe girmiştir. Belçika'daki uygulama ise diğer ülke örneklerinden farklı bir yapıya sahiptir. Hükümet tarafından hazırlanan ve yürürlüğe giren düzenlemede beş gün yerine dört gün çalışmayı tercih edenler haftalık mesai saatleri azalmadan bu haktan yararlanabilecektir. Diğer bir deyişle dört gün çalışmak isteyen kişiler beş günlük mesai saatini doldurmak zorunda kalacaktır (Euronews, 2022). Avrupa Birliği içerisinde dört gün çalışma uygulamasını tanıyan ilk ülke olan Belçika'da henüz kişilerin bu çalışma düzenine çok rağbet göstermediği ifade edilmektedir. Tam zamanlı çalışanların henüz sadece %0,73'ü bu çalışma sistemini tercih etmektedir (AA, 2023). Mesai sürelerinde herhangi bir azalmaya gitmeden mevcut uygulamanın yürürlüğe girmesi dört gün çalışma uygulamasının tercih edilmemesinde etkili olan faktörlerden biri olabilir.

Portekiz: Portekiz de son zamanda dört gün çalışma denemelerine katılan ülkelerden biri olmuştur. 39 özel sektör işletmesinin hükümet tarafından finanse edilmesiyle birlikte 4 Day Week Global hareketiyle ortaklaşa bir şekilde bu deneyi gerçekleştireceği ifade edilmektedir. Henüz deneme aşamasına yeni geçilen çalışmanın sonuçları neticelenmemiştir. Ancak Portekiz işgücünün %72'sinin haftada 40 saatten fazla çalıştığı gerçeği göz önüne alındığında, (Liu, 2023) denemenin pozitif neticelerinin çalışma saatleri üzerinde olumlu bir etkisi olacağı ifade edilebilir.

Japonya: Japon şirketlerinin bazıları çalışanların ev içi sorumluluklarını yerine getirebilmek ya da iş dışında yeni beceriler kazanmaları için dört gün çalışma uygulamasını hayata geçirmiştir. Japonya'da bu yeni çalışma düzeninin şirketler seviyesinde ne ölçüde ilgi göreceği ise henüz belirsizliğini korumaktadır. Panasonic başta olmak üzere birtakım firmaların son zamanlarda mali bir yıl boyunca her hafta üçüncü bir gün izin seçeneği sunacağı ve dört günlük çalışma süresini benimseyeceği ifade edilmektedir (Shimizu, 2022).

İspanya: İspanya'da solcu yönetimin 250'den az çalışanı olan İspanyol şirketlerinin haftalık çalışma saatlerini düşürmeyi amaçlayan pilot hükümet planına başvurmayı düşündükleri ifade edilmektedir. Hükümet, projeye katılım şartlarını sıralayarak 9,6 milyon Euro'luk destek paketi vereceğini

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

açıklamıştır. Projede, çalışanların yaklaşık %23 ile %30'unun tam maaş alarak en az %10 daha az saat çalıştırılması amaçlanmaktadır. Hükümetin önümüzdeki Kasım ayına kadar başvuruları yanıtlaması beklenirken şirketlerin denemeyi en az iki yıl süreyle yürütmeleri talep edilmektedir. Diğer yandan ülkenin kıyı şehri olan Valencia'da dört günlük çalışma haftası bir aylık bir denemeyi yürütmeye başlamış, şehrin yaklaşık 800.000 kişilik tüm nüfusu arka arkaya dört pazartesi gününe denk gelecek şekilde yerel tatiller ilan etmiştir. Sonuçları yakın zaman içerisinde kamuoyuyla paylaşılacak olan bu denemede çalışma süresinin kısalmasının yakıt emisyonları ve insanların refahı gibi konular üzerinde ne gibi etkilerinin olacağını kamuoyuyla paylaşılması amaçlanmıştır (Carreño, 2023).

ABD: ABD'de şirket ve kuruluşların büyük çoğunluğu hala beş günlük çalışma haftasında faaliyet gösterirken birtakım savunucu gruplar, ücretlerde azalma olmaksızın 32 saatlik ve dört gün çalışmaya tekabül eden pilot uygulamaları hayata geçirmektedir. Diğer yandan personel alımı, düşük üretkenlik, artan maliyetler, operasyonlardaki karmaşık değişiklikler gibi engeller gibi sebeplerden kısaltılmış çalışma haftası geniş çapta benimsenememektedir (Abril, 2023).

Hindistan: Hindistan'da da hükümet ve sivil toplum şirketlerinin çoğu altı günlük bir programa göre çalışmaktadır. Bazı büyük şehirlerde beş günlük çalışma hayata geçirilmişken, küçük şehir ve kasabalar için beş gün çalışmanın pek mümkün gözükmediği ifade edilmektedir. Diğer yandan TAC Security, Swiggy, OYO, MullenLowe, Lintas Group, DDB Mudra gibi ajansların dört gün çalışma deneyimleri olsa da sonuçların olumlu olmadığı vurgulanmıştır (Jain, 2023).

6. TÜRKİYE'DE DÖRT GÜN ÇALIŞMAYA DAİR İPUÇLARI

TÜİK'in Ocak 2023 İşgücü İstatistikleri Raporu'na göre mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış haftalık ortalama fiili çalışma süresi 44,9 saat olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2023). Bu süre birçok ülkenin haftalık ortalama çalışma süresinden daha yüksektir. Nitekim OECD 2022 yılı verilerine göre; Avusturya'da haftalık ortalama çalışma süresi 35,2 saat, Danimarka'da 33,4 saat, Estonya'da 37,5 saat, Finlandiya'da 36,3 saat, Fransa'da 36,3 saat, Almanya'da 34,5 saat, Lüksemburg'da 38,1 saat, Hollanda'da 30,4 saat, Norveç'te 33,8 saat, İspanya'da 36,6 saat, ABD'de 38,8 saattir (OECD, 2023).

4857 sayılı İş Kanunu'na göre Türkiye'de genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırk beş saat olarak belirlenmiştir. Belirlenen iş günlerinde çalışmış olmak koşuluyla yedi günlük bir zaman dilimi içerisinde en az 24 saat dinlenme (hafta tatili) izni de aynı kanunda belirtilmiştir (4857 sayılı İş Kanunu). 657 sayılı Kanun'da ise memurların haftalık çalışma süresi genel olarak 40 saat olarak belirlenmiş, Cumartesi ve Pazar günleri ise tatil günleri olarak düzenlenmiştir (657 sayılı Devlet Memurları Kanunu)³. Birçok gelişmiş ülkeye kıyasla daha yüksek ortalama çalışma sürelerine sahip

³ Kanunların ilgili maddelerinde konuyla alakalı daha detaylı açıklamalar bulunabilir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

Türkiye’de dört gün çalışma modeli denenebilir mi sorusunun cevabını vermek için henüz erken olsa da birkaç müstakil uygulamanın da var olduğu bilinmektedir.

Elyaf üreticisi olan Aksa Akrilik firması 3 ay devam eden pilot uygulama sonrasında 4 gün mesai uygulanması kararını devam ettireceğini duyurmuştur. Firmanın yönetim kurulu üyesi bu süreçte çalışanlarının iş-yaşam dengesi, motivasyon ve verimliliğe dair çıktılarının pozitif yönde etkilendiğini belirtmiştir. Şirket çalışanları pilot uygulama döneminde 08.00-17.00 saatleri arasında çalışmaya devam ederek bir gün fazladan izin kullanmış ve bu dönemde çalışan sayısında bir artışa gitmeden norm kadrosuyla süreci yönetmiştir. 225 çalışan için ise bu uygulamanın kalıcı hale geldiği açıklanmıştır. 193 çalışan üzerinden yapılan anket sonuçlarına göre ise; çalışanlarının %93’ünün motivasyonun arttığı, %97’sinin işlerinin aksamadığı, %94’ünün iş-yaşam dengesinin olumlu etkilendiği, %85’inin çalışma verimliliğinin arttığı, %89’unun eğitim ve toplantı organizasyonlarında aksama yaşamadığı, %86’sının şirkete bağlılığının arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca 4 gün mesai uygulamasından sonra şirkete yapılan nitelikli iş başvurusunun da %100 artış gösterdiği ifade edilmiştir (DHA, 2023)

Bir diğer örnek de TİSVA’ya aittir. Türkiye İsrافی Önleme Vakfı 1 Şubat 2020’den itibaren 5 gün yerine 4 gün çalışma modeline geçmiştir. 4 gün çalışma düzenine geçildikten sonra yapılan hesaplamalarda kurumun sadece 1 yıl içerisinde 192.000 TL araç yakıt tasarrufu sağladığı, 184.400 TL harcırah ve konaklama tasarrufu sağladığı, 458.516 TL de ofis giderleri tasarrufu sağladığı raporlanmıştır. Ayrıca mevcut personelin %99,55 oranla 4 gün çalışma düzeninden memnun kaldığı ifade edilmiştir. “Hepitalist⁴ İnsan Hepitalist Türkiye” prensibiyle 4 Nisan 2022 tarihinden itibaren de günlük 7 saat çalışma modeli hayata geçirilmiş, çalışanların %93,6’sının bu çalışmadan memnun olduğu ifade edilmiştir. Çalışanların %90’ı 7 saat çalışma modelinin kendi yaşantıları ve aile yaşantılarını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. 7 saat çalışma modeliyle beraber personelin kurum sadakati ve verimliliği artmıştır. 1 saat daha az çalışma neticesinde ofis ve yakıt giderleri maliyetlerinden 132.000 TL tasarruf sağlanmıştır. Mevcut verimlilik ve memnuniyet artışının yıllık tasarruf miktarının ise 590.516 TL olduğu raporlanmıştır. Ayrıca 15 Ağustos 2022 tarihinde yapılan anketin olumlu neticelerinden hareketle 3 Ekim 2023 tarihinden itibaren pilot şubelerde haftada 4 gün günde 6 saat çalışma sistemi hayata geçirilmiştir. Yapılan ikinci anket neticesinde çalışanların %96,7’si 6 saat çalışma sistemi ile ilgili olumlu görüş bildirmiştir. Ayrıca çalışanların %100’ü bu çalışma sisteminin kuruma katma değer sağlayacağını, %95,5’i kuruma olan bağının artacağını ifade etmiştir. Yine %95,5’lik kesim bu çalışma düzeninin sürdürülebilir olduğunu vurgulamıştır. Çalışanlar bu çalışma

⁴ “Gelirden çok mutlulukla ilgili anlayışın en üst seviyeye çıkarılmasına katkı sağlayan yeni bir ekonomik sistem, sosyopolitik felsefe ve kültürel kalkınma paradigmasıdır hepitalizm. Yeryüzündeki bütün yaşamda mutluluğun, öznel iyi oluşun ve özgürlüğün sağlanmasını önerir. Yerelleşmeyi, sadeciliği savunur. Mutluluğu, özgürlüğü, dinginliği, sevgiyi, çevreciliği, adaleti, hakkaniyeti, hoşgörüyü sadecilikle birlikte gerçekleştirilmeye çalışan kişiye de hepitalist denir.” (TİSVA, 2023).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

düzeniyle beraber; zaman tasarrufu sağlayacağını, daha verimli çalışacağını, motivasyonlarının artacağını, kuruma bağlılıklarının artacağını, kurum giderlerinin azalacağını, bireysel zaman ve sosyal hayata daha çok vakit ayırabileceklerini dile getirmiştir (TİSVA, 2023: 101-109).

Bakanlık düzeyinde bir zihni değişimin yaşanması gerekliliğinin vurgulanması dört gün çalışma uygulamasında bir diğer önemli noktadır. Nitekim bir önceki Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Vedat Bilgin, mesai saatlerinin yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. 2023 yılı 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü'nde 45 saat olan çalışma süresinin kısaltılması gerektiğine vurgu yapan Bilgin, çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Bilgin:

“Bu 8 saat talebinin olduğu dönem hepimizin bildiğı gibi sanayi çağının başladığı dönemdi. Herhalde araya giren bu teknolojik değişimle, bu teknolojik devrimle işçilerin, emekçilerin, hizmet sektöründe çalışan emekçilerin ürettikleri değer, ürettikleri ürün, ürettikleri hizmet katlanarak artmıştır. Bunun için artık günümüzde tartışılması gereken, bu 1 Mayıslarda tartışılması gereken ilk şey çalışma sürelerinin halen sanayi çağının başlangıcında talep edilen 8 saat civarında kalması olabilir mi? Elbette açıkça olamaz. Dolayısıyla biz Türkler de çalışma hayatımızı modernize ederek çalışma sürelerinin yeniden daha insani şartlarda, emeğin verimliliğini birim verimliliğindeki artışı dikkate alarak yeniden düzenlemek durumundayız.” açıklamasında bulunmuştur (NTV, 2023).

TBMM Başkanlığı Genel Sekreterliği Araştırma Hizmetleri Başkanlığı da 2023 Ekim ayı içinde “Çeşitli Ülkelerde Çalışma, Dinlenme ve Kısaltılmış Çalışma Süresi” başlıklı raporuyla dünyada ve Türkiye'deki çalışma ve dinlenme sürecine ilişkin tarihsel süreci değerlendirmeye almıştır. Çalışmada ülkeler dair pozitif bulgulara yer verilirken enflasyon ve istihdam sorunlarına dair çekinceler de ifade edilmiştir (TRT, 2023). Benzer şekilde farklı partilere ait milletvekillerinden 2023 Eylül ve Kasım ayları içinde sırasıyla devlet memurları (657) ve işçiler (4857) için çalışma saatlerinin düşürülmesine yönelik kanun teklifleri sunulmuştur (TBMM Kanun Teklifleri, 2023a; TBMM Kanun Teklifleri, 2023b).

Tüm bu açıklamalardan hareketle, şüphesiz sektörel bazda (kamu ve özel sektör düzeyinde) hem dört gün çalışma uygulaması hem de çalışma sürelerinin kısaltılması ile ilgili adımların kademeli olarak hayata geçirilmesinin olumlu/olumsuz sonuçlarını zaman içerisinde görmek mümkün olacaktır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

İlk insanlıktan bu yana konuşulan çalışma olgusu her dönemin kendi dinamikleriyle değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu bağlamda İkel Toplum'da “çalışma” ve “çalışma dışı” zamanı birbirinden ayırmak mümkün olmamış ve çalışma dinamiklerinin temelini “toplumsal işbirliği” oluşturmuştur. Özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla beraber çalışma dinamiklerinde köklü değişiklikler

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

yaşanmış, artı(k) değer ve buna paralel olarak Köleci Toplum düzeninin oluştuğu görülmüştür. Yerleşik hayata geçiş ve sonrasında tarım faaliyetlerinin hız kazanması ise Feodal dönemin doğuşunu hızlandırmıştır. Bu bağlamda köleliğin sonu gelirken serfler açısından ise bu süreç sonun başlangıcı olmuştur. Nitekim Feodal dönemin yeni köleleri serfler olmuştur.

Modern anlamda çalışma hayatının tarihçesine bakıldığında ise birçok köklü değişimin yaşandığı görülmektedir. Sanayi Devrimi ve sonrasında çalışma şartlarında yaşanan değişim ve dönüşüm bunun en temel örneğidir. Bu süreçte uzun çalışma saatleri, zaman yönetiminin kişilerin elinden alınması gibi radikal değişiklikler aslında insanların alışık olmadığı yeni bir düzen haline gelmiştir. Nitekim bu düzene alışamayan işçilerin formel ve enformel mücadelelerini başlatması da çok uzun zaman almamış, hak arayışları hızlı bir şekilde başlamıştır. Zaman içerisinde işçiler lehine belli kazanımlar elde edilmeye başlanmış olsa da çalışma sürelerinin günümüz koşullarına gelmesinin tarihçesi oldukça yenidir. Hatta günümüzde birçok az gelişmiş ülke hala Sanayi Devrimi koşullarını aratmayacak çalışma dinamiklerine sahiptir. Diğer yandan Covid-19 pandemisi sonrası, geçmişte var olan esnek çalışma biçimlerinin gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde daha sık denendiğine tanıklık edilmeye başlanmış, bu minvalde son birkaç senedir birçok ülkenin pilot çalışma uygulaması olarak yeni bir çalışma düzenini denediği görülmüştür. Haftada 4 gün çalışma olarak hayata geçirilen bu uygulama, genel olarak işçilerin %20 daha az çalıştığı ancak ücretlerinden herhangi bir kesinti yapılmadığı yeni çalışma düzenini ifade etmektedir. Bu süreçte birtakım ülkeler mevcut çalışma sürelerini azaltmadan mesai saatlerini 4 güne sıkıştırmayı hedeflese de bu uygulamadan asıl beklenen hiçbir ücret kaybı yaşamadan çalışma saatlerinin düşürülerek bu uygulamanın hayata geçirilmesidir. Bu süreçte ülkelerin birçoğunun pilot uygulama sonuçları işçiler lehine olumlu sonuçlar verirken henüz böyle bir uygulamanın kısa süre içerisinde yaygınlaşmasını beklemenin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Ülkelerin farklı içsel dinamiklerinden kaynaklı kısa çalışmanın oluşturabileceği problemlerin öngörülememesi de bu anlamda eş zamanlı uygulanamamasında oldukça belirleyicidir. Enflasyon, istihdam edilebilirlik, verimlilik vb. alanlardaki oluşabilecek soru(n)lardan kaynaklı endişeler de bu geçiş sürecini yavaşlatan unsurlardan bazılarıdır. Benzer şekilde Hindistan, Çin gibi kalabalık nüfuslu ülkelerde ya da küçük işletmelerin yoğun olduğu ülkelerde dört gün çalışma ya da daha az sürelerle çalışmanın hayata geçirilmesi için kapsamlı çalışmalara ve zamana ihtiyaç olduğu gerçeği de ihmal edilmemelidir.

Türkiye’de de hem kamuda hem özel sektörde geleneksel çalışma kalıplarının kırılması kısa vadede mümkün gözükmemektedir. Nitekim iş-yaşam dengesi noktasında sağlanan kolaylıklar genel olarak yönetim kadrosu nezdinde çok olumlu karşılanmamakta, çoğu zaman da karşılık bulmamaktadır. Diğer yandan Türkiye’nin birçok gelişmiş ülkeye kıyasla mevcut çalışma sürelerinin uzunluğu da dört gün çalışma pratiğinin kısa vadede gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını ipuçlarını vermektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

Ancak dört gün çalışma pratiği ile ilgili hem özel sektörde hem kamu sektöründe bir farkındalık oluşturulması ve pilot uygulamaların yaygınlaştırılması bu değişimin daha çabuk gerçekleşmesine katkı sunabilir. İşgücü piyasasının heterojenliği, sektörel farklılıklar, demografik parametreler gibi birçok değişkenin çalışmaya dair bu köklü değişiklikte etkili olduğu düşünöldüğünde Türkiye özelinde daha kapsamlı ve çok yönlü saha çalışmalarına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda dört gün çalışmanın güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri iyi tahlil edilmelidir. Hem kamuda hem de özel sektörde (belli sektörlerde) denenebilecek dört gün çalışmanın sonuçları kamuoyuyla şeffaf bir şekilde paylaşılmalıdır. Bu çerçevede dört gün çalışma uygulamasının denendiği kurum ve kuruluşlarda, hem mikro (çalışan memnuniyeti, motivasyon, örgütsel bağlılık, iş-yaşam dengesi, işten ayrılma niyeti, boş zaman yönetimi vb.) hem de makro düzeydeki (şirketler, kamu kurum ve kuruluşlarının her türlü tasarruf kazanımları) çıktılar raporlanmalıdır. Özellikle kamuda israf, gizli işsizlik gibi birçok ekonomik sorun kamuoyunda her ne kadar sıklıkla dile getirilse de, Sanayi Devrimi'nden arta kalan çalışma mirası “tüm gününü ofiste geçiren çalışan=makbul çalışan” algısının değişmesini zorlaştırmaktadır. Bu değişimin öncelikle kamu ve özel sektör pilot uygulamalarıyla denenmesi ve pekiştirilmesi önemlidir. Elde edilen sonuçlar neticesinde dört gün çalışmanın kanunlaştırılarak çalışmaya dair tabuların kırılması gerekmektedir. Bu bağlamda “Cuma” günü çalışma faaliyetinin kaldırılması hem dini, hem sosyo-ekonomik açıdan anlamlı olabilir.

Sonuç olarak geleneksel çalışma kalıplarının yıkılması açısından pilot uygulamaların farklı ölkelerdeki pozitif sonuçları, önyarguların yıkılması ve şirketlerin daha az çalışmayla da verimin ve çalışma barışının sağlanmasına olan inancının pekiştirilmesine yardımcı olabilir. Şüphesiz sektörel bazda dört gün çalışmanın uygulanabilirliği tüm yönleriyle analiz edilmelidir. Dört gün çalışma konusu üzerinde farklı sektörlerde yapılacak araştırmalara dair bulgular bu yeni çalışma biçiminin uygulanabilirliğinin daha kapsamlı bir şekilde irdelenmesine imkân sunacaktır.

KAYNAKÇA

4857 Sayılı İş Kanunu (2003) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, (01.04.2024).

4dayweek (2023) “Unilever Australia & New Zealand expands four-day work week trial following encouraging results”, <https://www.4dayweek.com/news-posts/unilever-australia-amp-new-zealand-expands-four-day-work-week-trial-following-encouraging-results>, (01.04.2024).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>, (01.04.2024).

AA (2023, 18 Nisan) “Belçika'da haftada 4 gün çalışmaya rağbet neredeyse yok”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/belcikada-haftada-4-gun-calismaya-ragbet-neredeyse-yok>

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

[/2875334#:~:text=Bel%C3%A7ika%20h%C3%BCk%C3%BCmetinin%20ge%C3%A7en%20y%C4%B1l%20sonu,g%C3%BCnl%C3%BCk%20iznini%20hafta%20i%C3%A7inde%20kullanabiliyor,](#)
(01.04.2024)

Abril, D. (2023, 24 Mayıs) “Workers want a four-day week. Why hasn’t it happened?”, <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/05/24/4-day-work-week-united-states/>,
(01.04.2024).

Aksu, B. Ç., ve Orak, B. (2022) “Covid-19 pandemisinin sağlık alışanlarının finansal kayđı, iş-yaşam dengesi ve sosyal izolasyon dzeylerine etkilerinin incelenmesi”, International Journal of Management Economics & Business/Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 18(1): 126-152.

Autonomy (2020) “A Scottish Four Day Week: initial costings for implementation in the public sector”, London: Autonomy.

Aydemir, C., & Genç, S. Y. (2011) “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36): 226-241.

Aytaç, Ö. (2002). “Boş zaman üzerine kuramsal yaklaşımlar”, Fırat niversitesi sosyal bilimler dergisi, 12(1): 231-260.

Aydoğanoğlu, E. (2010) “İşçi Sınıfı Tarihi Kısa Bir Özet”, İstanbul: Tarem Yayınları.

Beaven, B. (2020, 20 Ocak) “The history of the two-day weekend offers lessons for today’s calls for a four-day week”, <https://www.bbc.com/worklife/article/20200117-the-modern-phenomenon-of-the-weekend>, (01.04.2024).

Beaven, B. (2021, 18 Mart) “İki günlük hafta sonu nasıl doğdu?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56429574>, (01.04.2024).

Berlanstein, L, R., (1992) “The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe”, London and New York: Routledge.

Bozkurt, V. (2000) “Pritanizmden Hedonizme Yeni alışma Etiği”, Bursa: Alesta Yayıncılık

Budd, J. (2021) “alışma Dşncesi” (F. Man, ev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Carreño, B. (2023, 13 Nisan) “Spain offers to pay companies testing a 4-day work week”, <https://www.reuters.com/world/europe/spain-offers-pay-companies-testing-4-day-work-week-2023-04-13/>, (01.04.2024).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

Caruso, C. C., Bushnell, T., Eggerth, D., Heitmann, A., Kojola, B., Newman, K., ... ve Vila, B. (2006) “Long working hours, safety, and health: toward a National Research Agenda”, American journal of industrial medicine, 49(11): 930-942.

Chung, H. (2021) “How do within-family caring arrangements impact wellbeing and outcomes? Literature review”, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/957538/Shared_care_and_well-being_outcomes- Literature_review.pdf, (01.04.2024).

Chung, H. (2022) “A Social Policy case for a four-day week”, Journal of Social Policy, 51(3): 551-566.

Coote, A., Harper, A. and Stirling, A. (2021). “The Case for a Four Day Week”, Cambridge: Polity Press, extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://reparti.free.fr/coote2021.pdf, (01.04.2024).

Çiçek, Ö., ve Öçal, M. (2016) “Dünyada ve Türkiye’de iş sağlığı ve iş güvenliğinin tarihsel gelişimi”, Hak iş uluslararası emek ve toplum dergisi, 5(11): 106-129.

DHA (2023, 3 Nisan) “Haftada 4 gün mesai kalıcı hale geldi”, <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/haftada-4-gun-mesai-kalici-hale-geldi#:~:text=Elyaf%20C3%BCreticisi%20Aksa%20Akrilik%2C%20haftada,ve%20verimlili%C4%9Fini%20olumlu%20etkiledi%C4%9Fini%20kaydetti>, (01.04.2024).

Euronews (2021) “İzlanda’da haftada 4 gün çalışma denemesi kanıtladı: Hizmet aksamıyor hatta iyileşiyor”, <https://tr.euronews.com/2021/07/06/izlanda-da-haftada-4-gun-cal-sma-denemesi-kan-tlad-hizmet-aksam-yor-hatta-iyilesiyor>, (01.04.2024).

Euronews (2022) “Belçika’da haftada 4 gün çalışma seçeneği yürürlüğe girdi”, <https://tr.euronews.com/2022/11/22/belcikada-haftada-4-gun-calisma-secenegi-yururluge-girdi>, (01.04.2024).

Frader, L., L. (2006) “The Industrial Revolution: A history in documents”, Oxford: Oxford University Press.

Gözlü, A. ve Yılmazcan, D. (2017) “Antik Yunan’da kölelik: Atina ve Sparta örneği”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi, 5(2): 117-136.

Günay, D. (2002) “Sanayi ve Sanayi Tarihi”, Mimar ve Mühendis Dergisi, 31: 8-14.

Haraldsson, G. D. and Kellam, J. (2021) “Going Public: Iceland’s journey to a shorter workingweek”, London: Autonomy.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

Health and Safety Executive. (2019) "Health and Safety at work: Summary statistics for Great Britain 2018", London: Health and Safety Executive.

Heller, H. (2011) "The birth of capitalism: A twenty-first-century perspective, The Future of World Capitalism", London: Pluto Press.

İlhan, Ü. D. (2020) "Evrilen Çalışma İlişkileri Doğrultusunda İş Sağlığı ve Güvenliğinde Öne Çıkan Psikososyal Risk Yönetimi", SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi, 10(2): 313-332.

Jain, S. (2023, 12 Nisan) "Four-day work week: Is India ready for it?", <https://www.forbesindia.com/article/take-one-big-story-of-the-day/fourday-work-week-is-india-ready-for-it/84349/1>, (01.04.2024).

Johnson, S., Li, J., Kendall, G., Strazdins, L., & Jacoby, P. (2013) "Mothers' and fathers' work hours, child gender, and behavior in middle childhood", Journal of Marriage and Family, 75(1): 56-74.

Kelliher, C. and de Menezes, L. M. (2019) "Flexible Working in Organisations: A Research Overview", Abingdon: Routledge.

Kelly, E. L. and Moen, P. (2020) "Overload: How Good Jobs Went Bad and what We Can Do about it", Princeton: Princeton University Press.

Ören, K. ve Yüksel, H. (2012) "Geçmişten günümüze çalışma hayatı", Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1): 34-59.

Keser, A. ve Kümbül Güler, B. (2021) "Çalışma Psikolojisi" (2.bs), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Knight, K. W., Rosa, E. A., & Schor, J. B. (2013) "Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970–2007", Global Environmental Change, 23(4): 691-700.

Kul Parlak, N. (2015) "Refah Devletinin Yeniden Yapılanması ve AB Ülkelerinde İş-Yaşam Dengesi" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Künn-Nelen, A., De Grip, A., & Fouarge, D. (2013) "Is part-time employment beneficial for firm productivity?", ILR Review, 66(5): 1172-1191.

Lepinteur, A. (2019) "The shorter workweek and worker wellbeing: Evidence from Portugal and France", Labour Economics, 58: 204-220.

Liu, J. (2023, 6 Haziran) "Portugal just launched a 'government-funded' 4-day workweek trial", <https://www.cnbc.com/2023/06/06/portugal-just-launched-a-government-funded-4-day-workweek-trial.html>, (01.04.2024).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

Mohajan, H. K. (2019) “The first industrial revolution: Creation of a new global human era”, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(4): 377-387.

NTV (2023, 2 Mayıs) “Bakan Bilgin’den “Mesai 6 saat olsun” önerisi”, https://www.ntv.com.tr/ntvpara/bakan-bilginden-6-saatlik-mesai-onerisi,gPszXp_uBUuEFj7HIW562Q, (01.04.2024).

OECD (2023) “Average usual weekly hours worked on the main job”, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AVE_HRS, (01.04.2024).

Otluoğlu, K. Ö. Ç., Yılmaz, B. K., ve Dalkılıç, O. S. (2021) “Covid-19 döneminde akademisyen annelerin iş-yaşam deneyimlerini anlamak: Nitel bir araştırma”, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(1): 13-52.

Pang, A. S-K. (2019). “Shorter: How Working Less Will Revolutionise the Way your Company Gets Things Done”, London: Penguin.

Pelz, W. (2017) “Modern Avrupa Halkları Tarihi” (N. Tuna, Çev.), İstanbul: Kolektif Yayınları.

Pencavel, J. (2015) “The productivity of working hours”, *The Economic Journal*, 125(589): 2052-2076.

Selçuk, G. (2011). “Fordist birikim rejimi ve kitle kültürü”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 24(6): 4130-4152.

Shimizu, A. (2022, 3 Mayıs) “Japanese firms turn to four-day week to improve work-life balance”, <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/05/03/business/four-day-working-week-japan/>, (01.04.2024).

Stronge, W., Harper, A. and Guizzo, D. (2019) “The Shorter Working Week: A Radical and Pragmatic Proposal. Autonomy and Four Day Week Campaign”, https://docs.wixstatic.com/ugd/6a142f_36162778914a46b3a00dcd466562fce7.pdf, (01.04.2024).

TBMM Kanun Teklifi. (2023a) “Devlet Memurları Kanunu ve İş Kanununda Haftalık İş Sürelerinin Kısaltılmasına Yönelik Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi”, <https://www.tbmm.gov.tr/yasama/kanun-teklifleri>, (01.04.2024).

TBMM Kanun Teklifi. (2023b) “4857 Sayılı İş Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi”, <https://www.tbmm.gov.tr/yasama/kanun-teklifleri>, (01.04.2024).

TİSVA (2023) “2023 Yılı İsrar Raporu”, http://www.tgmp.net/eyayin/israf_raporu_2023.html, (01.04.2024).

Toffler, A. (2008) “Üçüncü Dalga” (S. Yeniçeri, Çev.), İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1463031

BANÜSAD, 2024; 7(1), 64-83

TRT, (2023, 10 Ekim) “Meclis, dünyadaki çalışma ve dinlenme sürelerini inceledi”,
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/meclis-dunyadaki-calisma-ve-dinlenme-surelerini-inceledi-802194.html>, (01.04.2024).

TÜİK (2023, 10 Mart) “İşgücü İstatistikleri, Ocak 2023”,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2023-49386>, (01.04.2024).

Vouchercloud (2016) “How Many Productive Hours in a Work Day? Just 2 Hours, 23 Minutes...”
<https://www.vouchercloud.com/resources/office-worker-productivity>, (01.04.2024).

WHO (2021) “Long working hours increasing deaths from heart disease and stroke: WHO, ILO”,
<https://www.who.int/news/item/17-05-2021-long-working-hours-increasing-deaths-from-heart-disease-and-stroke-who-ilo>, (01.04.2024).

Williams, J. C., Blair-Loy, M., & Berdahl, J. L. (2013) “Cultural schemas, social class, and the flexibility stigma”, *Journal of Social Issues*, 69(2): 209-234.

World Economic Forum (2023) “The world’s biggest trial of the four day work week has come to an end. These are the results”, <https://www.weforum.org/agenda/2023/03/four-day-work-week-uk-trial/>, (01.04.2024).

COVID-19 VE ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKA AKTÖRLERİNİN BÜYÜK SINAVI

Birol ALTUN¹

ÖZET

Bu çalışmada, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgınına karşı verilen mücadelede küresel sosyal politika örgütlerinin pandemi karşısındaki konumuna yer verilmiştir. Çalışmanın amacı; küresel bir salgında küresel sosyal politika örgütlerinin ne kadar etkin olabildiklerini ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümünde kısaca sosyal politika kavramı, refah devletleri ve küreselleşme olgusu ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan küresel sosyal politika örgütlerine değinilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde uluslararası örgütlerin pandemi öncesi ve pandemi sırasında geliştirdikleri sosyal politika önlemlerine değinilecektir. Bu örgütlerin küresel sorunlara karşı küresel politikalar geliştirebilecekleri düşünülmektedir. Bu düşünce çerçevesinde, ortaya çıkan küresel salgın Covid-19 pandemisi, örgütlere kendilerini ispatlama imkânı sunmuştur. Fakat bu örgütler kendileri açısından sınava dönen pandemi zamanında geliştirdikleri politikalarda yetersiz kalmışlardır. Sonuç olarak küresel bir salgının yarattığı yıkımı önleme de bu örgütler çok fazla etkili olamamışlar ve salgına karşı mücadele ulus devletler seviyesinde sürdürülmüştür. Bu durum küresel sosyal politika örgütlerine karşı tüm dünya da bir güven krizine neden olmuştur. Bu durum küresel örgütlerin küresel bir soruna karşı günümüzde ulus devletlere alternatif olamadıklarını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Refah Devleti, Küreselleşme, Covid-19, Küresel Sosyal Politika Aktörleri

COVID-19 AND THE GREAT EXAM OF INTERNATIONAL SOCIAL POLICY ACTORS

ABSTRACT

In this study, the position of global social policy organizations against the pandemic in the fight against the Covid-19 epidemic, which was declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020 is given. Purpose of the study, To reveal how effective global social policy organizations can be in a global epidemic. In the first part of the study, the concept of social policy, welfare states and the phenomenon of globalization are briefly discussed. In the second part of the study, global social policy

¹ Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, altunbirol38@gmail.com

organizations that emerged with globalization will be discussed. In the third part of the study, social policy measures developed by international organizations before and during the pandemic will be discussed. It is thought that these organizations can develop global policies against global problems. Within the framework of this thought, the emerging global epidemic Covid-19 pandemic has given organizations the opportunity to prove themselves. However, these organizations were insufficient in the policies they developed during the pandemic, which turned into a test for themselves. As a result, these organizations could not be very effective in preventing the destruction caused by a global epidemic, and the fight against the epidemic was continued at the level of nation states. This situation has caused a crisis of trust in the world against global social policy organizations. This has shown that global organizations can not be an alternative to nation states today against a global problem.

Keywords: Social Policy, Welfare State, Globalizations, Covid-19, Global Social Policy Actors

1. GİRİŞ

2019 yılında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgını Dünya Sağlık Örgütü tarafından Mart 2020 yılında tüm dünyada salgın olarak ilan edilmiştir. 2022 yılının ilk aylarında pandemi tüm dünyada etkinliğini kaybetmiştir. Pandeminin etkinliğinin azalmasıyla birlikte mücadele amacıyla alınmış olan önlemler kaldırılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün verilerine göre, küresel olarak 16 Ağustos 2023 tarihinde DSÖ’ye bildirilen 6.955.497 ölüm vakası ile birlikte 769.806.130 onaylanmış COVID-19 vakası meydana gelmiştir. 20 Ağustos 2023 tarihi kayıtlarına göre Dünya genelinde toplam 13.499.865.632 doz aşı yapılmıştır. (WHO,2023).Bu salgına karşı tüm dünya ülkeleri büyük bir mücadeleye girmişlerdir. Öncelikle vatandaşlarının sağlığını korumak amacıyla önemli tedbirler almışlardır. Kapanma önlemleri uygulanmıştır. Salgın ve salgına karşı alınan tedbirler ekonomilerde ve işgücü piyasalarında çok olumsuz etkiler yapmıştır.

Pandemi sosyal politika aktörleri açısından bazı tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Salgına karşı sosyal politika mücadelesinde ulus devletler mi yoksa uluslararası sosyal politika örgütleri aktif rol alacaktır. Üç yıllık süreç göstermiştir ki pandemi döneminde sosyal politika alanında ulus devletler aktif rol oynamışlardır. 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz, siyaset alanında yükselen yeni sağcı anlayış ve küreselleşme ile birlikte gerilediği düşünülen refah devletleri pandemi ile mücadelede aktif rol oynamışlardır. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan küresel sosyal politika örgütleri salgına karşı çok fazla etkili olamamışlar dünya çapında ortak bir mücadeleyi organize edememişlerdir. Dünya çapında ki bir krize karşı etkin yönetim gösterememişlerdir. Bu durum bu örgütlere olan güveni sarsmış ve meşruiyetleri sorgulanır hale gelmiştir. Kendileri açısından bir sınava dönen pandemi zamanında geçerli not alamamışlardır. Çalışmamızda sosyal politika kavramına, refah

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

devletlerine, küreselleşme olgusuna, küresel sosyal politika aktörlerine değinilecek. Bu aktörlerin pandemi dönemindeki geliştirdikleri politikalara yer verilecektir.

2. SOSYAL POLİTİKA KAVRAMI

Sosyal politikanın kelime anlamı, Latince bir kelime olan “socius” ve “politika” kavramlarından türemiştir. Politika belirli bir amaca yönelik önlemler bütünü, socius ise ortak dost, arkadaş anlamlarını taşımaktadır. İki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan sosyal politika ise devletin belirlenen amaçlara ve hedeflere dönük olarak aldığı kararlar ve bu kararların uygulanması için yürütmekte olduğu uygulamalardır. Genel anlamda bir tanım yapılacak olursa, sosyal politika, bir ülkede devletin, o ülkede yaşayan vatandaşlarının mutluluğu ve refahı için sağlık, eğitim, güvenlik, korunma, beslenme, barınma ve istihdam konusunda aldığı kararlar ve bu kararların uygulanması için yürüttüğü uygulamalardır (Bedir, 2018).

Literatürde sosyal politika kavramı dar anlamda ve geniş anlamda sosyal politika olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Dar anlamda sosyal politika tanımı, Sanayi Devrimi ile birlikte 19 yüzyılda ortaya çıkan işçi sınıfının, olumsuz çalışma koşullarını (sefalet ücretleri, uzun çalışma saatleri) ve iş ilişkilerini düzenlemeye dönük politika anlayışıdır (Tezgel, 2013: 1-33). Dar anlamda sosyal politika kendisine Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı çelişkileri ve olumsuzlukları ortadan kaldırmak için geliştirilen politikalardır. İşçi ve işverenler arasında ortaya çıkan çelişkileri, çatışmaları ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya dönük politikalardır (Özdemir, 2006). Bir diğer tanımlama ise, Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sınıf mücadelesinin ortaya çıkma nedenlerini ve şiddetini azaltmaya yönelik, adil gelir dağılımı ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik politikalardır. Sanayi devrimi döneminde sermaye sahipleri hem ulusal hem de uluslararası rekabet etkisi ve sermaye birikimi yapmak amacıyla çalışanları zor şartlarda çalışmaya zorlamışlardır. Bu olumsuz çalışma şartlarına dönük tepkiler üzerine devletlerin politika üreterek şartları düzeltme girişimleri olmuştur. Bu politikaların ilk uygulamaları ağır çalışma şartlarına karşı olması, kadın ve çocuklara dönük olması ve çatışmaları azaltıcı düzeyde sınırlı kalması dar anlamda sosyal politikayı oluşturmaktadır (Bedir, 2018).

Geniş anlamda sosyal politika kavramı, 19 yüzyılın sanayi devriminin yarattığı olumsuzluklar yanın da 20 yüzyılda ortaya çıkan dünya savaşları ve 1929 Dünya ekonomik buhranı gibi ekonomik krizler dünya üzerinde geniş kitleler üzerinde olumsuzluklar yaratmıştır. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için geliştirilen politikalar geniş anlamda sosyal politikanın tanımına girmektedir. Sınıfsal temelli olarak değil, çeşitli toplumsal kesimlere (kadın, genç, çocuk, yaşlı) ve onların sorunlarına yönelen sosyal vatandaşlık, sosyal eşitlik, sosyal dayanışma ve sosyal adalet anlayışlarıyla anlam bulan bir görünüm kazanmıştır. Geniş anlamda sosyal politika, topluma geniş bir çerçeveden bakan, toplum

içinde yaşayan bütün kesimleri ilgilendiren, çok çeşitli konuları sınıf ayrımı yapmaksızın ele alan disiplin olarak tanımlanabilir (Tezgel, 2013). Bir diğer tanım ise toplumun bağımlı çalışan, ekonomik yönden güçsüz kesimlerinin karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri sorunlara karşı korunmaları amacıyla oluşturulan politikalar (Bedir, 2018). Genel olarak sosyal politika, genelde toplumun değişik sosyal kesimlerinde (kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk) ortaya çıkan muhtelif sorunları (eğitim, sağlık, istihdam) çözmeye çalışan ve toplumun tüm kesimlerinin sosyal refahını arttırmayı ve bu refahı yaygınlaştırmayı hedefleyen önlemlerin ve uygulamaların tümü olarak kabul edilir. (Özdemir, 2006).

3. REFAH DEVLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Literatürde sosyal politika ve refah politikası kavramları birbirinden farklı olmayıp, aynı olguyu ifade etmektedir. Aynı şekilde sosyal devlet kavramı ile refah devleti de birbirinden farklı olarak kullanılmamaktadır. Refah devletleri çağdaş bir yaşam ve geçim düzeyi sağlayabilen gelişmiş devletlerdir. Refah devletleri batı medeniyetinde ortaya çıkan devlet tipleridir. 20. yüzyılda ortaya çıkan refah devletleri vatandaşlarına asgari bir gelir güvencesi veren, refah hizmetleri sunan devlettir. Bu devlet daha önceki dönemlerdeki müdahaleci olmayan devlet anlayışından, işgücü piyasalarına ve toplumsal ve ekonomik yapıya müdahale eden, düzenleyici ve dağıtıcı devlet tipidir. Refah devletlerinin ortaya çıkış nedenleri olarak, sanayi devrimi sonrası çalışma hayatıyla ilgili yapılan düzenlemelerin yetersiz olması, 20.yüzyılda yaşanan I-II. Dünya Savaşlarının yıkıcı etkileri,1929 Dünya Ekonomik Buhranının yarattığı olumsuzluklardan dolayı telafi amacıyla Keynezyen iktisat politikaların benimsenmesi, partiler arası rekabet, 1917 yılında Rusya’da yaşanan işçi devrimi sayılabilir (Özdemir, 2006).

Refah devletleri 1945-75 yılları arasında en parlak dönemini yaşamıştır. 1980’li yıllara kadar geçen süreçte ulus-devletler benimsedikleri sosyal politika önlemleriyle düzenleyici, müdahaleci ve dağıtıcı roller oynamışlardır. Sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanmasında ulus-devletler temel aktör olmuşlardır hatta bu dönem refah devletlerinin altın çağı olarak anılır. Kamu harcamaları büyük oranda artmıştır. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin çoğunun anayasalarında sosyal haklara yönelik düzenlemeler geniş bir yer tutmuştur. Beveridge Raporu’nun tespit ettiği sosyal politikalar (sosyal sigorta) ulusal sağlık sistemi, aile yardımı, kamunun tam istihdam müdahil olması ve işsizlik, yoksulluk, sefalet, cehalet (eğitim) ve hastalıkla (sağlık) mücadele de refah devletleri sorumluluk almış ve bu konularda düzenlemeler yapmışlardır. Sosyal refah harcamaları artmıştır. Devletler gayri safi yurtiçi hâsıllarının büyük kısmını sosyal harcamalara ayırmışlardır. Pandemi döneminde refah devletleri sadece bir sağlık krizi ile mücadele etmek durumunda kalmamışlardır. Pandemi döneminde bozulan ekonomiler, yoksulluk, işsizlik, gelir adaletsizliği gibi sorunlarla da uğraşmışlardır. (Dal, 2017).

4. KÜRESELLEŞME

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

Küreselleşme, 1973 Dünya petrol krizi sonrası dünyada yeni sağ siyasal düşüncelerin yayılması ve neo-liberal ekonomik politikaların uygulanması sonucu başlamıştır. Kısaca ekonomik faaliyetlerin ulusal sınırlar dışına taşınması ve artan oranda ekonomik üretim mekânlarını birleştirmesi ve dünyada ekonomik, sosyal ve politik bağımlılığın artması anlamına gelir.

Küreselleşme mal, hizmet ve sermayenin dünya üzerinde serbestçe dolaşımını sağlamışken işgücünün hareketliliği sınırlı kalmıştır. Maliyetlerden kaçınmak amacıyla endüstriyel üretimin işgücünün bol ve ucuz olduğu ülkelere kaydırılmasına neden olmuştur. Küreselleşme dünyayı yeni teknolojiler ve dijital internet sistemleri sayesinde “küresel bir köye” dönüştürmüştür. Bu durum Çin’de ortaya çıkan korona virüs salgınının dünyaya hızla yayılmasına neden olmuştur. Küreselleşme süreci dünya işgücü piyasalarında rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde işgücü piyasaları, ücretler ve çalışma standartları olumsuz etkilenmiştir. Düşük vasıflı işçilerin istihdamını ve emek yoğun endüstrileri olumsuz etkilemiştir.

Küreselleşme akımı, refah devletlerindeki sosyal koruma sistemleri, iş piyasaları, sosyal harcamalar ve vergilendirmeye dönük baskıları arttırmış ve sosyal politikalar popülerliğini yitirmeye başlamış böylece refah devletlerinin politika özerkliği azalmaya başlamıştır. Küreselleşme sosyal politikaları uluslar üstü seviyeye yükseltmiş ve refah devletlerini kendi aralarında rekabete sokmuştur. Küreselleşme sadece neo-liberal piyasa kurallarına uyan refah devleti kurgulamakta, ulus devletlerdeki sosyal projelerin çökmesine ve ulusal düzeyde şekillenen sosyal üretim ağlarını küçültmektedir (Dal, 2017). Küreselleşme sosyal politikanın uluslararasılaşması yanında yerleşmesine de neden olmuştur. Küreselleşme etkisi ile dünya da yerel yönetimler ön plana çıkmaya başlamış ve birer sosyal politika uygulayıcısı haline gelmişlerdir (Esat ve Karagöl, 2018).

Gelişmiş ülkelerin büyük firmaları üretimlerini maliyetten kaçınmak amacıyla daha düşük ücret ve yasal sınırlamaların olduğu gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere kaydırmışlardır. Sermayenin hareketli olup, işgücünün hareketinin az olması ilgili ülkelerdeki işgücü piyasalarında çalışanlar açısından sorunlar yaratmıştır. İşgücünün pazarlık gücü azalmış, işgücünün istihdamı ve ücretler açısından belirsizlikler artmıştır. Daha fazla işsizlik ve yoksulluğa neden olmuştur (Parlak, 2016). 1970’lerden sonra ortaya çıkan küreselleşme süreciyle ilgili olarak dünya da farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Küreselleşmeyi savunanlar, küreselleşme karşıtları ve orta yolcular olarak belirleyebiliriz.

Küreselleşme savunucularına göre ulus devlet artık eski gücünü ve önemini yitirmiştir. Dünya da oluşmuş olan küresel piyasa ulus devlet politikalarını anlamsızlaştırmıştır. Neo-liberal tezlerle örülen küresel piyasa daha rasyonel kararlar alınmasını sağlamaktadır. Ulus devletler politikalar üretmeler tek başlarına küresel ekonomik hareketleri etkilemekten uzaktırlar. Dünya vatandaşlığı düşünceleri geleneksel ulus devlet sınırları içinde kapanan anlayışları aşmaktadır. Dönüşümün kayıplara yol

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

açmadığını kazananların daha fazla olduğunu vurgularlar. Dünya da kültürler arası etkileşim artmıştır. Politikalara yön veren uluslararası örgütler sahneye çıkmaya başlamıştır. Kısaca artık yeni bir dünya düzeni mevcuttur (Bozkurt, 2014).

Küreselleşme karşıtları ise bu durumun yeni olmadığını eskiden de uluslararası ticaretin dünya genelinde yaygın olduğunu belirtirler. Küreselleşme kavramının popüler bir kavram gibi abartıldığını ve parlatıldığını belirtirler. Ulus devletlerin hâkimiyetinin devam ettiğini, sahneden hızla kaybolmayacağını ifade ederler. Küreselleşmenin tüm dünyaya zenginlik getirmediğini ve yoksulluğu ve işsizliği arttırdığını ifade ederler. Bu dönüşümde yaşananın büyük şirketlerin kâr maksimizasyonu için yayılması olarak belirtirler. Bu dönüşümün bölgesel, kültürlerarası çatışmalara yol açacağını vurgularlar (Bozkurt, 2014).

Ortayolcular (Dönüşümcüler), diğer düşüncelerden farklı olarak bu düşünceyi savunanlar var olan dönüşümün resmini çekerler. Küreselleşmenin dünyada yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel dönüşümün arkasındaki siyasal güç olarak belirlerler. Dünya da teknolojik ilerleme, finansal genişleme, dijitalleşme hepsi bu sürecin etkisinden kaynaklanmaktadır. Yaşanan iletişim devrimi dünya üzerinde etkileşimi arttırmıştır (Bozkurt, 2014).

Neo-liberal piyasacı anlayış çerçevesinde şekillenen küreselleşme akımı tüm dünyayı etkisi altına almış ve iletişim teknolojilerinde yaşanan devrimle birlikte dünyayı birbirine bağlayarak küresel bir köye dönüştürmüştür ve etkinliği hala devam etmektedir.

5. ULUSLARARASI SOSYAL POLİTİKALARIN GELİŞİMİ VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER

Sanayi devriminin yarattığı olumsuzluklara karşı geliştirilen sosyal politikalar başlangıçta belirli gruplara (çocuk, kadın) ve sınırlı konulara (yoksulluk, çalışma saatleri) yönelik olmuştur. Bu dönemde her ülke kendi sosyal politika önlemlerini geliştirmiştir. Bu durum sosyal politikaların ülkeden ülkeye farklılaşmasına yol açmıştır. Kapitalist sistem içerisinde ülkeler arasında yaşanan rekabette de bu farklılaşma zamanla sorun olmaya başlamıştır. Ülkelerde gelişen sosyal politika önlemleri üretim maliyetlerini arttırmakta ve ülkelerin sermayedarlarını zor durumda bırakmaktaydı. Oluşan bu haksız rekabet ortamından dolayı sosyal politikaların bütün ülkeleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılıp, tek tipleştirilmesi düşünceleri yayılmaya başlamıştır. Başlangıçta ekonomik nedenlerle istenen bu durum zamanla sosyal ve siyasal nedenlerle de istenmeye başlamıştır. Amaç uluslararası piyasalarda rekabet koşullarında eşitlik sağlamaktır. Ülkeler arasında siyasal yakınlaşma ve toplumlar arasında sosyal bütünleşmeyi sağlamak ve mesleki dayanışmayı geliştirmektir. Uygulanan sosyal politika önlemleri arasında farklılıkları gidermektir. Uluslararası sosyal politikaların tartışıldığı ilk resmi konferans 1890

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

yılında Berlin’de toplanmıştır. Yaptırım gücü olmayan bazı kararlar alınmıştır. Ardından düzenlenen 1905-1906 Bern konferansları ile kadınların gece çalışmasının yasaklanması gibi konulara dönük uluslararası sözleşmeler kabul edilmiştir (Erdoğan ve Gökbayrak ve Gülmez ve Tekeli, 2019).

Zamanımızda ulus devletler dışında birçok uluslararası aktör de sosyal politika yapıcı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca geliştirilen sosyal politikaların tek değil birden çok hedefi bulunmaktadır. Günümüzde sadece refahı (gelir) artırmanın dışında, vatandaşların iyilik halini yükseltmek, insani sermayeyi ve bu sermayenin yapabilirliklerini artırmak bu hedeflerden sadece bir kısmıdır. Bu stratejiye paralel olarak OECD (2018) sosyal politika forumunda, dijitalleşme, küreselleşme ve demografik değişimlerin iş dünyasını ve piyasaları yeniden düzenlediği iddia edilmiştir. Bu tür değişimler işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu becerilere sahip kişiler için bir fırsat iken diğerleri açısından önemli zorluklar oluşturmaktadır. Günümüzde geleneksel sosyal politikalardan ziyade, ortaya çıkan farklı ihtiyaçları dikkate alan ve beşerî sermayenin üretkenliğini artırmayı amaçlayan sosyal politikaların önemi her geçen gün artmaktadır (Aysan, 2020).

Uluslararası sosyal politika ile vurgulanan şey, küreselleşme ile birlikte küresel boyuta ulaşan sosyal sorunlarla küresel düzeyde mücadele ve iş birliği yapılmasıdır. Dünya üzerinde küreselleşme politikaları ile birlikte açlık, yoksulluk, işsizlik ve sosyal güvencesizlik yaygınlaşmıştır. Bu çerçevede küresel bir sosyal politika oluşturma yolunda bazı adımlar atılmıştır. Bunlar Avrupa’nın evrensel değerlerinin sosyal politikaların malzemesi haline getirilmesi, küresel düzeyde sosyal politikalara standartlar oluşturulması, uluslararası konferanslar düzenlenmesi ve bu alanda çalışma yürüten sivil toplum örgütlerinin desteklenmesidir. Küresel sosyal politika, uluslar için sosyal odaklı politikalar inşa etmek ve adil bir küreselleşmeyi teşvik etmek için küresel hedefler ve kurumsal düzenlemeleri organize etmek ve uygulamak anlamına gelir. Örneğin Birleşmiş Milletler ve bağlı kurumlarıyla küresel insan hakları, küresel sosyal haklar, küresel sosyal yardımlar, küresel sağlık politikaları, küresel eğitim politikaları ve küresel sosyal korunma politikaları organize edilebilir. Küresel sosyal politika örgütlerinin dünya genelinde çözmesi gereken en temel sorunlar: işsizlik, yoksulluk, göç hareketleri, eğitimde ve sağlıkta eşitlik, çevre ve iklim değişikliği, sosyal adalet, sosyal refah, sosyal barış şeklindedir (Şenkal, 2018, Şenkal, 2017).

Sosyal politikaların uluslararası boyut kazanması sürecinde birçok politika aktörü sahneye çıkmıştır. 20. yüzyılda sosyal politika alanında uluslararası iş birliği ve etkinlik çalışmaları yaygınlaşmıştır. 21. Yüzyılda da bu durum devam etmektedir. Bu iş birliği ve etkinliği düzenleyen ulus-devletler üstü örgütlenmeler meydana gelmiştir.

Uluslararası Resmi Örgütler: BM (Birleşmiş Milletler) ve bağlı kuruluşları, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), WB (Dünya Bankası), IMF (Uluslararası Para Fonu), WTO (Dünya Ticaret Örgütü),

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı), UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu); WHO (Dünya Sağlık Örgütü) sayılabilir (Şenkal, 2018).

Bölgesel Düzeyde Örgütler: AB (Avrupa Birliği), NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması), ASEAN (Güney Doğu Asya Uluslar Birliği), MERCOSUR (Güney Amerika Ortak Pazarı).

Uluslararası Sivil Toplum Örgütleri: Küresel Düşünce Kulüpleri, Dünya Ekonomik Forumu, Dünya Sosyal Forumu, Dünya Su Forumu, Uluslararası İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Bölgesel düzeyde yer alan sivil toplum örgütleri ise Avrupa Hizmetleri Forumu, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu, Avrupa Sosyal Forumu, Asya Sosyal Forumu, Afrika Sosyal Forumu (Gökbayrak, 2013, Taşçı, 2010).

Bütün bu örgütler sosyal politika alanında işbirliği ve etkinlikler düzenlemektedirler. Küreselleşen dünya da sosyal politikaları geliştirmek ve yaygınlaştırma bu örgütler üzerinden yürümektedir. Bu örgütler dünyayı ağ şeklinde sarmakta ve sosyal politikaların şekillenmesine katkı sunmaktadırlar. Çalışmamız kapsamında bölgesel ve sivil toplum düzeyindeki yapılara değil, uluslararası resmi örgütlere yer vereceğiz. (Gökbayrak, 2013, Taşçı, 2010).

6. ULUSLARARASI (KÜRESEL) RESMİ ÖRGÜTLER

6.1. Uluslararası Çalışma Örgütü

Yüzyıllık geçmişe sahip olan ILO uluslararası sosyal politikanın en önemli aktörüdür. 1.Dünya savaşı gibi büyük yıkımlara yol açan bir savaşın ardından 1919 yılında dünya da evrensel ve kalıcı barışın ancak sosyal adalet kavramı üzerinden kurulabileceği vizyonuyla kurulmuştur. I Dünya savaşını sonuçlandıran Versay (Versailles) Barış Antlaşması ile Milletler Cemiyeti ve ILO kurulmuştur. 1939 yılına kadar Milletler Cemiyetine bağlı olarak faaliyetler yürütmüştür. 1946 yılında Birleşmiş Milletler'de imzalanan bir anlaşma ile uzmanlık kuruluşu statüsü kazanmıştır. ILO BM'nin sosyal politikalar alanında uzmanlık kuruluşu olarak 187 üye ülkesiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Üçlü bir kurumsal yapı mevcut olup, bu yönüyle diğer uluslararası örgütlerden farklılık göstermektedir. Üçlü bir mekanizma ile faaliyet yürütmektedir. 187 üye ülkenin işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan üçlü yapı vardır. Sosyal politikanın ayaklarını oluşturan kesimlerden temsilciler yer almaktadır. ILO'nun en üst organı uluslararası çalışma konferansıdır. Bir başka organı yönetim konseyidir. ILO'da sözleşmeler genel konferansta kabul edilir. Merkezi Cenevre'dedir. Ayrıca dünya'da bölgesel, yerel ve haberleşme büroları vardır (Çolak, 2019, Taşçı, 2010).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

ILO'nun kuruluş amacı ve misyonunu anayasasında yer alan maddelerden daha iyi anlayabiliriz. ILO anayasası barış ve sosyal adalet arasındaki bağlantıyı ilk kez vurgulamıştır. Bu durumu evrensel ve kalıcı barışın ancak toplumsal adalete dayanıyorsa kurulabileceği ifadesiyle ortaya koymaktadır. Toplumsal adalet vurgusu önemlidir. Bu durum tüm dünya da adaletsizliğin, sefaletin ve yoksulluğun bulunduğu çalışma koşullarının varlığı ile birlikte, dünya barışını tehlikeye düşürecek bir hoşnutsuzluğa yol açmaktadır. Sosyal politikaların amaçlarının sıralandığı anayasa hükümlerine göre, çalışma saatleri, işsizlik, istihdam, yeterli ücret, işçilerin korunması, iş kazaları, iş güvencesi, çocukların, gençlerin ve kadınların korunması, yaşlılık ve maluliyet aylıkları, eşit işe eşit ücret ilkesinin tanınması, sendikal özgürlük ilkesinin sağlanması, mesleki ve teknik eğitimin düzenlenmesi, işgücü piyasalarında barışın sağlanması ve eşitsizliklerin giderilmesi önemlidir (Çolak, 2019).

ILO 1919'dan 2018 yılına kadar 189 sözleşme, 205 tavsiye kararı kabul etmiştir. Küreselleşme döneminde ise 35 sözleşme ve 31 tavsiye kararı kabul etmiştir. Sözleşme ve tavsiye kararlarının çokluğu sosyal politika alanının ne kadar değişken olduğunu göstermektedir. ILO uzmanlık alanları ile ilgili olarak çok sayıda sözleşme ve tavsiye kararları almasına rağmen bu sözleşmeleri kabul eden ülkeler üzerinde bir yaptırım gücü bulunmamaktadır. Bu sözleşmeleri imzalayan ülkelere dönük olarak dönem dönem gözlem raporları düzenlemektedir. (Çolak, 2019, ILO, 2022).

ILO küreselleşmenin yarattığı olumsuzluklara karşı “Adil bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi” yayınlamıştır. Bildirge de küreselleşmenin birçok ülke ve sektörde gelir eşitsizliği, yüksek işsizlik, artan yoksulluk, dış şoklara açık ekonomiler, istihdam kaybı, büyüyen kayıt dışılık gibi sorunlara yol açtığı tespitini yapmaktadır. Kuruluş mantığına uygun olarak bu duruma karşı evrensel bir sosyal adalet beklentisinin karşılanabilmesi için meydana gelen olumsuzluklara karşı hep birlikte mücadele edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır fakat bu konularda bir yaptırım uygulama pozisyonu mevcut olmayıp, sorunları dile getirmektedir (ILO, 2022).

“Sosyal Adaleti ilerletmek, insana yakışır işi teşvik etmek” sloganını kendine yol gösterici olarak tayin eden ILO, sosyal politika alanında pandemi döneminde en yoğun çalışmayı yürüten uluslararası sosyal politika örgütüdür. Pandemi sadece bir sağlık sorunu değildir. Bu sağlık sorununa çözüm bulmak için alınan önlemler ülkelerin ekonomilerini, işgücü piyasalarını ve üretimlerini de etkilemiştir. Pandeminin işgücü piyasalarında yaratmış olduğu sorunlara (işsizlik, istihdam, çalışanların sağlık sorunları, gençler, kadınlar, yaşlılar, çocuk işçiler, ücret eşitsizlikleri, örgütlenme problemleri, zorla çalıştırılma) karşı üye ülkelerle politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Pandemi sonrası dönemde insan merkezli bir iyileşmenin önemine vurgu yapmıştır. 2019-2022 yılları arasında pandeminin etkisiyle bozulan küresel işgücünün durumunu tüm dünya ile paylaşan toplam 10 adet ILO monitör adlı raporları yayınlarak işgücü piyasalarında yaşanan sorunlara dikkat çekmiş ve ülkelere tavsiyelerde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

bulunmuştur. Ayrıca pandemi döneminde bildiriler yayınlayarak yaşanan sorunları güncel halde tutmuştur. ILO pandemi döneminde kurulumundan beri yapılan tüm sözleşmelere ve tavsiye kararlarına dikkat çekmiş ve bu dönemde bunların uygulaması için üye ülkeleri uyarmıştır (ILO, 2022).

Uluslararası Çalışma Örgütü 18 Mart 2020 tarihinde yayınladığı Covid-19 ve Çalışma yaşamı adlı birinci gözlem raporunda öncelikle pandeminin hızla yayılma potansiyeline dikkat çekmiştir. Bu durumun öncelikle bir sağlık sorunu olduğunu ve insanların pandemiden kaynaklanabilecek ölüm ve hastalıklardan korunması gerektiğini vurgulamıştır. Krizin bu tarih itibarıyla bile ekonomik ve işgücü piyasası şokuna dönüşebileceği, ekonomilerde sadece arz (mal ve hizmet üretimi) yönlü değil, aynı zamanda talep yönlü (tüketim ve yatırım) bir etkininde ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Küresel ekonomik bir durgunluğun işaretlerinin belirdiği vurgulanmıştır. ILO pandeminin istihdama olabilecek etkilerine dair tahminlerde bulunmuştur (ILO, 2020a).

Uluslararası Çalışma Örgütü 07.Nisan. 2020 tarihinde yayınladığı COVID-19 ve Çalışma yaşamı adlı ikinci gözlem raporunda, pandemiden dolayı alınan tedbirlerin dünya işgücünün %81'inin yani 2,7 milyar çalışanın etkilendiğini belirtmektedir. Rapora göre COVID-19 krizi 2020'nin ikinci çeyreğinde dünya genelinde toplam çalışma süresinin (hafta da 48 saat) %6,7 düzeyinde yani 195 milyon tam zamanlı çalışana eşdeğer bir düzeyde kayıplara neden olacaktır. Rapora göre, dünya da işgücünün yaklaşık %38'ini temsil eden 1,25 milyar çalışan şu anda tedbirlerden dolayı üretimde ciddi düşüş yaşayan ve işgücü kayması riskinin yüksek olduğu sektörlerde çalışmaktadırlar. Bu sektörler perakende ticaret, konaklama, yiyecek hizmetleri ve küçük imalattır. Bu sektörler emek yoğunudur ve tüm dünya da milyonlarca düşük ücretli ve düşük vasıflı çalışan istihdam edilmektedir (ILO, 2020b).

ILO 29.Nisan.2020 tarihinde yayınladığı üçüncü gözlem raporunda zaman içinde güncellenmiş tahminler ve analizlerde bulunmuştur.2020'nin ilk yarısında çalışma saatlerindeki kayıplar, birinci ve ikinci çeyreğin toplamı ile beraber 435 milyon tam zamanlı iş (haftalık 48 saat) kaybı yaşanmıştır. Dünya çapında 436 milyon işletme büyük bir risk altındadır (ILO, 2020c).

ILO 17 Mayıs 2020 tarihinde yayınladığı dördüncü gözlem raporunda bu tarih itibarıyla dünyada çalışanların %20'si zorunlu işlerin yapıldığı işyerleri haricinde tüm işyerlerinin kapatılmasının zorunlu olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Çalışanların %60 bazı sektörlerdeki veya çalışan kategorilerindeki işyerlerinin kapatılmasının zorunlu olduğu ülkelerde yaşarken %5 işyerlerinin kapatılmasının tavsiye edildiği ülkelerde yaşamaktadır. 2020'nin ikinci yarısına dönük beklentiler olumsuz olmaktadır. Çalışma zamanları 2019'un son çeyreğine göre %10,7 azalacaktır ve bu oran 305 milyon tam zamanlı işe eşdeğerdir (ILO, 2020d).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

ILO 30 Haziran 2020 tarihli beşinci gözlem raporunda 2020 işgücü piyasaları araştırılmıştır. Rapora göre çalışma süresindeki kayıplar, ilk tahminlere göre daha fazla olmuştur. 2020 yılının ilk çeyreğine göre küresel çalışma sürelerinin tahminen % 5,4 ü (155 milyon tam zamanlı işe değer, hafta da 48 saat) kaybedilmiştir. 2020 ikinci çeyreğindeki çalışma süresi kayıpları 2019 dördüncü çeyreğine göre dünya çapında %14'e (400 milyon tam zaman eşdeğer iş) ulaşmıştır. ILO bu raporda özellikle işgücü piyasalarındaki cinsiyet eşitsizliği vurgulanmıştır (ILO, 2020e).

ILO 23 Eylül 2020 tarihli altıncı gözlem raporunda pandemi dönemindeki çalışma süresi kayıplarına vurgu yapmıştır. 2020 2. çeyrekte toplam çalışma süresi kaybı 2019 4. çeyreğine göre %17,3 veya 495 milyon tam zamanlı iş kaybı şeklindedir. Çalışma süresi kayıplarının 2020 3. çeyrekte de %12,1 veya 345 milyon tam zamanlı iş kaybıyla yüksek kalması beklenmektedir. 2020 dördüncü çeyrekte çalışma süresi kayıplarının %8,6 veya 245 milyon tam zamanlı iş olması beklenmektedir. Bu dönem çok büyük miktarda işgücü geliri kayıplarının yaşandığı dönemdir (ILO, 2020f).

ILO 25 Ocak 2021 tarihli yedinci gözlem raporunda çalışma süresi kayıpları incelenmektedir. 2020'de 2019 dördüncü çeyreğine göre küresel bazda çalışılan saatler 225 milyon tam zaman işe eşdeğer olan %8,8 lik bölümü kaybedilmiştir. Raporda ayrıca 2020 istihdam ve işgücü gelirleri kayıplarıyla ilgili istatistiklere de yer verilmiştir. Bu dönemde tüm dünya da istihdam kaybı 114 milyon, işsizliğe geçiş 33 milyon, işgücü dışında kalmaya geçiş 81 milyon olmuştur. İşgücü gelir kaybı (gelir desteği öncesi) 3,7 trilyon ABD doları veya 2019 GSH'nin %4,4 üdür (ILO, 2021a).

ILO 27 Ekim 2021 tarihli sekizinci gözlem raporunda göre 2020'de kırılan olan işgücü piyasaları aşılamanın da etkisiyle 2021 yılının ilk yarısında toparlanma eğilimi göstermiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pandeminin etkileri farklı olmaktadır. Orta ve alt gelir grubundaki ülkelere işgücü piyasalarındaki toparlanma daha yavaş olmaktadır (ILO,2021b).

ILO 23 Mayıs 2022 tarihli dokuzuncu gözlem raporunda göre 2022 yılı itibariyle sıkı işyeri kapanışları çoğu ülkede aşamalı olarak kaldırıldı. İşgücü piyasalarında toparlanma başladı ve çalışma saatlerindeki azalma yavaşladı. Olumlu gelişmelere rağmen çalışılan saat açısından cinsiyet farkı devam etmektedir. Bu dönemde emek gelirlerinde büyük bir artış henüz sağlanamamıştır. Dünya da COVID-19 sonrası oluşan enflasyonist ortam işgücü piyasalarında toparlanmanın yavaş olmasına neden olmaktadır (ILO, 2022a).

ILO 23 Mayıs 2022 tarihli onuncu gözlem raporuna göre dünya işgücü piyasalarında toparlanma jeopolitik ve ekonomik krizler, enflasyonist ortam, Rusya-Ukrayna savaşı piyasaların pandemi sonrası dönemde hızlıca toparlanmasını yavaşlatmaktadır (ILO, 2022b).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

6.2. Dünya Bankası

Uluslararası sosyal politikanın önemli aktörlerinden birisi de Dünya Bankası'dır. II. Dünya Savaşı'nın ardından 1944 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Para Konferansında kurulmasına karar verilmiştir ve 1946 yılında da faaliyete geçmiştir. Dünya Bankası'nın kuruluş amacı dünya savaşının yarattığı yıkımı ortadan kaldırmak için ülkelere kredi desteği vermektir. Banka az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin imarı için krediler vermektedir. Ülkelerin yoksulluğu azaltma stratejilerini desteklemektedir. Bu ülkelerle ilgili analiz ve tavsiyeler sağlamaktadır. Başlangıçta bu niyetle kurulan banka politikaları değişmiş, kapitalist sistemin bu ülkelerde entegrasyonu için krediler vermeye başlamış ve uluslararası şirketleri desteklemiştir (Taşçı, 2010, Worldbank.2022).

Uluslararası sosyal politikanın tartışılan aktörlerinden birisidir. Başlangıçta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen krediler belirli şartlara bağlanarak vermeye başlamıştır. Bu şartlar neo-liberal politikaların bu ülkelerde uygulanmasını kolaylaştırmak için oluşturulan politiklardır. Yapısal uyum politikaları bu ülkeleri küresel pazarlara entegre politikaları haline almıştır. Ülkeler de özelleştirme, ticari ve finansal liberasyon gibi politikalar desteklenmiştir. Bu durum banka politikalarının dünya genelinde eleştirilmesine neden olmuştur. Dünya Bankası 1990 yıllardan itibaren imajını düzeltmek amacıyla dünya üzerinde yoksulluğu azaltma stratejileri geliştirmeye başlamıştır. Geliştirmiş olduğu güvence ağı yaklaşımı ile doğrudan yoksul kesimlere ulaşmaya çalışmıştır. Ülkelerdeki sivil toplum örgütleriyle de işbirliği yaparak yoksullukla mücadele etme çabası göstermiştir. Bunları yaparken de sosyal politikalara dönük kamu harcamalarının kısılması politikalarını da sürdürmüştür. 2000 yıllarından itibaren yoksullukla mücadele çalışmalarını hızlandırmış, yoksul kesimlerin sağlık ve eğitim konusunda geliştirmesi için krediler vermiştir. Yardım ettiği ülkeler de liberal refah anlayışının da yayılmasını desteklemiştir (Gökbayrak, 2013).

Dünya bankası ülkelerde uygulanan sosyal güvenlik sisteminin önemli ayağı olan emeklilik reformlarına yaklaşımı liberal refah devleti yaklaşımına yakındır. Piyasaların hakim olduğu, kamu emeklilik programlarının ikame edilmesi şeklinde çok ayaklı emeklilik programlarını desteklemiştir. Banka eğitim ve sağlık konusunda temel eğitimde ve sağlıkta kamu düşüncesini desteklemek yanında ileri düzeylerde özel sektörün payının artırılmasını savunmaktadır. Dünya bankasının sosyal politika konusuna yaklaşımı tam olarak net değildir. Savunduğu politikalara bakacak olursak liberal refah devleti modelini savunduğunu ve küresel politikalarını da savunduğu görülebilir. Aynı zamanda yoksullukla mücadele için de kaynaklar ayırması ve bazı politikalar sürdürmüştür (Gökbayrak, 2013).

Pandemi döneminde Dünya Bankası kendisi hakkında oluşan önyargıları kırmak ve imaj tazelemek açısından bir fırsat bulmuştur. Salgın döneminde kendisine dört alanda politika geliştirme görevi edinmiştir. Sağlık problemi olan salgına karşı salgının tehdit ettiği hayatları kurtarmak (Aşılama

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

ve aşıya ve sağlık malzemelerine ulaşma imkanı), Ekonomik etkilerine karşı yoksulları ve savunmasızları (gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere finansal destek) korumak, İşleri ve işletmeleri kurtarmaya çalışmak, daha dayanıklı bir kurtarma için kurumları ayakta tutmak. Dünya Bankası pandemi döneminde finansal kaynakları ile salgına karşı mücadele de ülkelerin yanında olmaya çalışmıştır. Fakat bu performansını Covid-19 sonrası dönemde de sürdürmesi güvenilirliği açısından önem taşımaktadır (Worldbank, 2022).

6.3. Uluslararası Para Fonu

Dünya Bankası gibi, IMF’de Bretton Woods’da (ABD) düzenlenen Birleşmiş Milletlerin 1944 yılındaki uluslararası para ve finans konferansında kurulmasına karar verilen kuruluşlardan birisidir. 1947 yılında faaliyete geçmiştir. Ülkelere kredi desteği sağlama amacı bulunmaktadır. Her iki kuruluşta dünya da Bretton Woods’un ikizleri olarak anılmaktadırlar.

Ülkelere yapısal uyum programları çerçevesinde kredi vermektedir. IMF’nin yapısal uyum politikaları birçok ülkede olumsuz sonuçlar vermiştir. Bu durum karşısında öz eleştiri yapmışsa da kurum ülkelerdeki sosyal gelişmenin ancak ülkelerdeki yüksek ekonomik büyüme ile sağlanabileceğini savunmaktadır. Gelişmiş bir piyasa ekonomisinin etkili olacağını savunur. Bu tezleriyle liberal refah devleti anlayışını savunduğu söylenebilir. IMF ülkelerdeki yoksulluğu azaltmak için şartlı nakit yardımlarını içeren güvence ağlarını desteklemektedir. Kamu kaynaklarının temel eğitim ve sağlık alanında harcanması ama ileri sağlık ve eğitim konularında piyasaların desteklenmesi gerektiğini savunur. Kamu emeklilik projelerinin yanın da özel emeklilik projelerinin de desteklenmesini savunur (Gökbayrak, 2013, IMF 02.11.2022).

Uluslararası Para Fonu (IMF) Nisan 2020 Dünya Ekonomi Görünümü raporunda pandemiden dolayı global ekonominin büyüme oranını % -3 olarak tahmin etmektedir. Bu oran 2008-09 finansal krizinin yarattığı etkiden daha büyüktür. Büyük bir resesyon beklenmektedir. Büyüme oranı gelişmiş ülkeler için % - 6,1, Gelişme yolundaki ülkeler için ise %-1 olarak tahmin edilmektedir. Pandeminin etkisini yitirdiği dönemde yayınlanan Dünya Ekonomi Görünümü Raporu Ekim 2022 raporunda finansal koşulların zorluğu, pandemi ve yüksek enflasyon oranları küresel büyümenin 2021’de %6 dan 2022 ‘de %3,2 ‘ye 2023’de %2,7 yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Bu durum küresel mali kriz ve Covid-19 salgınının akut aşaması dışında 2001’ den bu yana en zayıf büyüme profilini oluşturmaktadır (IMF, 2020).

IMF Covid-19 pandemisinin tüm dünya da yayılması, tüm ülke ekonomilerini etkilemesi ve pandemi öncesi oluşan küresel dünyanın etkilenmesini önlemek amacıyla faaliyete geçmiştir. Pandemi ile birlikte ortaya çıkan ekonomik gerilemelerin ve istikrarsızlaşmaların önüne geçmek amacıyla IMF

elindeki 1 trilyon dolarlık kredi fonlarını devreye sokmuş ve kuruluş mantığına uygun olarak ihtiyacı olan ülkelere kredi vermiştir (Kasal ve Tosunoğlu, 2020). Fakat IMF Ekim 2022 tarihinde yayınladığı Dünya Ekonomik Görünüm raporunda kuruluş amacına uygun olarak, pandeminin tüm dünya da yarattığı sosyal politika sorunlarına değinmek yerine, dünya da ortaya çıkan enflasyon artışına (çözüm için arz yönlü politikalara, para politikalarına önem vermiştir), Enerji krizine, Çin'in sıfır covid politikasına, Rusya- Ukrayna Savaşına, İklim krizine yer vermiştir. Tüm dünya da pandemi nedeniyle yaşanan küresel ticaretin canlandırılması için Dünya Ticaret Örgütü'nde yapılması gereken reformlara yer vermiştir. Pandemi ile tartışma konusu olan küresel yapının yeniden inşası için politikalar üretmeye çalıştığını söyleyebiliriz (IMF,2022).

6.4.Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü küreselleşmenin tüm dünya da yayılması ve ekonomilerin birbirleriyle eklenmesi çerçevesinde etkinliği artan bir örgüttür. ILO gibi WTO' da dünya da ticaretin belli kurallara uygun olarak yürütülmesi amacıyla etkinlikler düzenlemektedir. Dünya üzerinde ticaretin, sermaye akımlarının serbestleştirilmesi ve engellerin kaldırılması için faaliyetler yürütmektedir.

Dünya ticaret örgütü sosyal politikalar alanında dünya da işgücü standartlarının düşük olduğu ülkelerle ticaretin haksız rekabet yaratacağı düşüncesiyle ticari antlaşmalara sosyal hüküm koyma şartını desteklemektedir. Bu girişime zengin kuzey ülkeleri ve sendikalar olumlu yaklaşmışsa da yoksul güney ülkeleri kendilerine engel oluşturduğu gerekçesi ile karşı çıkmışlardır. Yoksul güney ülkeleri ticari rekabetlerini sosyal haklardaki kısıtlarla sürdürebileceklerini savunmuşlardır. Aslında küreselleşme mantığına uygun ucuz ve kaliteli işgücü arayışı tartışmaları yaratmıştır. Küreselleşme sürecinde de görüldüğü gibi, firmalar üretimlerini gelişmiş olan ülkelere ucuz işgücü cenneti olan, sosyal hakların sınırlı olduğu ülkelere kaydırmışlardır. WTO özelindeki tartışma konularından birisi de Hizmetler Ticareti Genel Antlaşmasının eğitim ve sağlık konularında kamunun gücünün azaltılıp özel sektörün desteklenmesi düşüncesidir (Gökbayrak, 2013, WTO, 2022)

Dünya Ticaret Örgütü pandemiye karşı mücadele de ulus devletlerin etkin rol üstlenmeleri ve kendi ulusal politikalarını uygulamaları nedeniyle dünya üzerinde ticaretin eski kurallarıyla sürdürülebilmesini sağlamak için politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Pandemi döneminde ortaya çıkan tedarik zincirlerindeki bozulmayı gidermek, bu dönemde yaşanan gıda güvenliği gibi sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır. Dünya üzerinde serbest ticaretin sürdürülebilirliği mücadelesini vermiştir. Devletlerarasında hızla gelişen kıyasıya rekabette aracı rol oynamaya çalışarak dünya ticaretinin dengeli olarak sürdürülmesine çalışmıştır. Yayınlamış olduğu raporlarla ve yaptığı etkinliklerle pandeminin etkilerini azaltmaya çalışmıştır. (WTO, 2022).

6.5. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OECD'nin sosyal politikalara bakışı Dünya Bankası ve ILO arasında bir yerde konumlandırılabilir. 1980'lere kadar OECD sosyal politikaları ekonomik büyümenin önünde engel olarak görmüştür. 1990 yıllarında görüş değişikliği yaparak sosyal politikalarda sınırlı ama etkin devlet anlayışını savunmaya başlamıştır. Bu durumun büyümeyi çok fazla etkilemediğini savunmaktadır. Ekonomik gelişmeyi destekleyici sosyal harcamaları desteklemiştir. Ülkelerde istihdamı arttırıcı aktif işgücü piyasası politikalarını savunmuştur. Devletlere yük olan pasif işgücü politikaları yerine insanları kısa zamanda işgücüne döndürecek aktif işgücü piyasası politikaları savunulmaktadır. Refah devletlerinin yeniden yapılanmasında bu politikaların etkin olacağını savunmaktadır (Gökbayrak, 2013, OECD, 30.09.2022). OECD sosyal güvenlik politikalarında özellikle emeklilik uygulamalarında çok basamaklı programları savunsa da özel emeklilik fonlarının yarattığı olumsuzluklardan dolayı bu yapıları çok fazla savunmamaktadır. OECD temel sağlık ve eğitim programlarını kamu harcamaları ile sağlanması gerektiğini belirtir. Bu alandaki özel işletmelerin yoksul kesimlerde sosyal dışlanmaya yol açtığını belirtir.

Pandemi döneminde OECD yayınlamış olduğu raporlarla pandeminin olumsuz etkilerinin olduğu birçok alana dikkat çekmiş, pandemiden güçlenerek çıkmanın önemine vurgu yapmıştır. Raporlarında pandemiden en çok etkilenen çalışanlar, göçmenler, ırksal ve etnik azınlıklarla, gençlerin durumuna vurgu yapmıştır. Ayrıca çevresel etki, tedarik zinciri, istihdamda kalma, uluslararası ticaret, küresel ısınma konularına vurgu yapmıştır. Ayrıca işin geleceği ile ilgili raporlar düzenlemiştir. Pandeminin etkilerine dair üye ülkelerle ilgili istatistikler yayınlamıştır. Pandeminin işgücü piyasalarında yarattığı etkiyi özellikle vurgulayıp ön plana çıkarmıştır (OECD, 2022).

6.6. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler 24 Ekim 1945 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel bir iş birliği oluşturmaktır. Birleşmiş Milletler konunun adalet, güvenlik, ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği uluslararası tüm ülkelere sağlama amacı taşıyan bir yapı olarak belirlemiştir. Birleşmiş milletlerin organlarından birisi olan ekonomik ve sosyal konsey uluslararası ekonomik ve sosyal sorunların tartışıldığı ve siyasi tavsiyelerin verildiği bir yapıdır. Daha çok küçük ülkelerin etkin olduğu yapıdır. Birleşmiş Milletler kuruluş amacına uygun olarak insan hakları, sosyal adalet, yoksullukla mücadele, ekonomik kalkınma, kadın ve çocukların gelişimi ve sağlığı, işçi hakları gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Uluslararası konferanslar düzenlemektedir. Birleşmiş Milletler kurumsal olarak çözülmesi gereken hedefler belirlemiştir. Aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırmak, herkese eğitim fırsatı sağlamak, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak, Anne ve çocuk sağlığını korumak, çevre ve kalkınma için küresel birliktelik sağlamaktır.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

Birleşmiş Milletler kapsamında kabul edilen sözleşme ve metinlere bakacak olursak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, BM'nin Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesini Amaç Edinen Uluslararası Sözleşme, Uluslararası Alanda Her Türlü Irk Ayrımcılığının Yok Edilmesini Amaç Edinen Sözleşme, Tüm Göçmen Çalışanların ve Ailelerinin Haklarının Korunmasını Amaç Edinen Uluslararası Sözleşmesi, ILO'nun Philadelphia Bildirgesi'nde, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi sözleşme ve metinlerde refahının sağlanması için gerekli koşullar, gereksinimler veya haklar belirtilmiştir. Ayrıca sosyal güvence, sosyal güvenlik veya sosyal koruma vurgusuna da değinilmiştir (Samanlı, R. Sarıipek, B.D. ve Yılmaz, T. 2021; Şenkal, 2018).

Birleşmiş milletler uluslararası sosyal politikaların şekillenmesinde bir çatı örgüt olarak varlık göstermektedir. Sosyal politikalar Birleşmiş Milletlere bağlı olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) , Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) , Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) alanında uzmanlaşmış örgütler tarafından yürütülmektedir. Bu örgütlerin etkinlikleri Birleşmiş Milletler 'in çatısı altında yürütülmektedir (UN, 2022)

Birleşmiş Milletler 2020'nin ikinci yarısını kapsayan Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler Raporu'nda COVID-19 salgınının olası etkileriyle ilgili öngörülerde bulunmuştur. Rapora göre, küresel ekonomi salgının etkisi ile %3,2 oranında keskin bir daralma yaşayacaktır. Bu daralma 1930'lardaki Büyük Buhran'dan bu yana en keskin daralma olacaktır. Salgın nedeniyle küresel ekonomi 2020 ve 2021'de yaklaşık 8,5 trilyon dolarlık kayıp yaşayacaktır. Son dört yıldaki kazanımlar kaybedilecektir Raporunda, gelişmiş ekonomilerinin bu yıl yüzde 5 küçüleceği, 2021'de ise yüzde 3,4 oranında, ılımlı ve kaybedilen üretimi telafi etmeye yetecek kadar büyüme göstereceği öngörülmüştür. BM'nin raporunda, gelişmekte olan ekonomilerin ise bu yıl yüzde 0,7 daralacağı, 2021'de yüzde 5,3 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Küresel talepte keskin bir azalmanın olduğuna ve tedarik zincirinde bozulmalar yaşandığı vurgulanmıştır. Uluslararası ticaretin de bu yıl yaklaşık yüzde 15 daralacağı tahminine yer verilmiştir. COVID-19 salgınının yoksulluk ve gelir eşitsizliğini de artırdığına dikkat çekilerek, salgının bu yıl büyük ihtimalle 34,3 milyon kişinin "aşırı yoksulluk" sınırının altına düşmesine neden olacağı ve yoksulluk oranındaki artışın yüzde 56'sının Afrika ülkelerinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir (BM,2020).

Birleşmiş Milletler Covid-19 zamanında pandeminin yıkıcı etkisine rağmen kuruluş amacına uygun olarak dünya barışını, güvenliğini korumak ve uluslararası ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliğini sağlamak işlevini tam olarak yerine getirememiştir. Bir çatı örgüt olarak pandemiye karşı tüm ülkelerin uyacağı temel politikalar belirlenmesini sağlayamamıştır. Ayrıca alt örgütü olan DSÖ pandemi

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

de geç kalmış, sağlık alanında tüm ülkeleri bir araya getirecek politikalar belirleyemediği gibi sadece istatistikler tutan bir örgüt görünümü kazanmıştır. Birleşmiş Milletlerin etkin olarak karar alamaması ve küresel bir sağlık sorununa ortak politikalar üretememiş olması kendisine ve kurumlarına olan güveni sarsmıştır. Bu durum uluslararası kuruluşların kriz yönetimi mekanizmalarına sahip olmadıklarını ya da olsalar bile etkili olamadıklarını göstermektedir (Ulusoy, 2020; Aslan, 2021, UN, 29.09.2022).

7. SONUÇ

Covid-19 ve Uluslararası Sosyal Politika Aktörlerinin Büyük Sınavı adlı başlığı kullanmamızın nedeni tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi ile mücadelede bu aktörlerin ne kadar etkili olabildiklerini ortaya koymaktır. Küreselleşme ve neo liberal politikalar son dönemlerde ulus devletlerin etkinliğini yitirdiğini vurgulamıştır. Artık yaşamın her alanında ulusal devletlerin değil uluslararası örgütlerin ya da yerel örgütlerin etkili olacağı vurgulanmaktadır. Yaşanan krizin tüm dünyayı etkilemesi ve sadece sağlık krizi değil, ekonomik, toplumsal, siyasal ve güvenlik tehditleri oluşturması örgütlü ulus devletlerin müdahalesini gerektirmiştir. Küresel bir salgın krizi karşısında küresel değil ulusal dayanışmanın sergilendiği dünyada ulus devletin rolü önem kazanmıştır. İddiaların aksine küresel sorunların çözümünde küresel aktörler başarısız olmuşlar ve tüm insanlık tarafından sorgulanır hale gelmişlerdir. Pandemi ile mücadele de küresel örgütler küresel işbirliği, yönetim ve dayanışma sağlama da etkisiz kalmışlardır. Küresel örgütler kuruluş felsefelerine uygun olarak hareket etmek durumunda kalmışlardır. Küreselleşme ve neo liberal politikaların yürütülmesine katkı sunan örgütler faaliyet olarak da kuruluş mantığına uygun hareket etmek durumunda kalmışlardır. Güçlü devletlerin aleyhine hareket edememişlerdir. Aşılamanın dünya genelinde adil dağıtımını sağlayamamışlardır. Salgının yayılmasını önleyici küresel kararlar alamamışlardır. Öyle ki Birleşmiş Milletler genel sekreteri, zengin ülkelerin gereğinden fazla aşı aldığını ve bu yüzden yoksul ülke vatandaşlarının zarar gördüğünü açıklamıştır. Bilimin başarılı olduğunu fakat dayanışma ruhunun çöktüğünü vurgulamıştır. Böylesi bir salgında güçlü devletler iç ve dış politikaları için konuyu malzeme yapmayı düşünmüşlerdir. Örneğin bu dönemde ABD ve Çin gerilimi yaşanmıştır. Küresel örgütlerin geliştirdikleri politikaların dünya devletleri tarafından uygulanma zorunluluğunun olmaması daha çok tavsiye niteliğinde kalması önemli bir dezavantajdır. Bu örgütlerin gelişmiş devletlerin etkisi altında olması ve daha çok onların çıkarlarına hizmet etmeleri pandemi de etkili olmalarını engelleyen önemli bir etkidir (Aslan, 2021; Çarkçı, 2022; Yeşilyurt, 2020; Yılmaz, 2022; Valiyeva, 2019).

Küreselleşme ile birlikte sosyal politikalar küresel, ulusal ve yerel düzeyde oluşturulmaya başlamış ve sosyal politika alanında rol alan küresel ve yerel aktörler sahneye çıkmıştır. Konumuz kapsamındaki küresel sosyal politika aktörleri çeşitlilik göstermesine rağmen, bu örgütlerin devletlere benzer bir güce sahip olmaması, kuralların uygulanması için katı hukuk kurallarının bulunmaması ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

gelir kaynaklarının yetersiz olması oluşturdukları sosyal politika kurallarının uygulanmasında engel oluşturmaktadır. Ayrıca ulus devletler salgına karşı örgütlenmelerinin doğasından kaynaklanan güçlü devlet yapısını harekete geçirebilmek, sağlık altyapısını sınırları dahilinde güçlendirebilmek, bilimsel araştırma ve ar-ge faaliyetlerini arttırmak, kriz yönetimi, etkin yönetim ve hükümetlere olan güven duygusu gibi olanaklara sahiptir (Çarkçı,2022).

Küresel etkinlik gösteren bu örgütlere dönük ülkeler arasında kimi fikir ayrılıklarının olması etkinliklerini azaltmaktadır. Ayrıca sosyal politikalara dönük şartlı yardımlar ulus devletlerde sorunlara yol açmaktadır. Bu örgütlerin sosyal politika anlayışları refah devletlerinin dönüşümü çerçevesinde şekillenmektedir. Liberal refah devleti anlayışının tüm dünya da yaygınlaştırılmasını savunmaktadırlar. Bu örgütler geleneksel sosyal politika anlayışından farklı olarak küreselleşmenin yarattığı tahribatı azaltmaya yönelik etkinliklerdir.

Birleşmiş Milletler bünyesinde uzman kuruluş olarak yer alan Dünya Sağlık Örgütü salgının çok önceden yayılmaya başladığını tespit edememiş ve salgını bir pandemi olarak ilan etmekte geç kalmıştır. Örgütün karar verme sürecinin yavaş olması, hantal ve bürokratik bir yapıda olması tüm dünyayı etkileyen sağlık krizini yönetememesine neden olmuştur. Uluslararası sosyal politika örgütleri organizasyon yapıları ve yaptırım güçlerinin olmaması nedeniyle sağlık krizini ulus devletler gibi yönetememişlerdir. Salgının ne kadar tehlikeli olabileceği tüm dünya ile paylaşamadığı için ulus devletlerde bocalama içine girmişlerdir. Bazı ülkeler konunun ciddiyetinin anlatılamamış olmasından dolayı farklı politikalar geliştirmişlerdir. Kimi ülkeler sürü bağışıklığı yöntemini benimserken kimi ülkeler kapanma ve tecrit yöntemini uygulamışlardır. Ülkeler arasında aşı milliyetçiliği yayılmış, sağlık malzemeleri paylaşılmak istenmemiştir. Küresel aktörler aşı konusunda da dünya kamuoyunu ikna edememiş bir sürü ülke aşından mahrum kalmıştır. (Akyüz, 2020, Doğan 2021).

Çin’de ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan pandemi ve bu bağlamda alınan tedbirlerden dolayı tüm dünya da büyük sorunlar oluşmuştur. Gelir adaletsizliği, işsizlik, yoksulluk, ekonomik daralma ve sağlık sorunları tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Pandemi döneminde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlara karşı uluslararası örgütlerden çok ulusal devletler sorumluluk almıştır. Tüm insanlığı ilgilendiren bu sorun karşısında klasik sosyal politika yapıcısı olan ulus devletler güçleri yettiğince mücadele etmektedirler. Bu konuda uluslararası örgütlerin etkinliği sınırlı kalmıştır.

Doğu blokunun yıkılması ile birlikte her yerde dillendirilmeye başlayan neo liberal politikalar tarihin sonu söylemlerinin küresel bir salgın karşısında ne kadar kırılğan bir söylem olduğunu göstermiştir. Uluslararası sosyal politikaların çıkma nedeni olarak gösterilen küresel sorunlar, küresel çözüm ister anlayışı, pandemi ile birlikte darbe yemiştir. Küresel bir sorun olan pandemide bile işbirliği sağlanamamış ve ülkelerarası rekabet gittikçe artmıştır. Küresel aktörler belirsizlik ve yetersizlik

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

göstermişlerdir. Aynı durum sosyal politikalar açısından da geçerli kabul edilebilir. Sosyal devlet anlayışları tüm ülkelerde geri dönmektedir. Dünya üzerinde salgınlar, göç sorunu, ekonomik rekabet ve savaşlar hala ulus devletlerin örgütlü, otoriter yapıları çerçevesinde çözüme ulaştırılabilmeye özelliklerini taşımaktadırlar.

KAYNAKÇA

Akyüz, M. (2020) “Covid-19 Pandemisi Bağlamında Sağlık Hizmeti Sunan Örgütlerde Kriz Yönetimi Yaklaşımları: Kıyaslamalar ve Bir Model Önerisi” C.3, Sayı.2, s.159-178.

Aslan, S. (2021) “Covid-19 Salgınının Küreselleşmeye ve Ulus Devletlere Etkisi” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı.80, s.1735-1752

Aysan, F.M. (2020) Geleceğin Türkiye’inde Sosyal Politikalar, İlke İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul.

Bedir, E. (2018) Sosyal Politikanın Kavramsal Çerçevesi, Sosyal Politika, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Editör: Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman. s. 3, Eskişehir

Bozkurt, V. (2010) Küreselleşen Dünyada Toplumsal Meseleler, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.

Bozkurt, V. (2014) Küreselleşme Kavramı: Gelişim ve Yaklaşımlar, Küreselleşme Kuramları, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Editör, Veysel Bozkurt, Erzurum, s.4-25.

Bulut, N. (2003) “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.52, Sayı: 2.

Çarkçı, A. (2022) “Covid 19’la Mücadele Sürecinde Ulus Devletleri Başarılı Kılacak Temel Faktörler Üzerine Bir Değerlendirme” Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 2022 21(2) 855-867.

Çolak, A. (2019) “Sosyal Politikanın Taraflarından Çalışma Örgütü ve Küreselleşme” Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi, 05 (01), s.73-83.

Dal, S. (2017) “Sosyal Politikanın Dönüşümünü Küreselleşme Üzerinden Anlamak”, Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi, C.1, Sayı: 1, s.4-18.

Doğan,M. (2021) “Uluslararası Kuruluşlarda ve Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi: Covid-19 Örneği” Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, C.2, Sayı:2, s.1-21.

Erdoğdu, S.ve Gülmez, M. ve Gökbayrak, Ş. ve Tekeli, S.(2019) Uluslararası Sosyal Politika, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Editör: Ahmet Makal ve Seda Tekeli, Eskişehir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

Esat, İ. ve Karagöl, T. E. (2018) “Sosyal Politikaların Yeniden Dizayını: Küreselleşmeyle Beraber Gelen Yerelleşme”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 16, Sayı: 4, s. 87-97.

Gökbayrak, Ş.(2013) “Uluslararası ve Küresel Sosyal Politika” Sendikacılık Akademisi Ders Notları-2, Türkİş Yayınları. s. 195-215. Ankara.

Işıkhan, V.(2014) Sosyal Politika Kavramının Analizi, Sosyal Politika, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Editör: Vedat Işıkhan, Erzurum, s.4-5.

Kasal, S. ve Tosunoğlu, Ş. (2020) “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi için Politika Uygulamaları: IMF’nin Rolü” Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt/vol: 2- Sayı-No:1. s.35-49.

Özaydın, M. M.(2008) “Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Anlayışı Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:10/1, s.163-180.

Özdemir, S. (2006) Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, s. 481.

Özdemir, S. (2009) “Küreselleşme ve Refah Devletleri Üzerine Etkileri” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 57, s.55-86.

Özdemir, Ç. M ve Zambak, M.(2011) “Küresel Dönüşümde Sosyal Politikanın Etkinliği: Dört Perspektiften Değerlendirme” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.61, Sayı: 2, s.217-233.

Özdemir, S. ve Parlak, Z. (2011) “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik” Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 60, s. 3-9.

Samanlı, R., Saripek, B.D. ve Yılmaz, T. “Birleşmiş Milletlerin Sosyal Koruma İdeolojisi, Genel Bir Değerlendirme” Akademik İnceleme Dergisi, 16/1, 2021, s. 122-145.

Şenkal, A (2017) Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Şenkal, A (2018) Küresel Sosyal Politika, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Taşçı, F.(2010) Uluslararası Sosyal Politika, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.

Tezgel, O. (2013) “Sosyal Politika” Sendikacılık Akademisi Ders Notları-2, Türkİş Yayınları. s. 1-33. Ankara.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

Ulusoy, H.Ü. (2020) “Birleşmiş Milletler’in Covid-19 ile Mücadele Sınavı” İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 527-541).

Valideva, K. (2019) “Covid-19 İle Ulus Devleti Yeniden Düşünmek” İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Sayı:37, s.390-403

Yaşar, Y. ve Yaşar, Y.G.(2012) “Neoliberal Küreselleşme ve Sosyal Politikada Dönüşüm” Mülkiye Dergisi, C.36, Sayı: 1-274, s. 63-92.

Yeşilyurt, Y.(2020) “Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu mu?” Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi, c.3 S.6 , 424-435.

Yılmaz, A.(2022) “Küreselleşme ve Pandemi Krizinde Ulus Devletin Yükselişi” Türk İdare Dergisi, S. 494, s.367-392.

İNTERNET KAYNAKLARI

BM (2022) <https://www.un.org/en/> ,(29.09.2022)

WHO (2022)<https://www.who.int/> (01.01.2022)

ILO (2020a), (Çevrimiçi) https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_738981/lang--tr/index.htm. (22.08.2023)

ILO (2020b)https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_741784.pdf.(22.08.2023)

ILO (2020c), https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_743153/lang--tr/index.htm.(23.08.2023)

ILO (2020d) https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_748211/lang--tr/index.htm.(23.08.2023)

ILO(2020e)https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_752118.pdf.(23.08.2023)

ILO(2020f)https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_757184.pdf.(23.08.2023)

ILO(2021a)https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_769693.pdf.(24.08.2023)

ILO(2021b)https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_826588/lang--tr/index.htm.(24.08.2023)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1200735

BANÜSAD, 2024; 7(1), 84-105

ILO (2022) https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_859255/lang--en/index.htm,
(02.11.2022)

ILO (2022a) https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_845642/lang--en/index.htm
(24.08.2023)

ILO (2022b) https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_859255/lang--en/index.htm
(24.08.2023)

IMF (2022) <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022>, (02.11.2022)

OECD (2022) <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses>, (30.09.2022)

WORLD BANK(2022)<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/bb1b191f6b1bd1f932d0ddc5492987ec-0090012021/original/WBG-Responding-to-the-COVID-19-Pandemic-and-Rebuilding-Better.pdf>.
(01.11.2022)

WTO (2022)https://www.wto.org/english/news_e/events_e/events_e.htm, (04.11.2022)

NET DÖVİZ POZİSYONUNUN FİRMA KARLILIĞINA ETKİSİ: BİST 30 ENDEKSİNDE
İŞLEM GÖRE FİRMALAR ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Mehmet Ozan AKMAN¹

Hasan Aydın OKUYAN²

ÖZET

1970'li yıllarda Bretton Woods sabit kur rejiminin sona ermesi ve 1980'li yıllardan sonra gittikçe artan döviz kuru riskleri sadece ülkeleri değil şirketleri de etkileyen önemli bir konu haline gelmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle firmaların varlık ve finansman yapılarında dövizin önemi gün geçtikçe artmıştır. Bu durum firmaların döviz kuru riskine maruz kalmalarına sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı firmaların net yabancı döviz pozisyonlarının karlılık üzerine etkisini araştırmaktır. Çalışmada örneklem olarak Borsa İstanbul'da işlem gören bankalar hariç BİST30 hisseleri seçilmiştir. Araştırmaya konu olan firmaların 2013/12- 2022/12 dönemine ait 10 yıllık net döviz pozisyonu verileri panel regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bağımsız değişkeni firmaların net döviz pozisyonu oranı olurken bağımlı değişkeni ise aktif karlılığı olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler neticesinde döviz net pozisyonu ile firma kârlılığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kur Riski, Net Döviz Pozisyonu, Aktif Karlılığı

THE EFFECT OF NET FOREIGN CURRENCY POSITION ON FIRM PROFITABILITY: AN
APPLICATION ON COMPANIES TRADED IN BIST 30 INDEX

ABSTRACT

The termination of the Bretton Woods fixed exchange rate regime in the 1970s and the escalating exchange rate risks since the 1980s have become significant issues affecting not only countries but also companies. With the impact of globalization, the significance of foreign currency within companies'

¹ Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, ozan_akman@hotmail.com

² Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hokuyan@bandirma.edu.tr

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

financing structures has been steadily increasing. This situation has exposed companies to exchange rate risks.

The aim of this study is to investigate the impact of firms' net foreign exchange positions on profitability. The study selected BIST30 shares as the sample, excluding the banks traded on Borsa Istanbul. The annual net foreign exchange positions of the researched companies from 2013 to 2022 were analyzed using panel regression analysis. The independent variable of the study was the net foreign exchange position ratio of the companies, while the dependent variable was determined as the return on assets. The results show a significant and positive relationship between the net foreign exchange position and firm profitability

Keywords: Foreign Exchange Risk, Net Foreign Exchange Position, Return on Assets

1. GİRİŞ

Günümüz ekonomi dünyasında firmaların hammadde tedarikinden, mal ve hizmet satışına kadar tüm üretim sürecinde döviz cinsinden gelir ve giderleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumda şirketlerin döviz cinsinden borcu ya da alacağı oluşmaktadır (Yıldız ve Yılmaz, 2022: 1). İthal girdi oranının yüksek olduğu bir ortamda, döviz kurlarındaki değişimler öncelikle girdi maliyetlerinin artmasına, sonraki aşamada ise tüketici fiyatlarına yansımaya neden olmaktadır (Irungu ve Muturi, 2015: 30). Döviz kurlarındaki değişim, yerel para biriminin değer kazanması veya kaybetmesi olarak açıklanabilir. Bu durumda firmaların dövizle bağlı borç, alacak, gelir, gider gibi kalemlerinin yerel para birimi cinsinden ifade edilen tutarlarının değeri değişmektedir. Bu değişim ise şirketlerin mali ve karlılık yapılarını ve piyasa değerini yakından etkileyecektir (Sarıay, 2023:2). Döviz kurundaki dalgalanmalar dış ticaret hacmi yüksek olan ülkeler için önemli bir sorundur. Tarih boyunca yaşanan ve kurların hızlı hareket etmesine neden olan tüm krizler, sadece makro düzeyde ekonomileri değil aynı zamanda mikro düzeyde firmaları da etkilemiştir (Bolton ve Frexias, 2000: 3). Döviz krizlerinde, kurların ani artışıyla kredi daralması ve yüksek faiz oranları gibi sebeplerle firmaların işletme sermayeleri azalmakta bunun sonucunda kaynak yapıları bozularak, kaldıraç oranları yükselmekte ve finansman giderleri hızla artmaktadır (Tunaboğlu, 2008: 24). Krizlerle yaşanan bu süreçler net yabancı döviz pozisyonu ve açık döviz pozisyonu oranı gibi kavramlarla ilgili daha fazla ampirik çalışmaların yapılmasına sebep olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde özellikle ithalat ve ihracat yapan firmalar karşılaştıkları finansman ve kredi bulma zorluklarını döviz ile borçlanarak çözüme yoluna gitmektedir. Bunun uygun vade, faiz oranı, düşük maliyet ve karlılığı yükseltmek gibi çeşitli sebepleri olabilmektedir (Boyacıoğlu ve Çürük, 2016: 4).

Döviz pozisyonu, yabancı bir para birimi cinsinden varlık veya yükümlülük bulundurmak anlamına gelmektedir. Buradaki varlık; döviz kasası, bankadaki döviz mevduatları ve tüm döviz alacaklarını ifade etmektedir (Asıf ve Frömmel, 2021: 8). Döviz cinsinden borçlar ise sadece döviz cinsinden banka kredilerini değil, döviz cinsinden olan tüm ticari borçları da içermektedir. Özetle, bir şirketin döviz cinsinden borcu veya döviz cinsinden varlığı varsa, o şirketin döviz pozisyonu olduğu ve döviz cinsinden yükümlülüklerinin döviz cinsinden varlıklarından fazla olması durumunda ise, şirketin açık (kısa) döviz pozisyonuna sahip olduğu anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, şirketin döviz cinsinden varlıkları döviz cinsinden yükümlülüklerinden fazla ise, şirket uzun döviz pozisyonuna sahiptir.

Döviz kurlarındaki beklenmeyen değişimler, firmanın gelir, gider ve nakit akışlarını etkileyen kur riskine yol açabilir. Belirli bir döviz cinsinden tüm döviz varlık ve yükümlülüklerinin bir sonucu olan net döviz pozisyonu, döviz kuru açısından risk taşımaktadır. Döviz kurlarındaki artış net döviz pozisyonu fazla veren şirketleri olumlu etkilemektedir. Öte yandan, net döviz pozisyon açığı olan şirketler bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmektedirler. Döviz kuru riskinin firma üzerindeki etkisi o firmanın finansal yönetim stratejilerine bağlı olarak kısa veya uzun pozisyon almasına bağlı olarak değişecektir (Razaq ve Akinlo, 2017: 13). Uzun pozisyonda olan firmalar elinde döviz fazlası bulundurarak kurların artacağı beklentisi taşıırken, kısa pozisyonda firmalar ise genel olarak kurların düşeceği beklentisine sahiptirler (Çelik, 2002: 26). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, döviz kuru oynaklığının yüksek olması, girdi maliyetlerinin döviz cinsinden, gelirlerin ise yerel para cinsinden olması ve döviz cinsinden dış kaynak sağlanması, şirketleri kur riskine maruz bırakmakta ve bu riskin iyi yönetilmemesi durumunda şirketlerin karlılığı olumsuz yönde etkilenmektedir (Reis ve Özçiçek, 2021: 3). Burada döviz kuru oynaklığının kaynağını oluşturan enflasyon, faiz oranı, ödemeler dengesi, sermayenin uluslararası boyutta hareketliliği, teknolojik gelişmeler ve spekülasyonlar da son derece önemlidir (Öztürk, 2003: 197).

Bu çalışmanın amacı şirketlerin net döviz pozisyonlarının aktif karlılığı üzerindeki etkisini ortaya koyabilmektir. Bu amaçla örneklem olarak 2013-2022 yılları arasında BİST 30'da kesintisiz işlem gören banka dışı firmalar kullanılmıştır. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde meydana gelen yüksek döviz kuru oynaklıklarının firmalar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran en önemli özelliği, literatürdeki çalışmaların ağırlıklı olarak dolarizasyon olgusunu kullanırken, bu çalışmada açık pozisyonların kullanılmış olmasıdır. Bu sayede çalışmada sadece döviz kullanımının değil, açık pozisyonun karlılık üzerindeki etkisi anlaşılmış olacaktır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların, piyasada faaliyet gösteren işletmelerin döviz kuru ile ilgili öngörülerine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Konu beş bölümde ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş, dördüncü bölümde analizler yapılarak bulgular ortaya konulmuş ve son bölümde sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR

Literatürde döviz kuru riskinin etkilerine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda kur riskinin firma değeri, hisse senedi getirileri ve firma karlılığına etkileri üzerine farklı bulgular elde edildiği görülmektedir.

Choi (1986) Almanya ve ABD’de faaliyet gösteren işletmeler üzerine yaptığı çalışmada döviz kurunun işletmelerin karlılığı üzerindeki etkili olduğunu ve bu etkinin yönünün ve şiddetinin ulusal ve uluslararası piyasaların durumuna göre değişebileceğini vurgulamıştır. Clark ve Judge (2009) İngiltere’deki firmalar üzerinde araştırmada döviz cinsinden borçlanmanın işletmelerin karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Krugman (2012) ABD’deki petrol şirketleri üzerinde kur riskinin firma kârlılığını önemli derecede etkilediğini tespit etmiştir. Bhuiya, Ahmed, ve Haque (2015) çalışmalarında çokuluslu işletmelerin döviz kurlarındaki değişimlerden etkilenebileceğini, ulusal para birimindeki artışın şirketin nakit akımlarını ve karlılığını azaltabileceğini öne sürmüşlerdir. İngiltere merkezli 103 çokuluslu şirket üzerine yaptıkları çalışmalarında döviz kuru dalgalanmalarının şirketlerin %85’ini etkilemediği, %6’sını negatif, %9’unu ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Luo ve Wang (2018) çalışmalarında Çin’deki işletmelerin döviz kullanımları ile işletmelerin karlılığı ve değeri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Döviz kuru riski üstlenen işletmelerde türev ürün kullanımının karlılık üzerinde pozitif etkisi olduğunu sonucuna varmışlardır. Mefteh-Wali ve Rigobert (2018) Fransız firmaları üzerine yaptıkları çalışmada kriz olmayan dönemlerde, döviz yükümlülüklerinin artırılmasının varlık getirisi üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye bağlamında yapılan bazı çalışmaların bulguları şu şekildedir: Aydeniz (2009), regresyon analizi yöntemini kullanarak yaptığı çalışmada, aktif karlılığı ile döviz kur riski arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Ünal ve Altın (2010) yaptıkları araştırmada otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların, döviz kur riski ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve şirketlerinin döviz net pozisyonları ile şirket değerleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Toraman ve Okuyan (2009) 2005 – 2007 yıllarında BİST’de işlem gören finansal olmayan 194 işletmeyi inceledikleri çalışmalarında döviz varlıklarının işletmelerin sermaye yapıları ve değerleri üzerinde etkili olduğunu söylemişlerdir. Mutluay ve Turaboğlu (2013), yaptıkları çalışmada işletmelerin performansının döviz kurunda ortaya çıkan değişimlerden gecikmeli olarak etkilendiklerini saptanmıştır. Ceylan ve Şahin (2015), Türkiye

için hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkileri incelemişler ve hisse senetlerinin fiyatlarının belirlenmesinde döviz kuru değişimlerinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çankaya ve Güçver (2019), 2007 – 2016 döneminde BİST İmalat Sanayi işletmelerinde yaptıkları çalışmada özsermaye kârlılığı, net kâr marjı, aktif kârlılık ve net döviz pozisyonu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Göker ve Uysal (2020) ise turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde faiz oranları ve döviz kurunun, işletmenin karlılığı üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Yerekapan ve Eskin (2020) 2009-2018 döneminde BIST 50 endeksindeki şirketlerde kurumsal risk yönetimi ve firma performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Sonuçta kur riski ile faaliyetler ve varlıklar üzerinden karlılık oranları arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Şenol ve Koç (2021) metal eşya sektöründe 2007-2019 dönemini kapsayan çalışmalarında kur riskinin işletme karlılığını negatif yönde etkilediği ancak uzun vadede firma değerini etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Kapkara ve Çağlarımak (2021) 2008-2016 döneminde 18 ana sektöre ait sektörel mali tablolar üzerinde yaptıkları çalışmalarında reel sektör işletmelerinde döviz kuru riskinin karlılığı artırdığına ilişkin bulgular elde etmişlerdir.

İncelenen çalışmalar işletmenin döviz pozisyonunun karlılık üzerindeki etkisine yönelik farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kimi çalışmalarda kur riski ve karlılık arasında önemli ilişkiler olduğu görülürken, kimi çalışmalarda ise ilişki zayıf bulunmuş ya da bulunamamıştır.

3. VERİ SETİ, HİPOTEZLER ve YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada şirketlerin net döviz pozisyonu ile firma karlılığı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu amaçla 2013-2022 yılları arasında BİST 30 endeksinde ara vermeden işlem gören banka dışı firmalar örneklem olarak seçilmiştir. Analiz kapsamında incelenen firmalar, BİST 30 (XU030) endeksinde dahil Borsa İstanbul'un piyasa değeri en yüksek ve genel trendini belirleyen 26 firmadır. Söz konusu örneklemi oluşturan firmaların bir diğer özelliği araştırma dönemi boyunca kesintisiz işlem görmeleri ve farklı sektörlerde faaliyet göstermeleridir.

Çalışma 2013-2022 dönemini kapsamaktadır. Bunun nedeni 2008 de ABD'de başlayan ve tüm dünyaya yayılan mortgage krizinin finansal türbülansının 2010, 2011 ve 2012 yıllarında döviz kuruna etkilerinin devam etmesidir. Bu etkilerden arındırabilmek amacıyla 2013 yılının başlangıç yılı seçilmiştir. Analizlerde kullanılan veriler ilgili firmaların 2013-2022 4. çeyrek dönemine ait 10 yıllık veriler olup, matriks data, finnet, TCMB ve Borsa İstanbul internet sitelerinden edinilmiştir. Hesaplamaya konu edilen verileri Microsoft Office Excel programı ile yazarlar tarafından

hesaplanmıştır. Çalışmada nicel araştırma tekniği kullanılmış olup veri setini dengeli panel veri seti oluşturmaktadır. Çalışmanın veri setini oluşturan hisseler ve hisselerin borsa kodları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklemi Oluşturan Şirketler ve Bist Kodları

Borsa Kodları	Şirket İsimleri	Borsa Kodları	Şirket İsimleri
AKSEN	Aksa Enerji	KOZAL	Koza Altın
ALARK	Alarko Holding	KRDMD	Kardemir D
ARCLK	Arcelik	ODAS	Odaş Elektrik
ASELS	Aselsan	PETKM	Petkim
BIMAS	Bimaş	PGSUS	Pegasus
EKGYO	Emlak Konut	SAHOL	Sabancı Holding
ENKAI	Enka Holding	SASA	Sasa Polyster
EREGL	Ereğli	SISE	Őiře Cam
FROTO	Ford Otosan	TAVHL	Tav Havalimanları
GUBRF	Gübre Fabrikaları	TCELL	Turkcell
HEKTS	Hektaş	THYAO	Türk Hava Yolları
KCHOL	Koç Holding	TOASO	Tofaş Fabrika
KOZAA	Koza Anadolu	TUPRS	Tüpraş

3.2. Araştırmanın Değişkenleri ve Hipotezler

Çalışmada net döviz pozisyonunun karlılığa olan etkisini analiz etmek amacıyla net döviz pozisyonu oranı bağımsız değişken, aktif karlılığı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Döviz kurlarındaki değişikliklerin işletmeler üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. Özellikle döviz krizleri sırasında kurlardaki ani yükselişler, işletmelerin finansal durumlarını ciddi Şekilde etkileyebilmektedir. Bu durum, döviz kuru riskinin yönetilmesi ve kontrol altına alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Döviz kurlarındaki artışlar, yabancı para cinsinden olan borçları olan işletmeler için önemli bir risk oluşturmaktadır. Özellikle parasal aktarma mekanizmasının döviz kuru kanalının işletmeler üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulularak, işletmelerin döviz kuru riskine karşı duyarlılıklarının belirlenmesi ve bu riskin yönetilmesi önem arz etmektedir. Neticede ise, işletmelerin döviz pozisyon riskini yönetme ve krizlere karşı hazırlıklı olma ihtiyacı ortaya çıkar. Döviz kuru riskinin etkilerinin minimize edilmesi ve işletmelerin kriz performanslarının iyileştirilmesi için dikkatli bir risk yönetimi stratejisi izlenmelidir. Bu çalışmada ilgili Şirketlerin yayınladıkları yıllık faaliyet raporlarında yer alan döviz cinsinden mevcutları ve alacakları toplamından döviz cinsi borçları çıkarılarak ulaşılan net döviz pozisyonu kullanılmış ve bulunan değerlerin aktif toplamına oranı alınarak net döviz pozisyonu oranına ulaşılmıştır. Bağımlı değişken aktif krlılığı (ROA) ise önemli krlılık oranlarından birisi olup, bir Şirketin sahip olduğu varlıkları başına toplamda ne kadar kr ettiğini göstermektedir. Döviz pozisyonu, firmaların varlıklarının ne kadarlık kısmını döviz ile finanse ettiğini ifade etmektedir (Mefteh vd., 2018:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

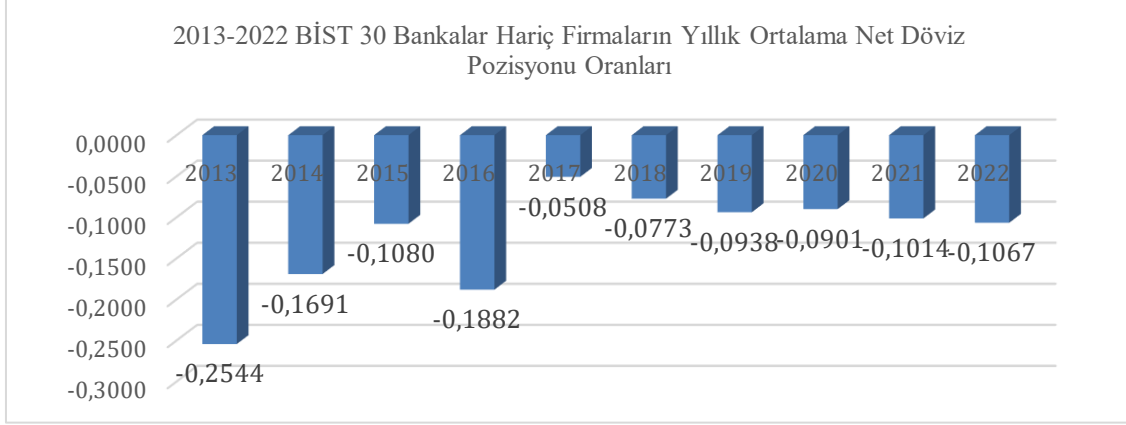
69). Bu sebeple kurdaki dalgalanmalara göre şekillenen net döviz pozisyonunun firma varlıkları üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla karlılık rasyolarından biri olan aktif karlılığı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Tablo 2. Araştırmanın Değişkenleri

Değişkenler	Açıklama	Kod	Açılım
Bağımsız Değişken	Net Döviz Pozisyonu Oranı	NDPO	[Döviz Cinsinden Alacaklar ve Mevcutlar- Döviz Cinsinden Borçlar] / Aktif Toplamı
Bağımlı Değişken	Aktif Karlılığı	AKO	Net Kar/Aktif Toplamı
Kontrol Değişkeni	Aktif Toplamı	AT	Aktif Toplamın Doğal Logaritması

Kontrol değişkenleri, ele alınan bağımsız değişkenlerin dışında fakat bağımsız değişkenler gibi bağımlı değişkeni şu veya bu şekilde etkileme olasılığının kuvvetli olduğu tahmin edilen ve bu etkinin önlenmeye çalışıldığı değişkenlerdir. Bu bağlamda bağımsız değişkenlerin etkilerini doğru bir şekilde değerlendirmek ve yorumlamak için kullanılan önemli bir araçtır. Çalışmada aktif toplamı kontrol değişkeni olarak alınmıştır. Büyüklük, işletmenin toplam aktiflerinin büyüme oranını ölçen bir metriktir. Bu metrik, işletmenin belirli dönemlerde toplam aktiflerindeki değişimi gösterir. Bu oranın artması, işletmenin sabit sermaye yatırımlarının arttığının ve dolayısıyla büyüdüğünün bir göstergesidir. Büyüyen bir işletmenin genellikle karlılığının da artması beklenir. Toplam aktiflerin büyüme oranı, işletmenin büyüme hızını ve genel sağlığını gösterir. Bu nedenle işletme sahipleri, yatırımcılar ve diğer paydaşlar, bu metriği dikkatlice takip ederek işletmenin büyüme trendlerini anlamaya çalışırlar. (Reis ve Özçiçek, 2021: 1320). Net döviz pozisyonu, firmaların dövizde endeksli varlıklarının ve yükümlülüklerinin bilanço tarihinde geçerli olan kur üzerinden TL değeri olarak hesaplanmıştır.

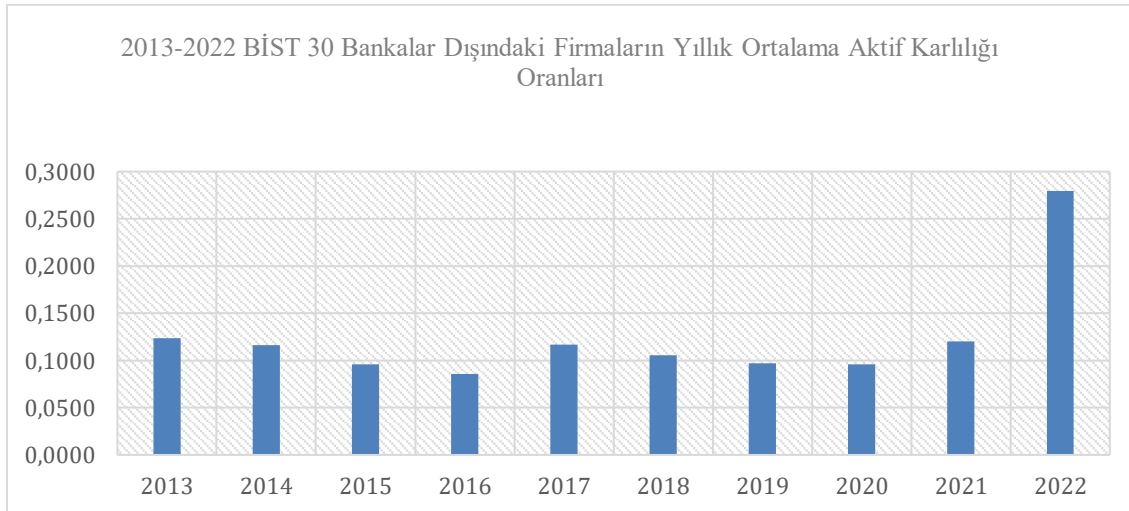
Şekil 1. Veri Setini Oluşturan Şirketlerin Yıllık Ortalama Net Döviz Pozisyonu Oranları (2013-2022)

Kaynak: TCMB EVDS veri tabanındaki verilerden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de araştırma dönemine ait 10 yıllık dönemde bankalar hariç veri setini oluşturan şirketlerin yıllık ortalama net döviz pozisyonu oranları görölmektedir. Grafikte göröleceği üzere yaşanan döviz krizleri ve kur riskleri Borsa İstanbul’da işlem gören firmaları açık pozisyonlarını azaltmaya yönlendirdiği görölmektedir. Şekil 2’de ise araştırmanın veri setini oluşturan şirketlerin yıllık ortalama aktif karlılık oranları görönmektedir.

Şekil 2. Veri Setini Oluşturan Şirketlerin Yıllık Ortalama Aktif Karlılığı Oranları (2013-2022)

Kaynak: TCMB EVDS Veri Tabanındaki Verilerden Faydalanarak Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Bu bilgiler ışığında araştırma hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H₀: Net döviz pozisyonu oranının aktif karlılığına etkisi yoktur.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

H₁: Net döviz pozisyonu oranının aktif karlılığına etkisi vardır.

Hipotezlerin istatistiksel gösterimleri: H₀ = 0 H₁ ≠ 0 şeklindedir.

3.3. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri kullanılarak yapılan tahminlerde hem birimler hem de birimlerde zaman içerisinde meydana gelen farklılıklar birlikte incelenebilmektedir.

Çalışmada oluşturulan model aşağıda gösterilmiştir.

$$AKO_{it} = \alpha_0 + \beta_1(NDPO)_{it} + \beta_2Ln(TA)_{it} + \mu_{it}$$

AKO= Bağımlı Değişken (Aktif Karlılığı)

α_0 = Regresyon Katsayısı (Sabit Terimi),

B1 = Bağımsız Değişken Katsayısı,

B2 = Kontrol Değişkeni Katsayısı,

μ = Hata Terimi, i işletmeleri, t ise dönemleri ifade etmektedir.

4. BULGULAR

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te görülmektedir. Tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında 2013-2022 döneminde 26 adet firmanın söz konusu dönemde AKO ile ifade edilen aktif karlılığı ortalama %175 düzeyinde iken NDPO ile ifade edilen döviz açık pozisyonu %15'ler olarak bulunmuştur. Yine bu dönemde (ROA) nın maximum %463'e döviz açık pozisyonunun ise %184'e kadar yükseldiği görülmektedir. NDPO, işletmelerin, varlıklarının ne kadarlık kısmını döviz ile finanse ettiğini ortaya koymaktadır. Oran küçüldükçe, firmanın döviz pozisyonu riski büyümekte, oran büyüdükçe, işletmelerin döviz kuru değişikliklerinden etkilenme derecesi azalmaktadır. Aynı şekilde örneklem içinde geçen sürede hem aktif karlılığının hem de açık pozisyon oranının -%300'e kadar düştüğü görülmektedir. Ayrıca son 10 yılda döviz kurlarındaki yüksek dalgalanma firmaların aktif toplamı içinde döviz pozisyonlarını maksimum %184'e kadar çıkardığı gözlenmektedir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	AKO	NDPO	AT
Mean	1.7520	0.1511	2.1105
Median	1.1032	0.0734	2.0734
Maximum	4.6348	1.8430	3.2194
Minimum	-3.5030	-3.1365	1.1265
Std. Dev.	1.0151	1.1521	0.0960

Skewness	-0.2028	-0.5134	-0.1137
Kurtosis	3.5160	3.7874	3.2867
Jarque-Bera	23.0135	25.6138	6.0698
Probability	0.0000	0.0000	0.0203
Sum	-615.3126	-676.0916	768.1314
Sum Sq. Dev.	277.1581	770.8135	1.3539
Observations	260	260	260

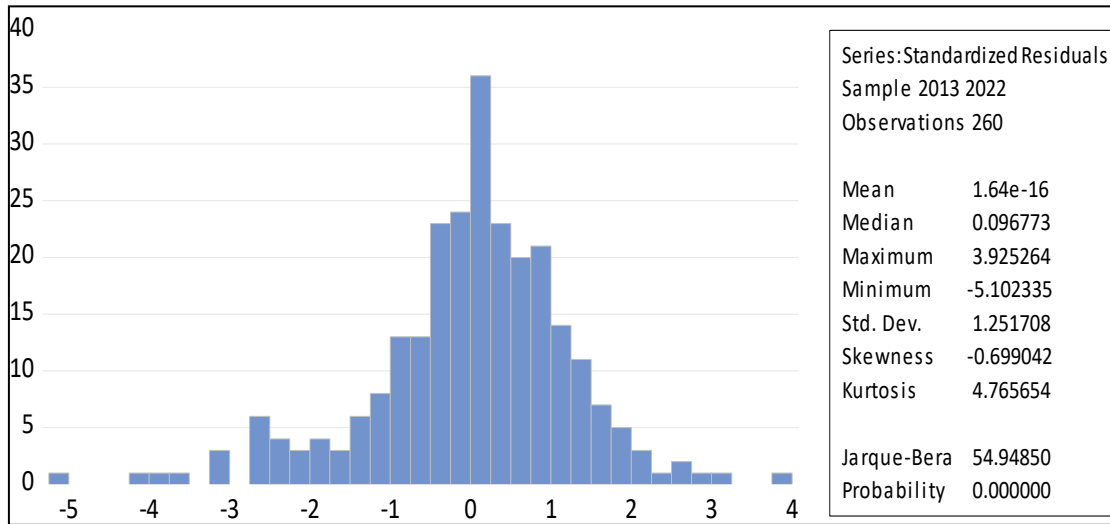
Korelasyon tablosunu incelediğinde AKO aktif karlılığı ile NDPO net döviz pozisyonu oranı arasında pozitif yönlü %35, AT toplam aktifler ile yine negatif yönlü %30 düzeyinde bir korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Değişkenlerarası Korelasyonlar

	AKO	NDPO	AT
AKO	1.0000	0.3507	-0.3080
NDPO	0.3507	1.0000	-0.4297
AT	-0.3080	-0.4297	1.0000

Ekonometrik analizlerde yatay kesit verilerin kullanılması durumunda karşılanması gereken birtakım varsayımlar vardır. Normallik varsayımı, çoklu doğrusal bağlantı ve otokorelasyon olmaması, sabit varyans ve bağımsız değişkenlerin tesadüfi değişken olmaması varsayımı buna örnek olarak verilebilir.

Tablo 5. Normallik Varsayımı

Tablo 5'te gösterilen model sınavında Jacque-Bera değerinin 0,05 ten büyük olduğu dolayısıyla normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

Kesit gruplar arası etkileşimin artması, panel veri setlerinde “yatay kesit bağımlılığı” sorununa yol açabilmektedir. Bunu test edebilmek için çalışmada Breusch-Pagan Testi yapılmıştır. Bu test, kesitlerin hata terimleri arasında korelasyon bulunmadığı boş hipotezi sınamaktadır. H_0 hipotezi gruplar arası varyansın sıfır olduğunu söyleyen hipotezdir. Uygulanan test istatistiği sonuçlarına göre olasılık değeri %5 ten küçük olduğundan H_0 hipotezi kabul edilmekte ve boş hipotez yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını göstermektedir. Test sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Boş Hipotez (Rassal Etki yoktur)	Yatay Kesit	Dönem	İkisi
Alternatif	Tek yönlü	Tek yönlü	
Breusch-Pagan	336.43	7.7582	344.3225
Olasılık	0.0000	-0.0053	0.0000

Regresyon analizinde serilerin durağanlığı test edilmelidir. Düzey değerlerinde değişkenlerin durağan olmadığı görülmüştür. Verilerin birinci derece farkı alındığında, durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifade ile birim kök içermediği tespit edilmiştir. Birim kök testi sonuçları tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Değişkenlerin Birim Kök Durağanlık Testi

Değişkenler	Birim Kök Testi	Düzey		Birinci Fark	
		Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz
AKO	Levin Lin ve Chu	0.1237	0.0912	0.0001	0.0000
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	0.3935	0.1156	0.0005	0.0002
	ADF- Fisher Kikare	0.1591	0.0875	0.0002	0.0001
	PP- Fisher Kikare	0.2231	0.1052	0.0004	0.0003
NDPO	Levin Lin ve Chu	0.2160	0.1387	0.0008	0.0005
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	0.2763	0.1564	0.0006	0.0004
	ADF- Fisher Kikare	0.1705	0.1298	0.0003	0.0001
	PP- Fisher Kikare	0.3278	0.2534	0.0007	0.0005
TA	Levin Lin ve Chu	0.1468	0.0835	0.0001	0.0000
	Im, Pesaran ve Shin W-stat	0.2645	0.1658	0.0002	0.0001
	ADF- Fisher Kikare	0.1174	0.0737	0.0001	0.0000
	PP- Fisher Kikare	0.2945	0.2124	0.0000	0.0000

Çoklu doğrusallık iki veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmede kullanılır. Bağımsız değişkenlerde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını kontrol etmek

için ilk olarak R^2 değerine bakılır. Eğer R^2 %90'dan büyük ise çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğu anlaşılır. Diğer yandan çoklu doğrusal bağlantı sorunun tespit etmek için değişkenler arası korelasyona bakılması gerekmektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının 0,86 değerinden fazla olması değişkenler arasında çoklu doğrusallığın olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 8. Değişen Varyans Sınama Tablosu

Panel Kesit Değişken Varyans LR Testi			
MODEL 1			
LOGAKO LOGNDPO LOGAT C			
	Değer	Df	Olasılık
Benzerlik Oranı	8.649239	26	0.9994
LR testi:			
	Value	Df	
Sınırlanmış LogL	-426.795	257	
Sınırlanmamış LogL	-422.471	257	

Modelde değişen varyans olmadığını görülmektedir. Sınamada ters madde prob değerleri 0,05'den büyük olması koşulunu LR testi ile sağlanmıştır. Kurulan modelde Prob (F-Statistic) değeri 0,05 ten küçük olduğu için model anlamlıdır. Sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Modelde AKO bağımlı değişken aktif karlılığı oranını NDPO bağımsız değişken net döviz pozisyonu oranını AT ise aktif toplamı kontrol değişkenini ifade etmektedir. Model oluşturulurken ham veriler kullandığında artık terimler arasında otokorelasyon olduğu görülmüştür. Otokorelasyon, zaman serilerinin geçmiş ve gelecek değerlerinin birbiriyle ilişki içinde olması durumudur. Otokorelasyon olması durumunda hata teriminin varyans kovaryans matrisi birim matrise eşit değildir. Bu durum t ve F istatistiklerin aynı zamanda R^2 'nin güven aralıklarının geçerliliğini etkilemektedir. Otokorelasyon ihmal edilerek tahmin yapılırsa parametreler tutarlı fakat etkin olmamakta ve standart hataların sapmasına neden olmaktadır. Bu nedenle tüm değişkenlere ait verilerin 1.dereceden farklarını alınmıştır. Model, bu fark verileri ile oluşturduğunda da otokorelasyon sorununun çözülmediğini görülmüştür. Otokorelasyon varsayımı için Durbin-Watson değerine bakılmaktadır. Durbin-Watson değeri, hata terimlerinin bağımsızlığı ön koşulunu kontrol etmek için kullanılan bir istatistiktir. Bu değer 1 ile 3 arasında olması gerekir. Aksi halde hata terimlerinin bağımsızlığı açısından bir sorun olduğu söylenebilir. Modeli anlamlı hale getirmek ve kullanabilmek için bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenine ait verilerin 1.dereceden farklarının logaritmaları hesaplanmıştır. Bir verinin logaritmasını almak bu veriyi mümkün olduğunca "normal" hale getirmeye çalışmaktır. Böylece bu verilerden elde edilen istatistiksel

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

analiz sonuçları daha geçerli kılacaktır. Logaritma alabilmek için negatif değerlerden kurtulmak gerektiğinden farkını alınan verilerin mutlak değerleri bulunarak işlem gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda model anlamlı ve gerekli varsayımlar için sınanmaya hazır hale geldi. Modelin F-statistic değeri anlamlıdır. Sonrasında bağımsız değişken ve kontrol değişkeninin prob değerlerine bakıldığında 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu görülüp çalışmada bu model kabul edilmiştir.

Tablo 9'daki R Squared değeri bağımlı değişkenin yüzde kaçlık kısmının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını gösterir ve 0 ile 1 arasında bir değer alabilmektedir. Değerin 1'e yakın olması bağımlı değişkendeki değişimin, bağımsız değişkenler tarafından açıklanmasının kuvvetli olduğunu 0'a yakın çıkması ise bağımlı değişkendeki değişimlerin, bağımsız değişkenlerdeki değişim dışındaki faktörlerden meydana geldiğini göstermektedir. Modelde bağımlı değişken olan Aktif Karlılığı (ROA) değerinin %15'lik kısmı modele dahil edilen değişkenler tarafından açıklanmıştır. Geri kalan %85'lik kısım ise hata terimi aracılığıyla modele dahil edilmeyen değişkenlere aittir.

Tablo 9. R² F-İstatistik Model Tablosu

Bağımlı Değişken: LOGAKO Yöntem: Panel En Küçük Kareler				
Dönem: 2013 2022 Gözlem: 260				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık.
LOGNDPO	0.1863	0.0442	4.2129	0.0000
LOGAT	-3.7292	1.2285	-3.0356	0.0026
C	9.4183	3.8188	2.4663	0.0143
Kök MSE	1.2493	R ²		0.1534
Mean dependent var	-2.8670	Düzeltilmiş R ²		0.1468
S.D. bağımlı var	1.3604	Regresyon Std Hata		1.2566
Akaike Bilgi Kriteri	3.3061	Top. Karelerin Std Hata		405.7940
Schwarz Kriteri	3.3472	Log benzerlik		-426.7953
Hannan-Quinn Kriteri	3.3226	F-istatistiği		23.2761
Durbin-Watson	1.6756	Olasılık(F-istatistiği)		0.0000

Tablo 10'da çalışmada test edilen hipotezlerin kabul durumları gösterilmiştir. Buna göre firmaların döviz açık pozisyonları ile varlık getirileri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuş ve "net döviz pozisyonu oranının aktif karlılığına etkisi yoktur" şeklindeki hipotez reddedilmiştir.

Tablo 10. Hipotez Sınama Tablosu

Hipotez Sınama			
Değişkenler	ROA ile İlişkisi	İlişkinin Yönü	H ₀ Hipotezi
Döviz açık pozisyonu	Anlamlı	Pozitif	Ret
Aktif Toplamı	Anlamlı	Negatif	Ret

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Gerek yerli gerekse uluslararası firmalar yoğun rekabet koşulları ve küreselleşme ile birlikte finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanma ve krizlerden etkilenmektedir. Bu etkilenme ülkelerin ekonomi politikaları enflasyon faiz ve döviz kuru gibi makro ekonomik göstergelerinde değişikliklere neden olmaktadır. Bu göstergelerden biri olan ve yerli paranın yabancı para karşısında değer kazanması veya kaydetmesi sonucu ortaya çıkan döviz kuru riski sektör ayırt etmeksizin firmaların finansal yapılarında ve bilançolarında önemli bir etkiye neden olmaktadır. Bu etki sermaye yapısından tutun da nakit akımlarına ve firma karlılığına kadar uzanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada Borsa İstanbul'da XU030 endeksine dahil olan bankalar hariç 26 adet firmanın 2013-2022 dönemine ait yıllık verileri üzerinden net döviz pozisyonu oranlarının aktif karlılığına olan etkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Analiz sonucunda bağımsız değişken NDPO'nun bağımlı değişken aktif karlılığını (ROA) açıklama gücünün %15 düzeyinde olduğu görülmektedir. Aktif karlılığının %15'lik kısmı modele dahil edilen NDPO tarafından açıklanırken, geri kalan %85'lik kısım ise hata terimi aracılığıyla modele dahil edilmeyen değişkenlere aittir. Bu oranın kabul edilebilir seviyede güçlü bir oran olmadığı, söz konusu dönemde döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalardan kaynaklı olduğu söylenebilir. Bağımsız değişken net döviz pozisyonu oranındaki bir birimlik değişim aktif karlılığı üzerinde %18'lik bir değişime neden olmaktadır. Aktif karlılığı ile net döviz pozisyonu oranı arasında pozitif yönlü %35 civarında bir korelasyon bulunmaktadır. Çalışmanın H₀ hipotezi olan "net döviz pozisyonu oranının aktif karlılığına etkisi yoktur" tezi red edilerek bu değişkenler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışmanın kapsadığı analiz döneminde yaşanan döviz krizleri ve kur risklerinin, Borsa İstanbul'da işlem gören büyük firmaları döviz açık pozisyonlarını azaltmaya, NDPO oranlarını ise yükseltmeye sevkettiğini görülmektedir. Ancak bu yüksek oranın korunamadığı maksimum %184'lere çıktıktan sonra ortalama

%15’ler düzeyinde kaldığı tanımlayıcı istatistiklerden görülebilir. Nitekim çalışmada, NDPO oranının yüksek olmasının işletmelerin döviz kuru değışikliklerinden etkilenme derecesini azalttığı belirtilmiştir. Bu durumu söz konusu 10 yıllık periyotta %400’lere varan aktif karlılığının ortalama %175’ler civarında kalmasından da teyit edilebilir.

Nitekim literatürde kur riskinin ve döviz açık pozisyonlarının, firma değeri, hisse senedi getirileri ve firma karlılığına etkileri üzerine farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Choi (1986) ve Krugman (2012) Almanya ve ABD’de faaliyet gösteren işletmeler üzerine yaptığı çalışmada Luo ve Wang (2018) Çin’deki işletmelerdeki araştırmalarda döviz kur riski ve döviz pozisyonlarının şirket karlılığı üzerinde anlamlı etkileri olduğunu söylemişlerdir. Yurtiçi çalışmalarda ise Toraman ve Okuyan (2009) ile Ceylan ve Şahin (2015), BIST te işlem gören firmalar üzerindeki çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Çalışma işletmelerde döviz yönetiminin karlılık üzerinde etkili olduğunu, karlılığını artırmak isteyen işletmelerin döviz yönetimleri konusuna önem vermeleri gerektiğini göstermektedir. Bundan sonraki çalışmalarda döviz kuru oynaklıklarının düşük ve yüksek olduğu dönemlerde, karlılık oranlarında anlamlı bir değışiklik olup olmadığı, ayrıca farklı büyüklükteki işletmelerde nasıl etkiler oluştuğu incelenerek literatüre katkı verilebilir.

KAYNAKÇA

Asif, R ve Frömmel M. (2021). “Exchange Rate Exposure for Exporting and Domestic Firms in Central and Eastern Europe”. *Emerging Markets Review*, 65(1):14-19, 100863.

Aydeniz, E (2009). “Makroekonomik Göstergelerin Firmaların Finansal Performans Ölçütleri Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma: IMKB’ye Kote Gıda ve İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 263-278.

Bhuiya, M, Ahmed, E ve Haque, M (2015). 'Corporate International Diversification, Exchange Rate Exposure, and Firm Value'An Analysis on United Kingdom Multinationals. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 3(3): 1-22.

Bolton P ve Frexias X (2000). “Corporate Finance and Monetary Transmission Mechanism”. <http://www.econ.upf.es/deehome/what/wpapers/postscripts/511.pdf>

Boyacıoğlu M ve Çürük D (2016). “Döviz Kuru Değişimlerinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Borsa İstanbul 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70: 143- 156,

Ceylan, S. ve Şahin, B.Y. (2015) "Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37: 400-408.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

Choi, J. J. (1986). A Model Of Firm Valuation With Exchange Exposure. *Journal of International Business Studies*, 17(2): 153-160.

Clark, E., ve Judge, A. (2009). “Foreign Currency Derivatives Versus Foreign Currency Debt and the Hedging Premium”. *European Financial Management Journal*, 15 (3): 606—642.

Cohen, V. ve Burinskas, A. (2020). “The Evaluation of the Impact of Macroeconomic Indicators On The Performance of Listed Real Estate Companies and Reits”. *Ekonomika*, 99(1): 79-92.

Çankaya S, Güçver C, (2019). “Firmaların Finansal Risk Yönetimlerinde Türev Ürün Kullanımının Belirleyicileri”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* , 13 (2) , 185-213.

Çelik, O. (2002). “Döviz Kuru Değişmelerinin Finansal Tablolara Etkileri ve Türkiye Uygulaması”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 85-93

Göker, İ. E. K. ve Uysal, B. (2020). “Turizm Sektöründe Faiz Oranı ve Döviz Kurunun Kârlılık Üzerindeki Etkisi”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1): 159-170.

<http://www.finnet.com>. Erişim tarihi 15.04.2023

<http://www.imkb.gov.tr> Borsa İstanbul Resmî Web Sitesi Erişim tarihi 21.05.2023

<http://www.matriksdata.com>. Erişim tarihi 30.06.2023

<http://www.tcmb.gov.tr> TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Resmî Web Sitesi 01.07.2023

Irungu, S. M. ve Muturi, W. (2015). “Impact Of Macroeconomic Variables On the Performance of Firms Quoted in the Energy and Allied Sector in the Nairobi Securities Exchange”. *International Journal Of Education and Research*, 3(10): 321-336.

Issah, M. ve Antwi, S. (2017). “Role of Macroeconomic Variables on Firms’ Performance: Evidence from the UK”. *Cogent Economics & Finance*, 5(1): 1-18

Kapkara, S. ve Çağlarımak Uslu, N. (2021). “Borç Dolarizasyonunun Reel Sektör Karlılığı Üzerine Etkisi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41(1):149-162.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., ve Melitz, M. J. (2012). *International Economics: Theory & Policy* (9th ed). Boston: Pearson Addison-Wesley 36(1):120-130.

Luo, H. R., ve Wang, R. (2018). Foreign Currency Risk Hedging And Firm Value In China. *Journal of multinational financial management*, 47(48): 129-143.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

Mefteh-Wali, S. and Rigobert, M.-J. (2018). “The Dual Nature of Foreign Currency Debt and Its Impact on Firm Performance: Evidence from French Non-Financial Firms”. *Management International*, 23 (I): 68—77.

Mutluay, H. (2009). “Döviz Kuru Değişimlerinin Firma Performansına Etkileri: Türkiye Örneği”, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin. 46-51

Öztürk, N. ve Yüksel, B. (2010). “Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1): 157-191.

Razaq, I. T., ve A. E. (2017) “Interrelationship Between Size, Growth and Profitability of Non-Financial Firms in Nigeria”, *European Journal of Business and Management*, 9(7): 76-86.

Reis G. ve Özçiçek Ö. (2021). “Yabancı Para Cinsinden Borçlanma ve İşletme Karlılığı” Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi , 11 (3) , 1316-1329 . DOI: 10.30783/nevsosbilen.925358

Sarıay, İ. (2023). Döviz Kurunda Meydana Gelen Değişmelerin İşletmelerin Finansal Oranlarına Etkisi: BİST’te İşlem Gören Teknoloji Sektörüne Yönelik Bir İşletme , 4 (1) , 43-55 . DOI: 10.57116/isletme.1233130

Şenol, Z. ve Koç, S. (2021). “Kur Riski ve Kur Riski Yönetiminin Firma Performansına Etkisi”. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 534-564. DOI:10.30784/epfad.896275

Temizel, F. ve Bayçelebi, E. B. (2016). “BİST 30 Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performans Değerlemede TOPSIS Yaklaşımı”. *Tisk Akademi*, 11(22): 270-287.

Toker A. (2010). İMKB’ de İşlem Gören Şirketlerin Döviz Açık Pozisyonlarının Karlılık Üzerine Etkisinin Sektörel Olarak İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Toraman, C. ve Okuyan, H.A. (2009). “İşletmelerde Ortaklık Yapısında Yoğunlaşmanın Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi: İMKB Şirketleri Üzerine Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41: 72-81.

Tunaboğlu, N. (2008), Döviz Kuru Riski Firma Değeri ile İlişkisi: İMKB Şirketleri Üzerine Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 63-78

Ünal O. ve Altın H. (2010). “Döviz Kur Riski ile Şirket Değeri Arasındaki İlişkinin İMKB Otomotiv Sektöründe Analizi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (26)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1342703

BANÜSAD, 2024; 7(1), 106-123

Yerekapan, A. ve Eskin, İ. (2020). Kurumsal risk yönetimi ve firma büyüklüğünün firma performansı üzerine etkisi: Bist örneği. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 15(1), 61-7.

Yıldız, B. ve Yılmaz T. (2022). “Yabancı Para Pozisyonunun Firma Kârlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği” Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 12 (2): 1399-1418 . DOI: 10.48146/odusobiad.1089207

ETİK TÜKETİM ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ¹

Ruşen SEZEN KIŞLALIOĞLU²

ÖZET

Bu makalenin amacı, bibliyometrik bir yaklaşım kullanarak etik tüketim üzerine yapılan akademik araştırmaların niceliksel bir incelemesini sunmaktır. Bu çalışmada Web of Science veri tabanındaki etik tüketim alanında 1993 ile 2023 yılları arasında yayınlanmış 828 çalışmaya ait veriler dikkate alınmıştır. Verileri incelemede VOSviewer kullanılmıştır. VOSviewer aracılığıyla ortak yazarlık analizi, atıf analizi, anahtar kelimelerin analizi, en üretken ülkelerin analizi ve kaynakça (bibliyografik) eşleşme analizi yapılmıştır. Web of Science veri tabanında ilk yayının 1993, ilk atfın ise 1994 yılında yapıldığı görülmüştür. 2011 yılından itibaren yayın sayılarının arttığı tespit edilmiştir. Yayın türü olarak en çok makale yazılmıştır. Clarke'ın en çok yayın yapan yazar, Carrington'un en çok atıf alan yazar, anahtar kelime olarak en çok tekrarlanan kelimenin etik tüketim olduğu görülmüştür. En çok yayın yapan ülkenin İngiltere, en çok yayın yapan kurumun ise Sussex Üniversitesi olduğu belirlenmiştir. En çok yayın yapan ülkeler sıralamasında Türkiye'nin yirmi altıncı sırada olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etik Tüketim, Adil Ticaret, Sürdürülebilir Tüketim, Bibliyometrik Analiz.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON ETHICAL CONSUMPTION

ABSTRACT

This article provides a quantitative review of academic research on ethical consumption using a bibliometric approach. For this study, data from 828 studies published between 1993 and 2023 in the field of ethical consumption from the Web of Science database were taken into consideration. Vosviewer was used to analyze the data. Co-authorship analysis, citation analysis, analysis of keywords, analysis of the most productive countries, and bibliographic match analysis were performed through VOSviewer. It was seen that the first publication in the Web of Science database was made in 1993 and the first citation was made in 1994. It has been determined that the number of publications has increased since 2011. The most common type of publication was articles. It was observed that Clarke was the most published author, Carrington was the most cited author, and ethical consumption was the most

¹ Bu çalışma 2019 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Günil AYDIN danışmanlığında Ruşen SEZEN KIŞLALIOĞLU tarafından hazırlanan "Etik Tüketimde Duygusal Belirleyiciler" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Savaştepe Meslek Yüksekokulu, sezen@balikesir.edu.tr

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

recurring keyword. It was determined that the country with the most publications was England, and the institution with the most publications was the University of Sussex. It has been observed that Turkey ranks twenty-sixth in the list of countries with the most broadcasts.

Keywords: *Ethical Consumption, Fair Trade, Sustainable Consumption, Bibliometric Analysis.*

1. GİRİŞ

Son yıllarda içinde yaşadığımız dünyanın eskiye nazaran değişmeye başladığı, daha yaşanılabilir bir yer olmaktan ziyade, daha çok canlılar için sorun olarak belirtilebilecek çevrenin kirlenmesi, kaynakların tükenmesi, insanların birbirlerine karşı biten tahammülleri gibi olumsuzlukların baş gösterdiği bir hale dönüşmekte olduğu herkesin malumudur. Bu değişimde konunun üzerine hassasiyet oluşturularak gidilmeye başlanmasıyla birlikte, oluşan olumsuzlukların ortadan kaldırılabilmesi için yapılabileceklerin var olduğu görülmektedir. Hitchin ve Bitterman (2018) çalışmalarında Avrupalıların %68 gibi çevre dostu olmalarının kendileri için beş yıl öncesine göre daha önemli olduğundan bahsetmektedirler. Global Data (2021) verilerine göre, küresel tüketicilerin %43'ü ürünleri sürdürülebilirlik, çevresel ve etik faktörlere dayalı olarak seçtiklerini belirtmişlerdir (Akt. Kato vd., 2023: 2). Diğer taraftan, Subramanian (2020)'ye göre 2019 yılında tüketicilerin satın aldığı dört buçuk milyar uçak bileti 1998 yılına göre %300 artış gösterirken, McFall–Johnsen (2019) giyim tüketimindeki artışın 2000 yılından bu yana iki katına çıktığı bir durumdan bahsetmektedir (Akt. Coffin ve Egan–Wyer, 2022: 106). Cowe ve Williams (2000) tarafından Avrupalı tüketiciler üzerinde yapılan başka bir araştırmada, tüketicilerin yaklaşık %30'unun etik tüketime önem verdiği belirtilirken, satın alımlarda yalnızca %3'ünün bu ideali yansıttığı tespit edilmiştir (Akt. Govind, Singh, Garg, ve D'Silva 2019: 1196). Uygulamada bu tip örneklerin görülmesine rağmen, tüketicilerin tüketim uygulamalarının çevresel ve etik sonuçları konusunda daha bilinçli hale gelmesiyle birlikte konuya olan ilgi artmaktadır (Bairrada, Coelho ve Moreira, 2023: 1). Tüketiciler kendilerine göre etik davranıştan ayrılan firma, ürün veya markaları, ürünlerini boykot ederek veya daha düşük bir fiyat ödemek isteyerek cezalandırma yoluna gidebilmektedir (Govind vd., 2019: 1197).

Bütün bu bilgilerle birlikte kavramsal olarak bahsedilecek olur ise; "Etik tüketim" 1989'da ilk kez yayınlanan aynı isimli dergi tarafından popüler hale getirilmiştir. Özellikle bireysel tüketiciye odaklanmak noktasında daha fazla kullanılmaya başlanmış bir terimdir (Coffin ve Egan–Wyer, 2022: 112). Tüketici davranışı alanında nispeten yeni bir çalışma alanı olarak ifade edilirken, tüketicilerin tüketim uygulamalarının çevresel ve etik sonuçları konusunda daha bilinçli hale gelmeleri nedeniyle artan bir ilgiye sahip olduğu söylenebilir (Bairrada vd., 2023: 1). Bu bağlamda, özellikle bireylerin tüketim tercihlerinin çevre üzerindeki etkisi konusunda daha bilinçli hale gelmesi, sosyal ve çevresel sorumluluk konusunda olumlu bir sicile sahip şirketlerin ürettiği ürünleri satın almaya öncelik vermeleri,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

satın alma kararlarında yalnızca fiyat veya uygunluktan ziyade ahlaki ve etik hususlara dayalı, yani, bir ürünün çevresel etkisi, ürünün üretiminde yer alan işçilere yönelik uygulanan muameleler ve belirli bir markayı veya sektörü desteklemenin sosyo-politik sonuçları gibi hususların dikkate alınmasıyla birlikte “etik tüketim” hakkındaki araştırmalara verilen önemin artmaya başladığı belirtilebilir (Quoquab ve Mohammad, 2023: 289).

Etik tüketim, fiyat ve kalite açısından rekabetçi alternatifler olmaktan ziyade, sosyal veya çevresel açıdan değerli ürün veya hizmetler oluşturma eylemi olarak tanımlanırken (Jo, Ochieng ve Kim, 2022: 2), politik, dini, manevi, çevresel, sosyal veya diğer motivasyonlarla da yönlendirilebilir (Li, Wei, Zeng ve Zhu., 2021: 4) olduğundan bahsedilmektedir. İnsan hakları, sürdürülebilirlik, çevre ve hayvan dostu olma veya çalışma koşulları dikkate alınarak tedarik edilen, üretilen ve dağıtılan ürünler etik açıdan savunulabilir olarak sınıflandırılır. Tüketici ve perakende bağlamlarında etik, bilinçli, çevre yanlısı, yeşil tüketim veya yavaş tüketim terimleri sıklıkla eşanlamlı olarak kullanılır (Lindenmeier, Andersch, Arnold, ve Seemann, 2019: 51).

Bibliyometrik çalışmalar ise sosyal bilim dalları içerisinde farklı disiplinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Intriago, Villaverde ve Robles (2023) hizmet tasarımındaki müşteri deneyiminin hizmet araştırmalarına olan ilgiyi arttırmasına istinaden, artan bu ilgiyi incelemek için 1999-2020 yılları arasını seçerek bibliyometrik analiz yoluyla müşteri deneyimi ile hizmet tasarımı arasındaki bağlantıyı keşfetmeye odaklanmışlardır. Hasbullah, Sulaiman, Mas’od, ve Ahmad (2021) sürdürülebilir tüketimin bibliyometrik ve ağ analizleri yoluyla incelenmesine ilişkin çalışmaların azlığını dikkate alarak 1974-2019 yıllarına ait sürdürülebilir tüketimle ilgili yayınların bibliyometrik analizini yapmışlardır. Rosa, Rosa, das Neves, ve Santos (2021) girişimcilik, yenilikçilik ve yaratıcılık kavramlarını keşfedici bibliyografik ve belgesel araştırmayı kullanarak analiz etmişler, Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanlarını dikkate alarak bibliyometrik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Ingale ve Paluri (2022) finansal okuryazarlık ve finansal davranışa ilişkin ana eğilimleri değerlendirerek anlaşılması için bibliyometrik analiz araçlarını kullanmışlardır. Firmansyah, Masri, Anshari, ve Besar (2023) finansal yenilik araştırmalarındaki eğilimleri gözden geçirmek ve değerlendirmek için temel olarak bibliyometrik bir yaklaşım kullanmışlardır. Ruiz-Alba, Guzman-Parra, Oblitas ve Mediano (2021) girişimcilik niyetleriyle ilgili 1993-2016 yılları arasındaki çalışmalarını bibliyometrik olarak analiz etmişlerdir. Martinho ve Mourão (2020) döngüsel ekonomi ve Avrupa Birliği konularına ilişkin bibliyometrik analizle desteklenen bir literatür taraması yapmışlardır. Wang, Xu ve Skare (2020) Economic Research-Ekonomiska Istrazivanja’da 2007-2019 yılları arasında yayınlanan makalelerin etkisini ve verimliliğini değerlendirmek için bibliyometrik analizini yapmışlardır. Sahoo (2022) işletme yönetimi alanındaki araştırmaları sistematik olarak belirlemek ve analiz etmek için bibliyometrik ve görsel analiz yaklaşımlarını kullanmıştır. Farooq (2024) Scopus veri tabanında 1988-2021 yılları

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

arasında yer alan dergilerden bilgi yönetimi konusunda bibliyometrik, performans ve bilim haritalama analizi kullanmıştır.

Etik tüketim üzerine yapılmış bibliyometrik çalışmalardan bazıları ise şöyledir; etik ve pazarlama sorumluluğu (Kamila ve Jasrotia, 2023); adil ticaret (Sterie, Tarhini, ve Dumitru, 2022; Ruggeri, Orsi ve Corsi, 2019); ürün pazarlamasında etik (Kamila ve Jasrotia, 2023); sürdürülebilir pazarlama ve sürdürülebilir tüketici davranışı (Yadav, Gupta, ve Nair, 2024); sürdürülebilir tüketim davranışı (Vergura, Zerbini, Luceri, ve Palladino, 2023); geri dönüşüm davranışı (Phulwani, Kumar ve Goyal, 2020); yeşil pazarlama (Wang, Liu ve Pérez, 2023; Saleem, Khattak, Rehman, ve Ashiq, 2021); sosyal sorumlu tüketim (Falcão ve Roseira, 2022); yeşil pazarlama yeniliği ve sürdürülebilir tüketim (Kar ve Harichandan, 2022); tüketici etiği (Küster ve Vila, 2023); yeşil tüketim (Yao, Guo, Wang, ve Jiang, 2022); etik tüketici davranışı (Tani, Troise, Basile, ve Mazzitelli, 2023); etik davranış olarak atıkların azaltılması (Rafiq, Dastane ve Mushtaq, 2023).

Bu makalede etik tüketim üzerine WoS'de yayımlanan araştırmaların bir bibliyometrik analizi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bibliyometrik analiz yapmak için, etik tüketim alanı içerisindeki ağları temsil etmek ve görselleştirmek için VOSviewer kullanılmıştır. Çalışmada yayın trendleri, ortak yazarlıklar, atıflar, anahtar kelimeler, en üretken ülkeler ve kaynakça eşleşmesi ile ilgili bibliyometrik boyutlar araştırılmıştır. Çalışmada 1993 ile 2023 yılları arasında yayınlanan etik tüketim literatürünü bibliyometrik yaklaşımla analiz edebilmek için sistematik haritalama yapılmıştır. Çalışma, zamana göre yayınların dağılımı, yayınların en çok hangi ülkede yapılmış olduğu, etik tüketimde güncel eğilim nereye doğru gitmekte olduğu, bu gidişatla ilgili eğilimin belirleyicilerinin neler olduğu, ortaya çıkan temaların bibliyografik eşleştirme tekniği aracılığıyla etik tüketim teorisine getirdikleri katkıları incelemektedir.

Bu makalenin yapılandırılması şu şekildedir: İlk olarak, etik tüketim ve bibliyometrik analizle ilgili literatür taraması yapılmıştır. İkinci olarak, yöntem kısmında çalışmanın metodolojisi açıklanmaktadır. Üçüncü olarak, temel bibliyometrik analiz ve VOSviewer görüntüleyici yazılımından elde edilen sonuçlar ve bulgular detaylandırılmaktadır. Son olarak da, sonuç ve sınırlamalar ile öneriler sunulmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Etik Tüketim

Etik tüketim, bir ürünün üretiminden tüketimine kadar tüm yaşam döngüsü boyunca çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini dikkate alan uygulamaları; aynı zamanda bu uygulamalarla ilgili endişeler nedeniyle belirli ürün veya hizmetlerden kaçınmayı veya tüketimini azaltmayı, daha bilinçli, sorumlu

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

seçimler yapmaya odaklanarak özgürce seçilen bir ürün satın almayı içerir (Karimzadeh ve Boström, 2023: 1; Bairrada vd., 2023: 1-3; Govind vd., 2019: 1197). Burada uygulamalar, doğal kaynakların tahribatından, kirlenmeye ve tükenmeden korunmasını, bununla birlikte toplumlarda eşitsizliğin, sömürünün ve adaletsizliğin önlenmesini amaçlayan uygulamalar olarak ifade edilebilir (Karimzadeh ve Boström, 2023: 3). Etik tüketim uygulamaları tüketicinin kendi etik öz standartlarına uygundur. Tüketici etik tüketim tercihleri yoluyla piyasayla aktif etkileşim kurar. Etik tüketicilerin tüketim eylemleri, genellikle günlük yaşamın gündelik ve daha geniş bir düzeyde etik öneme sahip nispeten sıradan unsurları olarak sunulur. Örneğin tüketicilerin geri dönüşüm davranışları yoluyla tükenmeden koruma niyetlerini harekete geçirmesi; adil ticaretin yapıldığı, kötü şartlara maruz kalmayan ve hayvanlara eziyet edilmeyen ürünlerin öncelikli olarak seçilmesi; gereksiz ışıkları kapatarak enerji tasarrufu sağlamak ve çiftçi pazarlarında alışveriş yapmak gibi.

Bu uygulamaları tüketim eylemlerinin ötesinde aktivist/politik bir uygulama alanı olarak da görmek mümkündür. Örneğin, etik olmayan piyasa uygulamalarına karşı direniş yaklaşımını gösteren, tüketici markası sabotajı yaparak etik güdülerle hareket eden toplum yanlısı tüketiciler veya doğrudan şirketlere şikayette bulunmayı, olumsuz söylentileri ve bireysel düzeyde boykot davranışlarını etik vatandaş tüketicilerin siyasallaştırılmış taktikleri gibi (Carrington, Chatzidakis, Goworek, ve Shaw, 2021: 228).

Aynı zamanda etik tüketim, etik hareket eden şirketler tarafından etik olarak meydana getirilen ürünlerin satın alınmasını içerir. Burada etik, hem şirketler hem de tüketiciler için subjektif bir kavram olarak belirtilirken, gerçek anlamı insanlara, hayvanlara ve çevreye zarar vermemek veya onları sömürmemek anlamındadır (Clarke, Barnett, Cloke ve Malpass, 2007: 238). Bu bağlamda, etik tüketim, çevresel ve toplumsal konulara duyarlı kişi veya kuruluşların gerçekleştirdiği davranışlar olarak ifade edilebilir (Quoquab ve Mohammad, 2023: 289). Bu davranışı sergileyen etik tüketiciler de ihtiyaçlarını ve isteklerini tatmin ederken tüketim davranışlarının toplumsal sorunlara çözüm noktasında nasıl katkıda bulunduğunun farkındadırlar (Rombach, Dean, Widmar ve Bitsch, 2021: 1). Yaptıkları tüketim ile insanlara, hayvanlara ve çevreye zarar vermeyen ve emek sömürsü içermeyen etik ürün ve hizmetleri tercih ederler (Oh ve Yoon, 2014: 279).

Etik tüketim etkinlikleri içerisinde pozitif ve negatif davranışlar görülmektedir. Pozitif davranışlar içerisinde çevreye zarar vermeyen veya adil ticaret kapsamında işlem görmüş ürünlerin satın alınması, negatif davranışlar içerisinde ise, bazı şirketlerden veya ürünlerin satın alınmasından uzak durulması, gerektiği takdirde boykot edilmesi gibi uygulamalar görülmektedir (Szmigin, Carrigan ve McEachern, 2009: 224).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Etik tüketim şekillerinden bazılarının sağladığı artılar insanlar için ve doğal çevre için olarak iki grupta sınıflandırılabilir. Ürünlerin üretilmesinde çocuk işçi kullanılmaması veya adil ticaret kapsamında ürünün üreticisinden ilk elden satın alınması insanlar için sağlanan faydalara; çevreye duyarlı ürünlerin veya ürünlerin üretilmesinde hayvan refahının gözetilmiş olması doğal çevreye karşı oluşturulan artılara örnek olarak verilebilir (DePelsmacker, Driesen ve Rayp, 2005: 363).

Etik tüketim davranışının tüketimin çevresel, ekolojik ve insani maliyetlerle ilgili endişeleri yansıttığı ve literatürde; yeşil tüketim, sürdürülebilir tüketim, adil ticaret, tüketici boykotları ve gönüllü sadelik gibi çok çeşitli alanları kapsadığı görülür (Hasan, Wooliscroft ve Ganglmair-Wooliscroft, 2023: 175).

Kapsanan alanlara değinildiğinde, sürdürülebilir tüketim, mevcut ve gelecek nesillerin refahının bağlı olduğu dünyanın yaşam destek sistemini korurken, günümüzün ihtiyaçlarının karşılanması olarak tarif edilir (Hasan vd., 2023: 175). Etik ve sürdürülebilir tüketim davranışı, kültürel ve kişisel değerler, tutumlar, ahlaki yükümlülükler ve kişisel motivasyon dahil olmak üzere bağlamsal ve kişisel faktörler tarafından yönlendirilir (Hasan vd., 2023: 178).

Yeşil tüketimden bahsedildiğinde çoğunlukla tüketicinin çevreye zarar vermektan kaçınma arzusu öne çıkar (Hasan vd., 2023: 176). Yeşil tüketim denildiğinde çevre dostu üretim ve paketlenme, enerji tasarrufu, geri dönüşüm, enerji tasarruflu cihazlar ve ürünlerin uygun şekilde atık olarak geri kazanımlarının mümkün olduğu tüketim anlaşılır (Akhtar, Sultana, Masud, Jafrin, ve Al-Mamun, 2021: 1).

Adil ticaret için ulusal ve uluslararası düzeyde üreticiler, ticaret şirketleri, belgelendirme kuruluşları, baskı grupları, Sivil Toplum Kuruluşları, perakendeciler, toptancılar ve tüketiciler gibi çok çeşitli aktör ve kuruluşların dahil olması söz konusu olduğu için yaygın olarak kabul edilen tek bir tanım bulunmamaktadır. Adil ticaret söz konusu olduğunda, gelişmekte olan ülkelerdeki yerel üreticilerin, küçük ölçekli üretici kooperatiflerinin ve işçilerin yaşam ve çalışma koşullarının uzun vadede iyileştirilmesi, refah seviyelerinin yükseltilmesi amacından söz edilir. Temel hedefleri içerisinde yasadışı çocuk işçiliği ve zorla çalıştırmanın yasaklanması, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarının teşvik edilmesi ve işçi haklarının güvence altına alınması bulunur (Basso, Bouillé ve Troiville, 2021: 508; Andorfer, 2013: 425-428). Adil ticaret ile yoksulların yaşam kalitesinin iyileştirilmesine odaklanılır ve tedarik zincirindeki tüm taraflar için eşitlik üzerine vurgu yapılır (Hasan vd., 2023: 176-177). Ayrıca saygı ve şeffaflığa dayalı bir ticaret ortaklığı söz konusudur (Jo vd., 2022: 2). Bir toplumsal hareket olarak adil ticaret, sosyal ve çevresel projeler için daha iyi fiyatlar, istikrarlı pazar bağlantıları ve kaynaklar sunarak tüketicilere yüksek sosyal ve çevresel standartları koruyan ürün seçenekleri arz eder (Basso vd., 2021, 508). Adil ticareti yapılan ürünlerin satın alınmasında bir taraftan tüketicilerin ürünü

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

satın alarak ve üreticinin aldığı fiyat primini bilinçli olarak ödeyerek fedakar davranmasını sağlayan, diğer taraftan ise tüketicilerin, uzaktaki bir yabancıya yardım ettiklerine dair sosyal olarak saygın bilgiyi satın aldıkları ve görünüşte etik tüketimlerini bilerek kendi çıkarlarını gözetken bir eyleme dönüştürmelerine olanak tanıyan piyasa ilişkisi söz konusudur (Watson, 2006: 435). Adil ticaret ürünleri için ödenen fiyat, diğer ürünler için ödenen fiyatlardan daha yüksektir. Küresel fiyatlardaki dalgalanmalardan etkilenmeyen bir minimum fiyat garantisi söz konusudur (Bosbach ve Maietta, 2019: 34).

Etik tüketici faaliyet biçimlerinden bir diğeri olan tüketici boykotları, bireysel veya toplu eylemler olarak modellenir ve genellikle şirketlerin sosyal, etik veya çevresel olarak kabul edilemez uygulamalarını protesto etmek için kullanılır (Akt. Seegebarth, Peyer, Balderjahn, ve Wiedmann, 2016: 75). Friedman (1985) tüketici boykotunu tüketici pazarında bireylerin yapacakları satın almalarda kaçınacakları satın alımları bir veya daha çok tarafın desteklemesiyle birlikte istenen amaca ulaşma teşebbüsü olarak tanımlar (Akt. Klein, Smith ve John, 2004: 92). Tüketici boykotlarının nedenlerine bakıldığında, çevrenin korunması veya bazı küresel şirketlerin çalışanlarına yönelik etik dışı davranışları görülür. Ürünleri boykot eden etik tüketiciler, bir ürünü veya markayı satın almaktan kaçınırlar. Tüketiciler ürün fiyatlarının yükseltilmesi, çevreye olumsuz etkisi olan ürünlerin piyasaya sürülmesi, insan hakları sorunları ve azınlıklara karşı ayrımcılık gibi uygulama yapan firmalara karşı memnuniyetsizliklerini dile getirerek tepki gösterirler. Etik olmayan ürünleri veya etik olmadığı kabul edilen şirketlerin ürünlerini satın almayı reddederler. Tüketici boykotları, gönüllü sadelik, yeşil tüketim ve güçlü sürdürülebilir tüketimle bağlantılı olarak tüketimin azaltılmasını vurgulamaktadır (Hasan vd., 2023: 176-177; Bylok, 2018: 155-156).

Gönüllü sadelik, aşırı değil, bireylerin kimliğini ve kendi kaderini tayin eylemini yansıtan ölçülü, gelişmiş ve ihtiyatlı bir tüketici yaşam tarzıdır (Seegebarth vd., 2016: 73). Dıştan basit, içten zengin bir yaşam tarzı olan gönüllü sadelik, vicdanlı tüketicilerin aşırı tüketime ve aşırı materyalizme karşı tepkisi olarak ifade edilebilir (Demirel, 2020: 75). Gönüllü sadelik, tüketimi azaltarak basit bir hayat yaşamayı ve materyalist olmayan yollarla tatmin kaynakları elde etmeyi içerir. Gönüllü sadelik, basit tasarım veya dekorasyon tercihi, satın almanın azaltılması, dikkatli tüketim, yeşil tüketim, işgücü becerilerinin paylaşımı, organik ürün tüketiminin de dahil olduğu, ancak bu uygulamalarla sınırlı olmayan farklı davranışlarla gerçekleştirilebilir. Gönüllü sadeleştiriciler, daha az tüketmeyi, tüketimlerini azaltmayı ve yeşil ve adil ticaret ürünleri satın almayı tercih etmek gibi farklı şekillerde tüketim yapmayı seçerler (Hasan vd., 2023: 176; Chen, Kou, Hu, ve Xiao., 2022: 64).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

2.2. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri teriminin tespit edilebilen ilk kullanımının Pritchard tarafından Aralık 1969 yılında olduğu görülmektedir. Pritchard (1969) matematik ve istatistik metotların kitap ve farklı iletişim vasıtalarına uygulanmasını bibliyometri olarak ifade eder. Nicholas ve Ritchie (1978) tarafından ise bibliyometri, bir literatürün (bir grup ilgili belgenin) istatistiksel veya niceliksel açıklaması olarak tanımlanmıştır (Akt. Broadus, 1987: 373). Bibliyometri, kitapların, makalelerin ve diğer yazılı iletişim türlerinin niceliksel analiziyle ilgilenen bilimsel alanı olarak bibliyometrik haritalamaya büyük önem verilmektedir. Bibliyometrik haritalama, belirli ilgi çekici birimler arasındaki ilişkilerin görsel temsillerini üretmeyi amaçlamaktadır. İlgi birimler örneğin belgeler, yazarlar veya anahtar kelimeler olabilir ve birimler arasındaki ilişkiler, örneğin alıntılara, ortak alıntılara, ortak yazarlıklara veya anahtar kelimelerin birlikte bulunmasına dayanabilir (Heersmink, Van den Hoven, Van Eck, ve Van den Berg, 2011: 243). Bibliyometrik metodlar ile araştırmalardan elde edilen sonuçların bu konuda çalışmakta olan ve fikirlerini atıf, ortak çalışma ve yazma şeklinde belirten diğer bilim insanlarının ürettiği bibliyografik verilere toplu olarak dayandırmasına imkan tanır (Zupic ve Čaters, 2015: 430).

2.3. VOSviewer

VOSviewer, bibliyometrik haritaların oluşturulması ve görüntülenmesi için geliştirilmiş bir programdır. Çeşitli göstergeler kullanarak seçilen bir çalışma alanı içindeki ağları temsil etmek ve görselleştirmek için bibliyometrik analiz yapmak için önemli bir araçtır. VOSviewer, örneğin ortak alıntı verilerine dayalı olarak yazarların veya dergilerin haritalarını oluşturmak için kullanılabilir. Program, bibliyometrik haritaların tüm detaylarıyla incelenebilmesine olanak sağlayan bir görüntüleyici sunmaktadır. VOSviewer'ın görüntüleme yetenekleri özellikle en az orta derecede çok sayıda (genellikle en az 100) ögenin bibliyometrik haritaların oluşturulması için kullanışlıdır. VOSviewer, bir haritayı her biri haritanın farklı bir yönünü vurgulayan çeşitli farklı şekillerde görüntüleyebilir. Farklı renklerle gösterilen kümelerden oluşan bir ağdan oluşan görsel çıktılar üretir (Van Eck ve Waltman, 2010: 524).

3. YÖNTEM

Bibliyometrik analizin gerçekleştirilmesi için ilk adım erişilebilir veri tabanlarının uygunluğuna ve bir veya diğerini kullanmanın önemine göre seçilmesidir. Kararlaştırılan çalışma konusuna göre bibliyometrik analiz stili tasarlanır. VOSviewer gibi çeşitli analitik yazılım programları, güçlü ve ilgili desteğin yanı sıra yayın eğilimleri hakkında grafiksel açıklamalar da sunar (Hasbullah vd., 2021: 1293). Kessler (1963)'e göre, bibliyografik eşleştirme, iki farklı belgenin/ yayının üçüncü bir yayından ortak olarak atıf yaptığında meydana gelir. Ortak atıf ise, iki farklı belgenin üçüncü bir belgeden atıf alması durumunda gerçekleşir. Ayrıca anahtar kelimelerin bir arada bulunması, aynı yayınlarda daha sık

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

görülen anahtar kelimeleri analiz eder (Akt., Farrukh, Javed, Raza, ve Lee, 2021: 490). Bu makale ile etik tüketim üzerine WoS'de yayımlanan araştırmaların bir bibliyometrik analizi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bibliyometrik analiz yapmak için, etik tüketim alanı içerisindeki ağları temsil etmek ve görselleştirmek için VOSviewer kullanılmıştır. Çalışmada yayın trendleri, ortak yazarlıklar, atıflar, anahtar kelimeler, en üretken ülkeler ve kaynakça eşleşmesi ile ilgili bibliyometrik boyutlar araştırılmış ve bibliyografik materyalin grafiksel haritalaması yapılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amaç ve Kısıtları

Bu araştırma ile gün geçtikçe artan bir ilgiye sahip etik tüketime ilişkin 1993-2023 yılları arasında WoS'de yayımlanmış çalışmaların bibliyometrik analizler neticesinde incelenmesi amaçlanmıştır.

WoS veri tabanı üzerindeki çalışmaların dikkate alınması, bibliyometrik analizler için Vosviewer kullanılarak ve analizlerde ağ haritalaması için seçilmiş başlıklar üzerinden analizlerin yapılmış olması araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

3.2. Verinin Elde Edilmesi ve analizi

14/03/2024 tarihinde Web of Science'de "tüm alanlar" ve anahtar sözcük olarak "ethical consumption" seçilerek, 2023 yılının sonuna kadar olan süre dikkate alınarak veriler elde edilmiştir. Veriler incelendiğinde konuyla ilgili ilk yayının 1993 yılında yayımlandığının görülmesiyle birlikte veri zaman aralığı 1993-2023 olarak güncellenmiştir. Bu çerçevede 828 yayına ulaşılmıştır. Elde edilen veriler üzerinden yazar, atıf, anahtar kelime, ülke ve kaynakça eşleşmesi analizleri ağ haritalaması ile incelenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Yayın Trendleri

Etik tüketim araştırmalarında 828 verinin yıllara göre dağılımı ve toplamda 19.325 alıntı yapıldığı Tablo 1'de görülmektedir. İlk yayın 1993 yılında 2 tane, ilk atıf ise 1994 yılında 1 olarak gerçekleşmiştir. 1994, 2002 ve 2004 yıllarında hiç yayın yapılmadığı, 2005-2007 yılları arasında tek haneli sayılarda yayın görülürken, 2008 yılında 36 yayın gibi o zamana kadar yapılan yayınlardan büyük bir sıçrayış görülmüştür. Özellikle 2011 yılından itibaren düzenli yayın artışları görülürken, yayın olarak en verimli yıl 72 yayın ile 2021, atıflara göre en verimli yıl ise 2.931 atıf ile 2022 olmuştur.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Tablo 1. Etik tüketim araştırmalarına ait yayın ve atıf sayıları

Yıllar	Doküman sayısı	Atıf sayısı	Yıllar	Doküman sayısı	Atıf sayısı
2023	53	2.889	2010	20	191
2022	68	2.931	2009	12	100
2021	72	2.862	2008	36	73
2020	66	2.343	2007	8	44
2019	58	1.881	2006	5	23
2018	66	1.415	2005	2	11
2017	67	1.076	2004	0	1
2016	58	986	2003	2	1
2015	50	769	2002	0	1
2014	61	647	2001	1	0
2013	47	436	1994	0	1
2012	37	370	1993	2	0
2011	37	274	Toplam	828	19.325

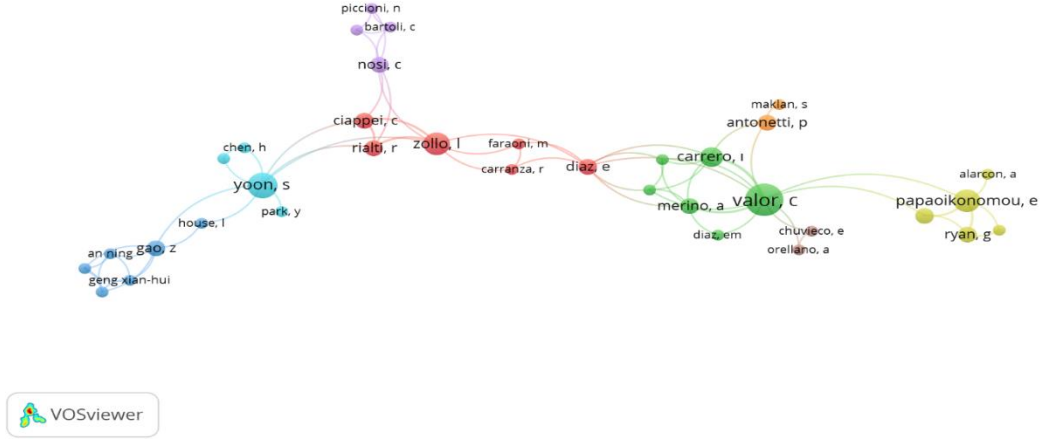
Konunun çalışıldığı ilk 10 bilim dalına ilişkin bilgiler değerlendirildiğinde, farklı disiplinler arasında ilk sırayı işletme 277 kayıtle alırken, sıralama şöyle devam etmektedir, sosyoloji 116, etik 101, yeşil sürdürülebilir bilim teknolojisi 85, çevre çalışmaları 74, ekonomi 70, coğrafya 70, yönetim 64, kültürel çalışmalar 61 ve çevre bilimleri 60 olarak görülmüştür.

Çalışmada elde edilen veriler yayın türlerine göre incelendiğinde en çok yayının 710 ile makale olduğu görülmektedir. Makale birinci sırada yerini alırken takip eden çalışmalar şöyle sıralanmaktadır, 94 kitap bölümü, 52 bildiri, 23 editör yorumu, 18 erken erişimli çalışma, 15 kitap incelemesi, 7 kitap, 3 toplantı özeti ve 1 tane veri kağıdından oluşmaktadır. WoS veri tabanında bir yayının hem makale hem de kitap bölümü veya hem makale hem de erken erişimli çalışma gibi doküman tipinin birden fazla olarak verilmiş olması, yayın tür ve kayıt sayılarının incelenen yayın sayılarından fazla olmasını karşımıza getirmiştir.

4.2. Ortak Yazar Analizi

Etik tüketim alanında en üretken yazarları tespit etmek ve aynı zamanda bu üretken yazarlar arasındaki işbirliğini görebilmek için ortak yazar analizi yapılmıştır. En fazla bağlantısı ve aralarında en çok işbirliği olan yazarların ortak yazarlık analizini gerçekleştirmek için yayın ve atıf kriterleri 1 olarak verilmiş ve ağ haritası oluşturulmuştur. Yazarlara ilişkin ağ analizi Şekil 1’de görülmektedir. Elde edilen yazarlar arası ağ haritasında 35 yazar adının 8 kümede toplandığı ve bağlantı sayılarının 69 ve toplam bağlantı gücünün 77 olduğu tespit edilmiştir. En üretken yazarlara yani en çok yayın yapan yazarlara bakıldığında ilk sırada Clarke 16 yayın ile görülürken, Barnet ve Cloke 15 yayın ile ikinci sırayı paylaşmakta, üçüncü sırada ise Malpass 14 yayın ile görülmektedir. En bağlantılı yazarlar kimlerdir diye incelendiğinde Clarke, Barnett ve Cloke’u aynı derecede bağlantılı olarak ilk sırada görürken, Malpass’ı ikinci, Anderson ve Sayogo’yu üçüncü sırada görmekteyiz. Burada en üretken yazarların en bağlantılı yazarlar olduğunu görmekteyiz.

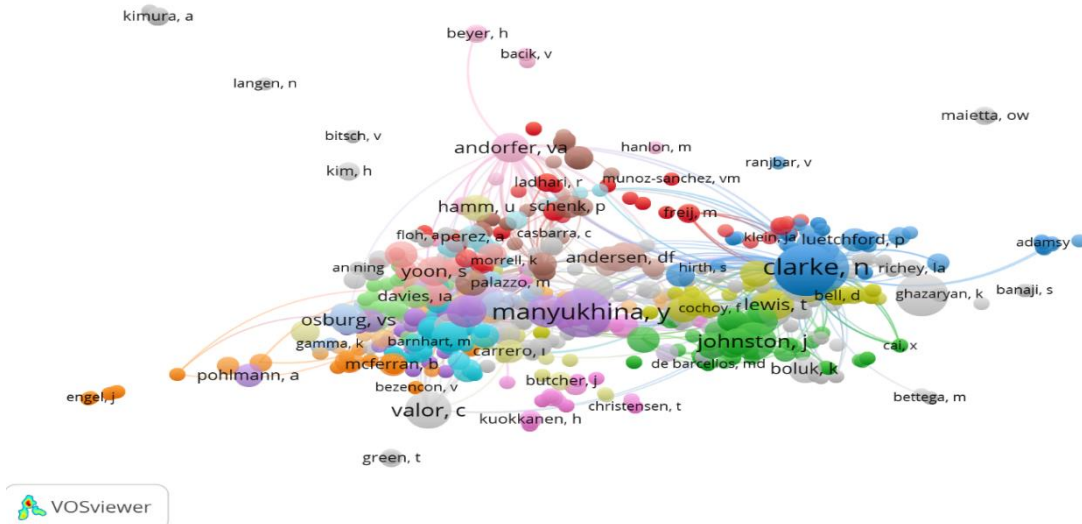
Şekil 1. Ortak yazar ağı analizi

4.3. Atıf analizi

Yazarların atıflarına ilişkin ağı analizi yapmak üzere yazarın en az 1 yayını ve en az 1 atıf almış olması kriteri üzerinden hareket edilmiştir. Şekil 2’de yazarların atıflarına ilişkin ağı analizi görülmektedir. Birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 965 gözlem birimi üzerinden yapılan analizde toplamda 34 küme, 9.376 bağlantı ve 11.504 toplam bağlantı gücü görülmüştür. Yazarları atıflar sayılarına göre sıraladığımızda ilk sırada Carrington 1.246 atıf ile görülmektedir. Neville ve Whitwell 1.074 atıf ile ikinci, Clarke 791 atıf ile üçüncü sırada görülmüştür.

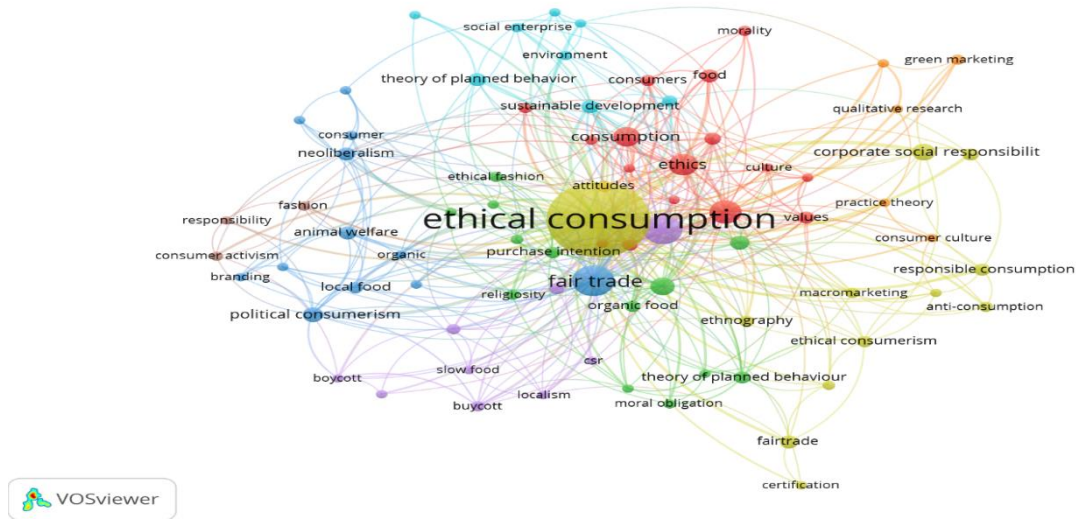
Şekil 2. Yazar atıf ağı analizi

4.4. Anahtar Kelimelerin Analizi

Etik tüketime ilişkin literatürde kavramsal yapısının dinamiklerinin neler olduğunu tespit etmek için anahtar kelime analizi yapılmıştır. Anahtar kelime analizi yazarlara ait anahtar kelimeler dikkate alınarak yapılmıştır. Analiz, en az 5 defa görülmesi istenen kelime ve bu eşik değeri üzerinden toplam 2.108 anahtar kelimedenden 79'unun 5 veya daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Analiz sonunda 8 küme, 419 bağlantı ve 828 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. Etik tüketim çalışmalarında en sık kullanılan yazar anahtar ağ analiz sonucu Şekil 3'te gösterilmiştir. En çok kullanılan anahtar kelime etik tüketim 365 kez tekrar edilerek birinci sırada yerini almıştır. İkinci sırada 62 tekrar ile adil ticaret, üçüncü sırada 53 tekrar ile sürdürülebilirlik görülmektedir. Sırasıyla sürdürülebilir tüketim 35 kez, etik 31 kez tekrarlanmış olarak görülmüştür. Toplamda bağlantı gücüne sahip kelimeler/kelime grupları sırasıyla etik tüketim birinci, adil ticaret ikinci, sürdürülebilirlik üçüncü, sürdürülebilir tüketim dördüncü ve etik beşinci olmuştur. Anahtar kelime kullanımında en az kullanılanlara bakıldığında, organik, davranış, boykot, kurumsal sosyal sorumluluk gibi kelimeler görülmüştür.

Şekil 3: Etik tüketim çalışmalarında en sık kullanılan yazar anahtar kelimeleri ağ analizi

4.5. En Üretken Ülkeler Analizi

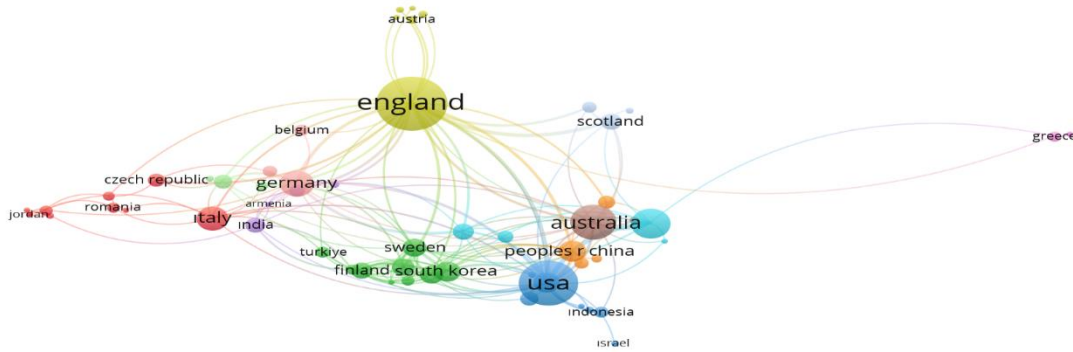
1993-2023 arasında yazarların ülkeleri üzerinden analiz yapılmıştır. Tablo 2 etik tüketim çalışmalarında en üretken ilk on ülke ve atıf sıralamasındaki ilk on ülke sonuçlarını göstermektedir. Tablo sıralaması yayın ve atıf sayısına göre iki ayrı şekilde verilmiştir. En üretken ülkelere ilişkin ağ analizi yapmak üzere bir ülkedeki minimum yayın sayısı en az 1 ve atıf sayısı en az 1 atıf almış olması kriteri üzerinden hareket edilmiştir. Birbiriyle bağlantılı olduğu görülen 60 gözlem birimi üzerinden yapılan analizde toplamda 12 küme, 177 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 311 olarak görülmüştür.

Tablo 2'de İngiltere'nin 193 yayınlı en verimli ülke olduğu görülmüş. ABD 134 yayınlı ikinci sırada yer alırken, onu 81 yayınlı Avustralya takip etmektedir. Kanada 59 yayınlı dördüncü sırada yer alırken, Almanya 47 yayınlı beşinci sırada yer almaktadır. Ülkelerin üretkenlikleri içerisinde Türkiye 9 yayınlı ile 26. sırada görülmektedir. Ülkeler arası atıf sıralamasına bakıldığında, İngiltere 6.792 atıf ile birinci, ABD 3.131 atıfla ikinci, Avustralya 2.836 atıfla üçüncü görülmektedir. Türkiye'nin atıf sıralamasındaki yerini 82 atıfla yirmi sekizinci olarak görmekteyiz. İlk beş sıralamada ülke yayınlı ve atıf sayısı sıralaması aynı şekilde devam ederken, altıncı sıra ile birlikte yayınlı ve atıf sıralamasının değiştiği tabloda da görülmektedir. şekil 4'te en üretken ülkelere ilişkin ağ analizi görülmektedir.

Tablo 2. Toplam yayınlı sayısına göre en üretken ülkeler ve atıflar

Sıra	Ülkeler	Yayınlıların adedi	Sıra	Ülkeler	Atıfların adedi
1	İngiltere	193	1	İngiltere	6.792
2	ABD	134	2	ABD	3.131
3	Avustralya	81	3	Avustralya	2.836
4	Kanada	59	4	Kanada	2.209
5	Almanya	47	5	Almanya	1.245
6	İtalya	38	6	Yeni Zelanda	1.071
7	Çin	29	7	İskoçya	675
8	İspanya	28	8	İspanya	655
9	Güney Kore	27	9	Çin	593
10	Fransa ve İsveç	23	10	İtalya	581
26	Türkiye	9	28	Türkiye	82

şekil 4. En üretken ülkelere ilişkin ağ analiz

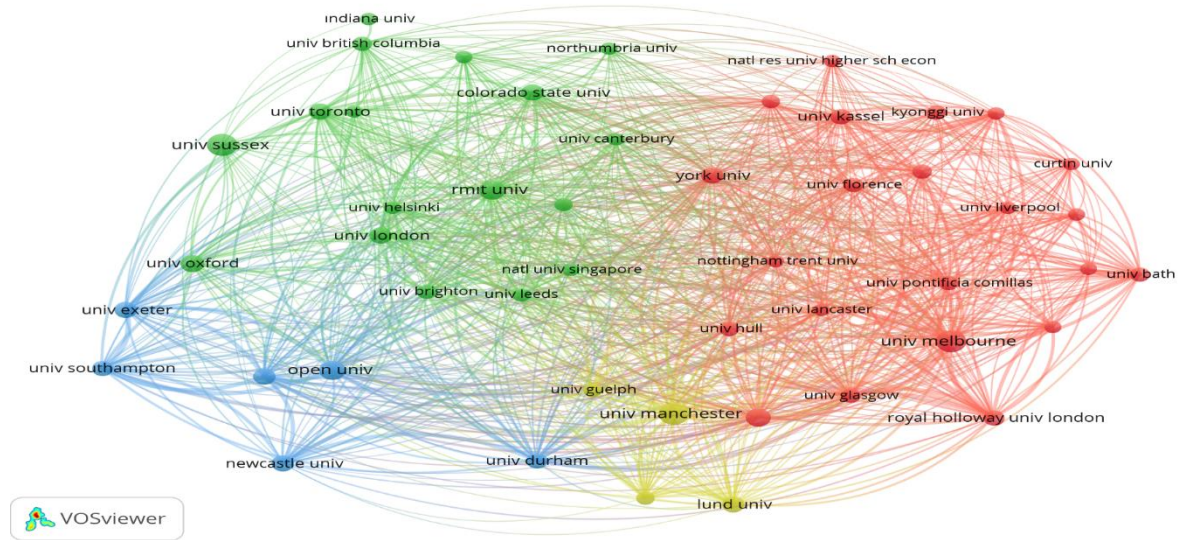

4.6. Kaynakça Eşleşmesi

1993-2023 arasındaki çalışmaların analiz türü kaynakça eşleştirmesi, analiz birimi kurumlar olarak seçilmiştir. Kaynakça eşleşmesine ilişkin ağ analizi yapmak üzere, bir kurumda üretilen minimum yayınlı sayısı en az 5 ve alıntı sayısı en az 1 atıf almış olması kriteri üzerinden hareket edilmiştir. Analiz, en az 5 defa görülmeli istenen eşik değer ve bu eşik değer üzerinden toplam 752

kurumdan 49'unun 5 veya daha fazla çalışma ürettiği görölmüştür. Birbiriyle bağlantılı olduğu görölen 49 gözlem birimi üzerinden yapılan analizde toplamda 4 küme, 1165 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 47.367 olarak görölmüştür. Kaynakça eşleşmesine ilişkin kurumlara göre ağ analizi şekil 5'te görölmektedir.

şekil 5. Kaynakça eşleşmesine ilişkin kurumlara göre ağ analiz

Kurumlara göre kaynakça eşleştirmesi değerlendirildiğinde 17 yayın ile en çok yayını olan kurum Sussex Üniversitesi görölmektedir. Bu üniversiteyi sırasıyla 16 yayın ile Melbourne Üniversitesi ve Manchester Üniversitesi, 12 yayın ile Open Üniversite ve Rmit Üniversitesi takip etmektedir. Toplam bağlantı gücü üzerinden kurumlar değerlendirildiğinde ise en çok yayını olan kurumun bağlantı gücü düşük olarak görölmüş ve toplam bağlantı gücüne göre kurum sıralaması değişmiştir. Bu çerçevede ilk sırada toplam bağlantı gücü en yüksek olan kurum Melbourne Üniversitesi olurken bu üniversiteyi Manchester Üniversitesi, Glasgow Üniversitesi ve Open üniversitenin takip ettiği görölmüştür. Tablo 3'te kaynakça eşleşmesi ağ analizinde kurumların yayın sayıları ve toplam bağlantı güçlerine göre sıralamaları verilmektedir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Tablo 3. Kurumların yayın sayıları ve toplam bağlantı güçleri

Sıra	Kurum	Yayın sayısı	Sıra	Kurum	Toplam bağlantı gücü
1	Sussex Üniversitesi	17	1	Melbourne Üniversitesi	5.003
2	Melbourne Üniversitesi	16	2	Manchester Üni.	4.489
3	Manchester Üni.	16	3	Glasgow Üniversitesi	4.012
4	Open Üniversite	12	4	Open Üniversite	3.540
5	Rmit Üniversitesi	12	5	Durham Üniversitesi	3.475
6	Sheffield Üniversitesi	11	6	Royal Holloway Üni. London	3.379
7	Oxford Üniversitesi	10	7	Bristol Üniversitesi	3.115
8	Bristol Üni./ Exeter Üni./ York Üni./ Toronto Üni./ London Üni./ Newcastle Üni./ Lund Üni. Ve Colorado Üniversitesi	9	8	Southampton Üniversitesi	2.951
			9	Pontificia Comillas Üni.	2.852
			10	Exeter Üniversitesi	2.771

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüketici davranışı alanında oldukça yeni denilebilecek çalışma konusu olarak etik tüketimin, yaptıkları tüketimlerde çevresel ve etik konular hakkında bilinçlenen tüketiciler sebebiyle artan bir ilgiye sahip olduğu görülmektedir (Bairrada vd., 2023; Quoquab ve Mohammad, 2023). Etik tüketim, bir ürünün üretiminden tüketimine kadar tüm yaşam döngüsü boyunca çevresel, sosyal ve ekonomik etkilerini dikkate alan uygulamaları; aynı zamanda bu uygulamalarla ilgili endişeler nedeniyle belirli ürün veya hizmetlerden kaçınmayı veya tüketimini azaltmayı, daha bilinçli, sorumlu seçimler yapmaya odaklanarak özgürce seçilen, insanlara, hayvanlara ve çevreye zarar vermeyen veya onları sömürmeyen firmalar tarafından üretilen ürünlerin satın alınmasını içerir. Etik tüketim davranışı sergileyen tüketiciler taleplerini karşılarken toplumsal sorunlara çözüm konusunda sağladıkları katkının bilinciyle etik ürün ve hizmetleri tercih ederler (Karimzadeh ve Boström, 2023; Bairrada vd., 2023; Quoquab ve Mohammad, 2023; Rombach vd., 2021; Govind vd., 2019; Oh ve Yoon, 2014; Clarke vd., 2007).

Bu çalışmada, bibliyometrik incelemeye dayanarak, 1993-2023 yılları arasında etik tüketim çalışmalarına ilişkin güçlü bir bakış açısı sunulmaktadır. Yayınlar WoS veri tabanından alınmıştır. VOSviewer yardımıyla bibliyometrik analizler yapılmıştır. Çalışmada konunun yıllara göre dağılımına bakılarak yayın trendleri, işbirliğini incelemek için ortak yazarlıklar, konu üzerinde çalışan yazarlara ilişkin alıntı değerlendirme için atıflar, en çok kullanılan popülaritesi yüksek olan kelimeleri tespit edebilmek için anahtar kelimeler, konunun en fazla çalışıldığı ülkeleri anlayabilmek için en üretken ülkeler ve kaynakça eşleşmesinde kurumlar arası değerlendirme için ilgili bibliyometrik boyutlar araştırılmış ve bibliyografik materyalin grafiksel haritalaması için sistematik olarak 828 çalışma incelenmiştir.

Etik tüketimle ilgili WoS veri tabanında ilk yayın 1993 yılında, ilk atıf ise 1994 yılında gerçekleşmiştir. 1994, 2002 ve 2004 yıllarında hiç yayın yapılmadığı, 2005-2007 yılları arasında tek haneli sayılarda yayın görülürken, 2008 yılından itibaren yayın sayılarında artışlar görülmeye

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

başlanmıştır. Bu yükselişin etik tüketime olan ilginin artışıyla bağlantılı olduğu belirtilebilir. Çünkü, etik tüketimin tüketici hassasiyetleri (ticaretin adil bir şekilde yapılması için desteğin artışı, çalışan haklarının iyileştirilmesi, çevreye duyarlılığı ve hayvan refahını önemseme gibi) olarak ifade edildiği düşünöldüğünde bilinçlenen tüketiciyle birlikte daha da önem kazanılan bir konu olmaktadır.

En çok yayının makale olarak yapıldığı ve birinci sırada olduğu görölmektedir. Makalenin ağırlıklı olmasına rağmen konu kitap, kitapta bölüm, kitap incelemesi, bildiri gibi farklı yayımlar şeklinde de çalışılmıştır. Bu şekilde farklı yayımlar üzerinden konunun incelenmesi konuyu derinliğine inceleme noktasında desteklemektedir.

En çok yayın yapan yazarlara bakıldığında sırasıyla, Clarke, Barnet ve Cloke, Malpass görölmektedir. En bağlantılı yazarlar incelendiğinde Clarke, Barnett ve Cloke’u aynı derecede bağlantılı olarak ilk sırada, Malpass’ı ikinci, Anderson ve Sayogo’yu üçüncü sırada görmekteyiz. Burada en üretken yazarların en bağlantılı yazarlar olduğu söylenebilir. Diğer taraftan yazarları alıntılanmalarına göre değerlendirdiğimizde en çok atıf alan yazarın Carrington olduğu, bu yazarı sırasıyla Neville ve Whitwell, Clarke takip etmiştir. Yayın sayıları ve atıflar birlikte değerlendirildiğinde en çok yayın yapan yazarların en çok atıf alan yazarlar olmadığı da görölmektedir.

Yazarlara göre anahtar kelimeler dikkate alındığında; en fazla tekrar edilen ve toplam bağlantı gücüne sahip kelime/kelime gruplarının sırasıyla etik tüketim, adil ticaret, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir tüketim ve etik olduğu görölmüştür. En çok kabul gören yayımların taraması yapılırken anahtar kelimelerin yayımlara kolay ulaşımı sağladığı düşünöldüğünde, etik tüketimle ilgili yapılacak çalışmalara en çok tekrar edilen kelime/kelime gruplarının anahtar kelime olarak verilmesi yeni çalışmanın bu tip taramalar içerisine girmesinde görünürlüğünün artmasını sağlayabilecektir.

Etik tüketim üzerine en verimli ölkeler ve ölkeler arası atıf sıralamasına bakıldığında; sırasıyla İngiltere ABD, Avustralya, Kanada ve Almanya’yı görmekteyiz. Türkiye’nin üretkenlik sıralaması incelendiğinde yayın sayısı ile yirmi altıncı, atıf sıralamasında ise yirmi sekizinci olduğu görölmüştür. Ölkelerin üretkenlikleri üzerinden Türkiye’nin yeri değerlendirildiğinde yayın sayıları ve atıf sıralamasının oldukça gerilerde olması, bu konu üzerine daha fazla çalışma yapılması ve aynı zamanda literatüre katkı sağlayacak, katkı değerı yüksek çalışmaların gerekliliğinden bahsedilebilir.

Kaynakça eşleştirmesi kurumlar üzerinden değerlendirildiğinde, ilk sırada Sussex Üniversitesi takip eden sıralamada Melbourne Üniversitesi ve Manchester Üniversitesi, Open Üniversite ve Rmit Üniversitesi görölmektedir. Toplam bağlantı gücü üzerinden kurumlar değerlendirildiğinde ise, en çok yayını olan kurumun bağlantı gücü düşük olarak görölmüş ve toplam bağlantı gücüne göre kurum sıralaması değişmiştir. Bu çerçevede ilk sırada toplam bağlantı gücü en yüksek olan kurum Melbourne Üniversitesi olurken bu üniversiteyi Manchester Üniversitesi, Glasgow Üniversitesi ve Open

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Üniversitenin takip ettiği görülmüştür. Bu bağlamda yayın sayısı fazla olan kurum veya kurumların toplam bağlantı gücünün en yüksek olmadığı görülmüştür.

Bulgular neticesinde, etik tüketim araştırmasının tarihsel gelişimi hakkında fikir vermesi, verimli yazarların, ülkelerin belirlemesi, en sık kullanılan anahtar kelimelerin ve ayrıca en az kullanılan anahtar kelimelerin verilmesi (özellikle daha üzerinde çalışılabilecek yeni alanlar olarak düşünülebileceği öngörüsüyle) gelecekteki çalışmalar için etik tüketim alanındaki araştırmacı ve akademisyenlere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Her çalışmada olduğu gibi mevcut çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmada WoS veri tabanından elde edilen yayınlar dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çerçevede sonraki araştırmalar için farklı veri tabanları üzerinden (örneğin Scopus, Google Akademik) yapılması önerilebilir. İlave olarak, gelecekteki araştırmacılar diğer veri tabanlarından elde edilen sonuçları bu çalışmanın sonuçlarıyla kıyaslayabilirler. Bu çalışmada etik tüketim üzerinden inceleme yapılmıştır, gelecekteki araştırmalar da etik tüketimin alt dalları dikkate alınabilir, birbirleriyle kıyaslamalı şekilde değerlendirilmesi düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Akhtar, R., Sultana, S, Masud, M.M., Jafrin, N., ve Al-Mamun, A. (2021). Consumers' environmental ethics, willingness, and green consumerism between lower and higher income groups. *Resources, Conservation & Recycling*. 168. 105274.

Andorfer, V.A. (2013). Ethical consumption in Germany: A cross-sectional analysis of determinants of fair trade consumption (2000–2010), *Zeitschrift für Soziologie*, 42(5), 424–443.

Bairrada, C.M., de Matos, C., A. F. ve Moreira, J. R., M. (2023). Attitudes toward ethical consumption in clothing: Comparing Peruvian and Portuguese consumers. *Journal of International Consumer Marketing*. 1-17. <https://doi.org/10.1080/08961530.2023.2200221>

Basso, F., Bouille, J. ve Troiville, J. (2021). Are you up for fair-trade products? Vertical dimension as a metaphorical representation of virtuous consumption. *Journal of Business Research*. 135, 508–518. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.06.050>

Bosbach, M. ve Maietta, O., W. (2019). The implicit price for fair trade coffee: Does social capital matter?, *Ecological Economics*. 158, 34–41. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.010>

Broadus, R., N. (1987). Toward a definition of bibliometrics. *Scientometrics*, 12 (5 – 6). 373-379

Bylok, F. (2018). Ethical Consumption and its development in contemporary society. *Management Issues-Problemy Zarzadzania*, 16, 3(75), part 1, 150-165.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Carrington, M. Chatzidakis, A, Goworek, H. ve Shaw, D. (2021). Consumption ethics: a review and analysis of future directions for interdisciplinary research. *Journal of Business Ethics*. 168, 215–238. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04425-4>

Clarke, N., Barnett, C., Cloke, P. ve Malpass, A., (2007). Globalising the consumer: Doing politics in an ethical register. *Political Geography*. 26. 231-249.

Chen, S., Kou, S., Hu, L., ve Xiao, T. (2022). Leveraging voluntary simplicity in promoting sustainable consumption from the perspective of moral appeals. *Sustainable Production and Consumption*. 33. 63–72. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.06.019>

Coffin, J., ve Egan – Wyer, C. (2022). The ethical consumption cap and mean market morality. *Marketing Theory*. 22(1), 105-123. <https://doi.org/10.1177/14705931211058772>

De Pelsmacker, P., Driesen L., and Rayp,G. (2005). Do consumers care about ethics? Willingness to pay for fair-trade coffee. *The Journal of Consumer Affairs*. Winter, 39(2). 363-385.

Demirel, A. (2020). Voluntary simplicity: An exploration through text analysis. *Int J Consum Stud*. 46. 75–87. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12644>

Falcão, D., ve Roseira, C. (2022). Mapping the socially responsible consumption gap research: Review and future research agenda. *Int J Consum Stud*.46. 1718–1760.

Farooq, R. (2024). A review of knowledge management research in the past three decades: A bibliometric analysis. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*.54(2). 339-378. <https://doi.org/10.1108/VJIKMS-08-2021-0169>

Farrukh, M., Javed, S., Raza, A. ve Lee, J., W., C. (2021). Twenty years of green innovation research: trends and way forward, *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 17(3), 488-501. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-06-2020-0068>

Firmansyah, E., A., Masri, M., Anshari, M., ve Besar, M., H., A. (2023). Innovation infinance: a bibliometric and content-analysis study. *Nankai Business Review International*.

Govind, R., Singh, J. J., Garg, N. ve D’Silva, S. (2019). Not walking the walk: How dual attitudes influence behavioral outcomes in ethical consumption. *J Bus Ethics*. 155, 1195–1214.

Hasan, S., Wooliscrooft, B., ve Ganglmair-Wooliscrooft, A. (2023). Drivers of Ethical Consumption: Insights from a Developing Country, *Journal of Macromarketing*, 43(2), 175-189,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Hasbullah, N.,N., Sulaiman, Z., Mas'od, A. ve Ahmad, S. N. (2021). Bibliometric analysis of sustainable and green consumption research from 1974 to 2019. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*. 12(5), 1292-1301.

Heersmink, R., van den Hoven, J., van Eck, N.J. ve van den Berg, J. (2011). Bibliometric mapping of computer and information ethics. *Ethics Inf Technol*. 13, 241–249.

Hitchin T, Bitterman H (2018) European consumer packaging perceptions study. *Pro Carton*. <https://www.procarton.com/wp-content/uploads/2018/10/European-Consumer-Packaging-Perceptions-study-October-2018.pdf>

Ingale, K., K., ve Paluri, R., A. (2022). Financial literacy and financial behaviour: a bibliometric analysis. *Review of Behavioral Finance*. 14(1), 130-154.

Intriago, V., R., C., Villaverde, D., B., ve Robles, G., C.(2023). A bibliometric analysis of customer experience in service design from 1999 to 2020. *Vision 1–18 © 2023 MDI. in.sagepub.com/journals-permissions-india*. <https://doi.org/10.1177/09722629231175206>

Jo, M., Ochieng, H.K., ve Kim, J. (2022). Why are you turning a blind eye to fair trade coffee? Focused on the comparison between Korea and Africa. *Sustainability*, 14, 17033.

Kamila, M., K., ve Jasrotia, S., S., (2023). Ethics and marketing responsibility: A bibliometric analysis and literature review. *Asia Pacific Management Review*. 28. 567-583.

Kamila, M., K., ve Jasrotia, S., S., (2023). Ethics in product marketing: a bibliometric analysis. *Asian Journal of Business Ethics*. 12. 151–174. <https://doi.org/10.1007/s13520-023-00168-3>

Kar, S., K., ve Harichandan, S. (2022). Green marketing innovation and sustainable consumption: A bibliometric analysis. *Journal of Cleaner Production*. 361. 132290.

Karimzadeh, S. ve Boström, M. (2023). Ethical consumption in three stages: a focus on sufficiency and care, *Environmental Sociology*. <https://doi.org/10.1080/23251042.2023.2277971>

Kato, T., Hayami, K., Kasahara, K., Morino, M., Ikuma, Y., Ikeda, R. ve Koizumi, M. (2023). Environmental vs. labor issues: evidence of influence on intention to purchase ethical coffee in Japan. *Humanities And Social Sciences Communications*. 10, 714.

Klein, J. G., Smith, N. C, ve John, A. (2004). Why we boycott: Consumer motivations for boycott participation. *Journal of Marketing*. 68. 92–109.

Küster, I., ve Vila, N. (2023). Consumer ethics: An extensive bibliometric review (1995– 2021). *Business Ethics, Env & Resp*. 32. 1150–1169. <https://doi.org/10.1111/beer.12558>

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Li, Y., Wei, L., Zeng, X. Ve Zhu, J., (2021). Mindfulness in ethical consumption: The mediating roles of connectedness to nature and self-control, *International Marketing Review*, February 2021,

Lindenmeier, J., Andersch, H., Arnold, C. ve Seemann, A, K. (2019). Understanding ethical purchasing behavior: Validation of an enhanced stage model of ethical behavior, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, 50-59, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.004>

Martinho, V., D., ve Mourão, P., R. (2020). Circular economy and economic development in the European Union: A review and bibliometric analysis. *Sustainability*. 12, 7767.

Oh, J-C. ve Yoon, S-J. (2014). Theory-based approach to factors affecting ethical consumption. *International Journal of Consumer Studies*. 38, 278–288. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12092>

Phulwani, P., R., Kumar, D., ve Goyal, P. ((2020) A systematic literature review and bibliometric analysis of recycling behavior, *Journal of Global Marketing*. 33(5). 354-376.

Quoquab, F., ve Mohammad, J. (2023). Guest editorial: Ethical consumption—a global agenda. *Journal of Global Responsibility*. 14(3). 289-294. <https://doi.org/10.1108/JGR-08-2023-120>

Rafiq, M., Dastane, O., ve Mushtaq, R. (2023). Waste reduction as ethical behaviour: a bibliometric analysis and development of future agenda. *Journal of Global Responsibility*. 14(3). 360-379.

Rombach, M., Dean, D.L., Widmar, N.J.O. ve Bitsch, V. (2021). The ethically conscious flower consumer: Understanding fair trade cut flower purchase behavior in Germany. *Sustainability*. 13, 12133. <https://doi.org/10.3390/su132112133>

Rosa, A., C., M., Rosa, A., M., das Neves, J.,M.,S., ve Santos, R., O., B., D. (2021). Innovative Entrepreneur and Creativity: A Bibliometric Analysis. *Global Scientific Journals*. 9(3).

Ruggeri, G., Orsi, L., ve Corsi, S. (2019). A bibliometric analysis of the scientific literature on Fairtrade labelling. *Int J Consum Stud.*, 43. 134–152. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12492>

Ruiz-Alba, J. L., Guzman-Parra, V., F., Oblitas, J., R., V., ve Mediano, J., M. (2021). Entrepreneurial intentions: a bibliometric analysis. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 28 (1). 121-133. <https://doi.org/10.1108/JSBED-07-2019-0221>

Sahoo, S. (2022). Big data analytics in manufacturing: A bibliometric analysis of research in the field of business management. *International Journal Of Production Research*. 60(22). 6793–6821.

Saleem, F., Khattak, A., Rehman, S., U., ve Ashiq, M. (2021). Bibliometric Analysis of Green Marketing Research from 1977 to 2020. *Publications*. 9(1).

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1475050

BANÜSAD, 2024; 7(1), 124-144

Seegebarth, B., Peyer, M., Balderjahn, I., ve Wiedmann, K-P. (2016). The sustainability roots of anti-consumption lifestyles and initial insights regarding their effects on consumers' well-being. *The Journal of Consumer Affairs*. 50(1). 68-99.

Sterie, C., M., Tarhini, M., ve Dumitru, E., A. (2022). Fair food trade - bibliometric analysis. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 22(1). 637-642.

Szmigin, I., Carrigan, M., and McEachern, M. G. (2009). The conscious consumer: Taking a flexible approach to ethical behaviour. *International Journal of Consumer Studies*. 33, 224–231.

Tani, M., Troise, C., Basile, G., ve Mazzitelli, A. (2023). Ed. Vrontis, D., Weber, Y., ve Tsoukatos, E., 16th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business içinde Ethical consumer behavior: A bibliometric review pre-covid19. 749-760. EuroMed Press.

Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*. 84, 523–538. <http://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>

Vergura, D., T., Zerbini, C., Luceri, B., ve Palladino, R. (2023). Investigating sustainable consumption behaviors: a bibliometric analysis. *British Food Journal*. 125(13). 253-276.

Yao, J., Guo, X., Wang, L., ve Jiang, H. (2022). Understanding green consumption: A literature review based on factor analysis and bibliometric method. *Sustainability*. 14(8324).

Yadav, V., Gupta, R., ve Nair, K. (2024). Time for sustainable marketing to build a green conscience in consumers: Evidence from a hybrid review. *Journal of Cleaner Production*. 443(141188).

Wang, X., Xu, Z., ve Škare, M. (2020). A bibliometric analysis of Economic Research-Ekonomiska Istraživanja (2007–2019), *Economic Research-Ekonomiska Istraživanja*, 33(1), 865-886,

Wang, S., Liu, M., T., ve Pérez, A. (2023). *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 35(8). 1857-1882. <https://doi.org/10.1108/APJML-07-2022-0651>

Watson, M. (2006). Towards a Polanyian perspective on fair trade: Market-based relationships and the act of ethical consumption. *Global Society*, 20(4), 435-451.

Zupic, I, ve Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in management and organization. *Organizational Research Methods*. 18(3). 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

<https://climate.copernicus.eu/global-climate-highlights-2023>